

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Triin Reidla

Nii kole maja! Postmodernistlikud elamud ja nende väärtustamisproblematika

Magistritöö

Juhendaja: Maris Mändel, MA

Tallinn 2019

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

- 1) käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem kaitsmisele esitatud.
- 2) kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
- 3) luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kuna repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt;
- keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

„ ” jaanuar 2019. a.

.....

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele :

„ ” jaanuar 2019.a.

.....

Magistritöö kaitsmine toimub Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskonna muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna magistritööde hindamiskomisjoni koosolekul

“ ” jaanuar 2019. a.

Kaitstud hindele:

“ ” jaanuar 2019. a.

Resümee

Nõukogude perioodi lõpu ning taasiseseisvumise järgse perioodi eramuehitust ei ole süvitsi uuritud. 1980. aastatel ja kuni 1990. aastate keskpaigani ehitatud elamud kirjeldavad hästi ajastu ehituskultuuri, stiilimuutusi ja valmimislugu. Teave uuritava perioodi elamute kohta on lünklik, neid elamuid on enamasti käsitletud marginaalsena suuremate uurimuste sees või on keskendunud üksnes tippteostele. Seega põhjalikum ülevaade sel ajal ehitatu kohta puudub.

Täitmaks uurimuslikku tühimikku seadis autor magistritöö eesmärgiks uurida eramute väärtustamist, kuidas suhtuvad neisse valdkonnaspetsialistid ja teised. Selleks tuli eelnevalt välja selgitada eramute paiknemine, projektid, arhitektid, stiililised muutused nii välis- kui sisekujunduses ning valmimine. Samuti viidi läbi internetiküsitlus, et anda ülevaade erinevatest suhtumistest. Küsitluse tulemuste ning eelneva uurimuse põhjal analüüsiti võimalikke takistusi, mis võivad tekkida elamute väärtustamisel, ja sõeluti välja võimalused, mida nendest lähtudes saaks edaspidi teha.

1980. aastatel ja kuni 1990. aastate keskpaigani ehitatud eramuid on palju. Siinse töö fookuses on valim, mis koosneb viiest alast: Rehe tänava piirkond Viljandis, nn Arhitekti linnaosa ja Ihaste 1980. aastatel planeeritud linnaosa Tartus, Ilmandu küla Harku vallas ja Kelvingi küla Viimsi vallas. Nende elamukogumite planeerimise ja valmimise aeg katab ajaliselt uuritava perioodi, elamud on enam-vähem terviklikult valminud ning valim on piisav, et teha üldistusi perioodi kohta tervikuna.

Uurimuse teostamiseks kasutati kirjalikke allikaid varem publitseeritud kunsti- ja arhitektuuriajaloolistest teostest, ajakirjadest ja teadustöödest, samuti arhitektuuri konserveerimise-restaureerimise teoreetilisi teoseid eesti ning inglise keeles. Viidi läbi 4 intervjuud uuritaval perioodil ehitusvaldkonnaga seotud või elamuid ehitanud inimestega. Uurimuse tuumikosa moodustavad arhiiviuuringud, mille käigus tutvuti rohkem kui 200 säilikuga erinevatest arhiividest. Arhiivimaterjale kõrvutati olemasoleva olukorraga paikvaatluste või kaardirakenduste abil. Fotode hindamise põhine internetiküsitlus (25 pilti) viidi läbi 20.11–02.12.2019.

Magistritöös on 125 lehekülge ja kaks lisa, mis on 21 lehekülge. Magistritöös on 5 peatükki. Töös on 98 illustratsiooni, millest on fotod teinud kas autor või on need saadud teistest

allikatest, samuti on kasutatud fotosid Rahvusarhiivi filmiarhiivist. Uurimust illustreerivad 62 väljavõtet arhiivisäilikutest. Magistritöö sisu paremaks mõistmiseks on koostatud 2 joonist.

Magistritöö pakub sissevaadet 1980. aastatel ja kuni 1990. aastate keskpaigani ehitatud eramute ehitamislukku ning väärtustamisproblematikasse, siit leiavad lugemist nii erialaspetsialistid kui ka kaudselt teemast huvitatud. Töös esitatud paiknemise ülevaade, projektide analüüs ning nende kõrvutamine olemasolevaga, küsitlus ja väärtuste problematika on aluseks ajastu (eramu)arhitektuuri edasisele uurimisele ning hindamisele.

Eramuarhitektuur, postmodernism, modernism, stiilimuutused, väärtustamise problematika, 1980. aastad, 1990. aastad

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Muutused Eesti ühiskonnas 1980. ning 1990. aastatel	9
1.1 Muutused ühiskonnas 1980. aastatel	9
1.2 Taasiseseisvunud Eesti riik kuni 1995. aastani	10
2. Ehitussektor 1980. ja 1990. aastatel.....	12
2.1 1980. aastad kuni taasiseseisvumiseni.....	12
2.2 Ehitussektor pärast taasiseseisvumist.....	16
3. Eesti arhitektuurimaastik muutuste tuules 1980. ja 1990. aastatel	20
4. Postmodernistliku eramuarhitektuuri analüüs	26
4.1 Uurimisobjektide valimi moodustamine	26
4.1 Elamute paiknemine asulates	27
4.2 Planeeringute lähteülesanded ning nende mõju eramute arhitektuurile	33
4.3 Projektid ja arhitektid	43
4.4 Stiilimuutused. Postmodernismi tulek ja minek	58
4.5 Siseplaneeringud.....	72
4.6 Projektijärgsus ja hilisemad muudatused.....	81
4.7 Kokkuvõte	89
5. Väärtustamine	92
5.1 Väärtuste kujunemine.....	92
5.2 Postmodernistlike eramute väärtustamine küsitlusandmete põhjal.....	94
5.3 Väärtustamisprobleemid	99
5.4 Mis saab edasi?	104
Kokkuvõte	106
Summary	110
Kasutatud allikad ja kirjandus	115
LISA 1.....	
LISA 2.....	

Sissejuhatus

Eesti arhitektuuripärand on väga mitmekesine, iseloomustades hästi erinevaid ajastuid ning nendega kaasnenud muutusi. Üheks 20. sajandi murrangulisemaks ajaks saab pidada Nõukogude Liidu aeglast kokkuvarisemist ning Eesti taasiseseisvumist 1980. ja 1990. aastatel, siirduti ühest ühiskonnamudelist teise. Sellised poliitilised muutused mõjutasid kõiki eluvaldkondi. Puutumata ei jäänud ka ehitusvaldkond, selle aja ehitised on omamoodi ajastu võitude ja kaotuste monumendid. Nende sündmuste ning ajastul kerkinud hoonete mõtestamine ja põhjalikum analüüsimine jõuab aasta-aastalt aina rohkem päevakorda.

Kui nii mõnegi sel ajal ehitatud hoone kohta on tänaseks üht-teist kirjutatud, siis tolle ajastu eramuarhitektuur on jäänud arhitektuuriajaloo üpris tähelepanuta. Paiguti on sellest kirjutatud näiteks Mart Kalm¹, Triin Ojari² ja Andres Kurg³, ent need kirjutised käsitlevad eramuid marginaalsena suuremate teemade sees ning üldjoontes on keskendunud tuntud tippostele, nt „Venna maja“, Villa Valeri I ja II jt. Kohtab ka kitsama teemapüstitusega kirjutisi, näiteks 2003. aastal kaitstud Henry Kuninga lõputöö postmodernismist Tallinna vanalinnas.⁴

Konkreetselt Eesti postmodernistliku eramuarhitektuuri väärtustamisest või konserveerimisest kirjutatud ei ole, põgusalt olen seda teemat avanud enda bakalaureusetöös, milles käsitlesin nn Arhitekti linnaosa Tartus. Mõneti ongi käesolev magistr töö minu bakalaureusetöö laiendatud järg. Üksikuid uurimusi on tehtud välismaal, kuid seal on keskendunud olulistele arhitektidele, mitte elamuarhitektuurile, näiteks on 2012. a Columbia ülikoolis kaitstud Kaitlin E. Ryani magistr töö, mis keskendub Charles Moore'i pärandi hoidmise probleemidele.

Tippostes esindavad toona ehitatud eramutest väga väikest osa, paljut sel ajal ehitatud ei ole laiemalt mõtestatud, kaardistatud ega analüüsitud. Jääb mulje, nagu oleks selle aja elamud ainult tippude loodud, kuid nii see siiski ei ole. Oluline on tõsta pärlite kõrvale ka argisem elukeskkond, nn vernakulaarsem postmodernism. Neid hooneid on arvuliselt rohkem, nende analüüsimine võib avada uusi perspektiive.

¹ M. Kalm, Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Sild, 2002; M. Kalm, Eesti arhitektuuri 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2018.

² T. Ojari, Uue ajastu lävel: 1990. aastad Eesti arhitektuuris. – Ülbed üheksakümned. Probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis. Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2001.

³ A. Kurg, Modernismi lõppmäng, Tallinn 1978. – Keskkonnad, projektid, kontseptsioonid. Tallinna kooli arhitektid 1972–1985. Toimetajad A. Kurg, M. Laanemets. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2008.

⁴ H. Kuningas. Postmodernism Tallinna vanalinnas. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia, Eesti Kunstiakadeemia Kunstiteaduse ja visuaalkultuuri instituudi arhiiv, 2003.

Magistritöö eesmärk on selgitada välja, kuidas suhtutakse 1980. aastatel ja kuni 1990. aastate keskpaigani ehitatud postmodernistlikesse eramutesse kultuuripärandi valdkonna siseselt ja väliselt, ning mõtestada nende väärtuste hindamisel tekkinud küsimusi. Lisaks plaanin tööga anda ülevaade postmodernistliku eramu kujunemisloost ja arengutest. Ajastul on ehitatud palju elamuid; põhjalikumaks analüüsiks valisin valimisse viis ala terviklikkuse ja uuritava perioodi kattuvuse järgi: Rehe tänava lõik Viljandis, nn Arhitekti linnaosa ja Ihaste 1980. aastatel rajatud linnaosa asum Tartus, Ilmandu küla Harku vallas ja Kelvingi küla Viimsi vallas (LISA 1).

Väärtusprobleemide hindamisele eelneb põhjalik ülevaade hoonetest, et neid paremini mõista. Magistritöö esimeses osas (peatükid 1–3) käsitlen lühidalt poliitilisi muutusi 1980. ja 1990. aastatel Eestis, sealhulgas kirjeldan muutusi ka ehitussektoris ning arhitektuurikultuuris: postmodernismi kui stiili saabumist ning teisenemist, arhitekti rolli teisenemist, tsentraliseeritud plaanimajanduse muutumist ja mõju ehitusvaldkonnale.

Magistritöö keskosas (peatükk 4) kirjeldan elamute asukohti, planeeringute lähteülesandeid, projekte, arhitekte, stiilimuutusi välis- ja sisearhitektuuris ning valmimist. Töö lõpposas (peatükk 5) analüüsin kultuuripärandi valdkonna spetsialistide ning valdkonnakaugete inimeste küsitluse tulemusi ning neile tuginedes mõtestan postmodernistlike eramute väärtustamise probleematikat.

Lisaks eramutele valmib neil kümnendeil hulgaliselt ridamaju, mõni neist jääb uuritavate alade sisse või asub nende lähedal. See on kindlasti teema, mida tuleks põhjalikumalt uurida. Käesolevas töös sellele ei keskenduta, sest ehituskorralduslikult erineb ridamajaehitus veidi eramuehitusest. Peale selle oleks nende kaasamine hägustanud uurimuse fookust. Samuti tuleks edaspidi eraldi käsitleda ka paarismaju, mõni neist asub uuritavate elamukogumite sees ja saab siin põgusa tähelepanu osaliseks.

Töös olen kasutatud eelkõige kvalitatiivseid meetodeid. Kasutasin selleks arhiivimaterjale Tartu ning Viljandi linnavalitsuse arhiivist, Harku ja Viimsi vallavalitsuse arhiivist, Rahvusarhiivist ning Filmiarhiivist. Võrdlesin projektmaterjali ning elamute praegust seisukorda; viisin läbi elamute empiirilisi vaatlusi hetkeolukorra fikseerimiseks. Töös olen kasutanud kirjalikke allikaid, mis käsitlevad uuritavat ajaperioodi (arhitektuuri)ajaloo kontekstis – raamatuid, artikleid, artiklikogumikke, lõputöid –, ning internetiallikaid. Intervjueerisin eramute ehitajat ning vaadeldaval perioodil ehitussektoris töötanud inimesi. Viisin läbi fotodel põhineva internetiküsitluse kahe erineva fookusgrupi vahel: kultuuripärandi

spetsialistid ja teised inimesed. Magistritöö lisas (LISA 2) on esitatud küsitluse statistika ning kommentaarid.

Soovin tänada kõiki, kes magistritöö valmimisele kaasa aitasid. Eelkõige tänan enda juhendajat Maris Mändelit, kes mind oskuslikult suunas ja juhendas. Samuti mängisid magistritöö valmimise juures olulist rolli konsultatsioonid Ingrid Ruudi ja Mait Väljasega, kelle soovitusel ajastatud käsitlevast kirjandusest aitasid lõputööd sisukamaks muuta. Kuna uuritavad alad asuvad Eesti eri paigus, siis tänan hoonete pildistamise ja kiire reageerimise eest kursusevenda Juhan Hinti ning sõpru Hanna Laurat ja Ingmarit. Lõputööd aitas kaunisse eesti keelde seada Piret Reidla; tema noble toimetamistöö muutis paljud mõtted selgemaks ja paremini loetavaks. Ilma pere ja lähedaste toeta oleks magistritöö kirjutamine kordades vaevalisemalt läinud, suur tänu teie toetuse eest!

1. Muutused Eesti ühiskonnas 1980. ning 1990. aastatel

1.1 Muutused ühiskonnas 1980. aastatel

1980. aastatel hakkas senine muutumatuna paistnud riigikord ENSVs järkhaaval pudenema.

Jää hakkas poliitilises elus liikuma 1980. aastate keskel. 1985. aasta märtsis sai NLKP uueks peasekretäriks Mihhail Gorbatsšov. Olukord nii Nõukogude Liidu sise- kui ka välispoliitikas oli kriitiline; juhtivale kohale valiti inimene, kes oleks valmis läbi viima suuremaid muudatusi. Asuti läbi viima sotsialistliku ühiskonna täiustamist ehk teisisõnu perestroikat, mis koos teiste asjaoludega kokkusattumisega viis järgmise kümnendi alguses NSV Liidu lagunemiseni. 1986. aastal võeti riigikorralduses suund väiksema salastatuse poole ja sõnavabadust piirati vähem. Laiatarbeinformatsioon muutus adekvaatsemaks ning vähem tsenseerituks, see andis inimestele võimaluse saada teada eriarvamustest ning olla avatumad. Seda nähtust nimetatakse glasnostiks. Nõukogude Liidu suhted teiste riikidega tugevnesid, senisest enam tegeleti välispoliitikaga.⁵

Vabanemise tunne andis julgust unistada taas iseseisvast riigist ning selleks kombati vähehaaval pinnast: korraldati koosviibimisi, algul väiksemaid, hiljem suuremaid ning häälekamaid. Ka mitmed riiklikud otsused ärgitasid inimesi enda arvamust julgemalt välja ütleva. Üheks selliseks oli 1986. aastal fosforiidikaevanduse kavandamise plaan, millele järgnes rahva suur protest. On arvatud, et see on esimene kord, kus inimesed tundsid suuremat sorti ühtekuuluvustunnet. Sellest ajendatuna kannustuti edaspidi valjemalt enda arvamust avaldama.⁶ Sellele protestile järgnesid teised väljaastumised, kindlameelsemate väljenduste ning eesmärkidega: 1987. aastal loodi Molotov-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupp (MRP-AEG), samamoodi asutati häälekamalt poliitilisi seisukohti väljaütlev organisatsioon Eesti Muinsuskaitse Selts. 1988. aastat peetakse laulva revolutsiooni alguseks; Rahvarinde eestvedamisel kogunesid rahvamassid Lauluväljakule ühiskonna demokratiseerumisele toetust avaldama.⁷ Sündmused poliitikas ja muudes valdkondades eskaleerusid kiiresti, jõudes 1991. aasta märtsis iseseisvusreferendumini, mille tulemusena taastati 20. augustil 1991. aastal Eesti Vabariigi iseseisvus.⁸

⁵ Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoim S. Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 374.

⁶ Sealsamas, lk 376.

⁷ L. Vahtre, M. Laar, Eesti ajalugu II. Gümnaasiumile. Tallinn: Maurus Kirjastus, 2013, lk 138–140.

⁸ Eesti ajalugu VI, lk 390–393.

1.2 Taasiseseisvunud Eesti riik kuni 1995. aastani

Iseseisvumisjärgseid aastaid on kokkuvõtvalt kirjeldanud Mart Laar: „Taasiseseisvunud Eesti ees seisvad väljakutsed olid seejuures küllalt sarnased neile, millele pidi vastama Eesti Vabariik oma iseseisvuse esimestel aastatel. Eesti pidi kiirelt vastu võtma riigi elu korraldava põhiseaduse, panema paika omandisuhted ning teostama põllumajandusreformi, määratlema kodanikuühiskonna, ehitama üles iseseisvale riigile vajalikud institutsioonid, suruma maha õõnestustegevuse ning segastel aegadel hoogustunud kuritegevuse, ning mis eriti oluline – haakima Eesti lahti teda varem domineerinud Venemaast.“⁹

Riikluse ja igapäevaelu mõttes oli palju asju ning sündmusi, millele saaks panna ette omadussõna „esimene“. Näiteks viidi läbi esimene rahvahääletus, rääkimata esimestest (välis)poliitilistest kokkulepetest ning sündmustest. Igapäevaelus puututi kokku nt esimeste uute välismaiste toiduainete ning tarbekaupadega. Tolle muutusterohke perioodi mitmetahulised isiklikud mälestused on kokku kogutud raamatusse „Kuumad 90ndad“; sarnast ajarännakut oli 2018. aastal võimalik läbi teha ERMi näitusel „Ise tehtud Eesti“.¹⁰ Nii raamat kui ka näitus pakuvad antud perioodist erandliku vaate, keskendudes inimeste mälestustele ning igapäevaelule, mitte poliitikale ja majandusele.¹¹ Poliitilist maailma käsitles 2019. aastal Ajaloomuuseum näitusega „Vali parem minevik“.¹²

Riigi võim oli nõrk, seadustik lünklik ning ressursse ei olnud ülearu palju.¹³ Teisisõnu esines vähe valdkondi, mis oleksid suurtest poliitilistest muudatustest lähtuvalt otsesemalt või kaudsemalt mõjutamata jäänud. Üheks ühiskonna ankruks peetav majandus seisis savijalgadel; 1991. aastat ja 1992. aasta algust oli olmeliselt kõige raskem aeg: nappis valuutat ja toidukaupu, puuduse tõttu kasvasid hinnad kõrgustesse.¹⁴ Näiteks 1992. aasta alguses lõppes Tartu Viljasalves saiajahu ning saia enam osta ei saanud.¹⁵ Toiduainete kättesaadavuse kriisi leevendamiseks otsustas valitsus kehtestada leiva, piima, või ja juustu müügi talongidega.

⁹ M. Laar, Eesti areng 1991–2007. – Eesti vabariik 90: Pärnu 27.–28. august 2008, konverentsi kogumik. Koostanud M. Oja. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, 2008, lk 81.

¹⁰ Näituse „Ise tehtud Eesti“ tutvustus Eesti Rahva Muuseumi kodulehel. <https://www.erm.ee/et/content/ise-tehtud-estit> (vaadatud 11. II 2019).

¹¹ Samuti pakub erinevatel teemadel isiklikku sissevaadet Vikerraadio saade „Ülbed üheksakümnendad“, https://vikerraadio.err.ee/arhiiv/ylbed_yheksakymnendad (vaadatud 10. II 2019).

¹² Näituse „Vali parem minevik“ tutvustus Ajaloomuuseumi kodulehel. <https://www.ajaloomuuseum.ee/naitused/ajutised-naitused/vali-parem-minevik> (vaadatud 7. XII 2019).

¹³ Eesti Vabariik 90: sündmused ja arengud. Toim J. Tamm. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008, lk 283.

¹⁴ S. Zetterberg, Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2011, lk 596.

¹⁵ 10 aastat uut Eestit. Peatoim E. Tammer. Tallinn: Tänapäev, 2001, lk 20.

Puudu oli kõigest ning kui leidus raha, millega midagi osta, ei pruukinud enam kaupa olla. Teise variandina kujunes kaupade nõudlus nii suureks ja kahanes riiklik dotatsioon, et hinnad kerkisid paljudele üle jõu käivateks. Samuti ei olnud piisavalt bensiini ja elektri tootmises esines tõrkeid.¹⁶ Võis juhtuda, et ühiskonna tavapäraseks funktsioneerimiseks puudusid vajalikud vahendid või tuli leida muid alternatiive. Lahendust leidmata toimis kõik muu ühiskonnas aeglasemalt või seiskus mõneks ajaks. Naaberriikide, USA ja muude Euroopa riikide toetusel anti humanitaar- ning toiduabi, et saaks jätkuda igapäevane elu.¹⁷

Arhitektuurivaldkonnas oluline verstapost oli 1993. aasta erastamine, mille jaoks sai iga Eestis alaliselt elav inimene erastamisväärtpabereid (EVP). Erastati nii ettevõtteid kui ka maad, kinnisvara, võimaluse korral kasutati restitutsiooni.¹⁸

1992. aasta rahareformi järel hakkas majandus kosuma, esimesi vilju sai noppida 1993. aastal, kümnendi keskel ja teisel poolel algas mõningane stabiliseerumine. Üleminekumajandusele omaselt tekkisid suured vahed inimeste sissetulekutes ja elatustasemes, oli üleküllust ning vaesust.¹⁹ Kõige raskemini kannatasid pensionärid ning vanem põlvkond, kes ei pruukinud piisavalt kiiresti riiklike muudatustega kohaneda või ümber õppida. Samuti hakkas tekkima geograafiline sotsiaalne ning majanduslik ebavõrdsus, nt maapiirkondade ja linnade vahel või Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti vahel.²⁰ Postsotsialistliku riigina tuleb Eestil valdkonniti tegeleda 1990. aastatest pärinevate probleemidega tänapäevani (nt venekeelse elanikkonna integratsioon, majanduslik ebavõrdsus, nn esimese ja teise Eesti kujunemine).²¹ Iseseisvumine ja vabadus ei lahendanud sugugi kõiki ette teada ning ka ootamatuid probleeme.

¹⁶ S. Zetterberg, Eesti ajalugu, lk 596.

¹⁷ 10 aastat uut Eestit, lk 20–21.

¹⁸ E. Tarvel, Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak, 2018, lk 372-373; M. Laar, T. Hiio, Eesti riigi 100 aastat, II osa. Tallinn: Post Factum, 2018, lk 160–165.

¹⁹ S. Zetterberg, Eesti ajalugu, lk 596–597

²⁰ Eesti Vabariik 90: sündmused ja arengud, lk 283–284.

²¹ Sealsamas, lk 284–285.

2. Ehitussektor 1980. ja 1990. aastatel

2.1 1980. aastad kuni taasiseseisvumiseni

Eramaja, tolleaegset terminoloogiat kasutades individuaalmaja ehitamise korraldus on 1980. aastatel suuremalt jaolt samasugune nagu oli varasematel kümnenditel. Linnades eraldati soovijaile tasuta 300–600 m² ehituskrunt, väljaspool linna kuni 1200 m².²² Esines ka erandeid, kus erikokkuleppel või -tingimustel anti suuremaid krunte.²³ Krundi saamine ja eramu ehitamine oli nõukogude perioodil privileeg, mitte üldlevinud praktika. Krunte jagati ka ametiasutuste siseselt, teisisõnu oli võimalik krunt või muu elamispiind saada töökoha kaudu.

Eramaja ehitaja sai projekti rajooni arhitektilt või peaarhitektilt, suuremates üksustes asula omavalitsuse ehitus- ja arhitektuuriosakonnast. Hoone projekt oli üldjuhul tüüpprojekt. Valida sai mitme levikavandi kogu seast.²⁴ See omakorda seoti asendiplaani ja planeeringuga. Ka siin leidis erandeid, näiteks nn Arhitekti linnaosa planeeringus (1981. a) Tartus nõuti igale krundile eriprojekti.²⁵ 1989. aastal on kirjutatud, et kui soovitud levikavandit ei leidunud, oli võimalik tellida ainukavand arhitektilt, mis oli kordades kallim.²⁶ Levinumad tüüpprojektid, mis maapiirkondadesse kerkisid, olid 1970. aastatest „Kullipesa“, „EKE tare“, „Priidu“ ja „Ants“.²⁷ Kui hinnata sel ajal ehitatud eramajade mahtu ja arhitektuurikeelt (nt „Arhitektuurikroonika“ väljaanded 1980ndatest), ehitati eriprojekti järgi harva. Vaadates kasvõi magistritöös uuritavaid alasid, on näha, et võrreldes varasemate kümnenditega on eriprojekti järgi ehitamine tõusuteel, eriti linnades, kuhu kolhoosiehitussüsteem ei pruukinud elamuid ehitada.

Nii isiklike elamute kui ka kooperatiivelamute ehitamiseks anti madalaprotsendilist pikaajalist laenu (intress 2%), ehitajatele oli ette nähtud mitmesuguseid soodustusi.²⁸ Näiteks sai osta soodsamalt ehitusmaterjale.²⁹ 1989. a seisuga sai eraehituse kiirendamiseks võtta laenu kuni 3000 rubla, mis maksti välja osadena maja erinevate ehitusetappide järgi. Maja ehitamine läks

²² M. Port, Nõukogude Eesti arhitektuur. Tallinn: Perioodika, 1983, lk 15–16.

²³ U. Trummer, intervjuu 1980. aastatel elamut ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 10. V 2019. Märkmed autori valduses.

²⁴ A. Maripuu, Kodu oma kätega. Tallinn: Valgus, 1989, lk 6.

²⁵ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia, Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond, Tallinn, 2015, lk 12.

²⁶ A. Maripuu, Kodu oma kätega, lk 7.

²⁷ A. Kurg, „Keskkond läbi müüdi“. – Eesti kunsti ajalugu 6, II osa. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016, lk 317.

²⁸ M. Port, Nõukogude Eesti arhitektuur, lk 15–16.

²⁹ R. Valliste, intervjuu Valga KEKi töödejuhatajaga 1980ndatel. Küsitles autor, 2. V 2019. Lindistus autori valduses; U. Oja, intervjuu Hiiu KEKi töödejuhatajaga 1980. aastatel. Küsitles autor, 28. IV 2019. Lindistus autori valduses.

tunduvalt rohkem maksuma, minimaalselt kulus selleks 7000 rubla. Seega ainult pangalaenu abil ehitatud maju esineb arvatavasti väga vähe, sel juhul pidi eramaja ehitaja suurema osa töödest ise ära tegema. Või veniski ehitustegevus planeeritust pikemaks, et vältida laenu võtmist ning ehitada maja valmis üksnes enda sissetulekuga. Laenuraha maksti Ehituspangast või Riigipangast. Laenu tuli tagasi maksuma hakata alates viiendast aastast pärast maja valmimist.³⁰ Maapiirkondade eramajade ehitajatel oli laenu võtmisel mõningane eelis – kuni 1983. aastani maksis kolhoos või sovhoos kui töandja poole kulust.³¹

Ehitusmaterjale hoonete ehitamiseks jagati kindla süsteemi järgi, ent selle alla ei kuulunud eramajad, sest need pidi üldjuhul ehitama ise. Järgnevalt kirjeldatava süsteemi kaudu said ehitusmaterjale suured riiklikud või kohalikule kolhoosile alluvad ehitusasutused. Ehitusmaterjalide saamise aluseks oli projekt, mille põhjal arvutati välja vajaminevate materjalide hulk. Selle alusel esitati materjalide tellimus. Osa materjale oli võimalik toota koha peal (nt puitdetailid), osa (enamasti keerukamad, nt eelpingestatud raudbetoonplaadid) tuli tellida tehastest või tehasetoodangut vahendavast asutusest (nt ENSV Teenindusministeeriumi Remondi- ja Ehitusvalitsus). Igale projektile oli määratud töödejuhataja, kes objekti valmimise eest vastutas ning kelle käes olid materjalide tellimuslehed (intervjuudes on mainitud talonge). Tellimuslehe esitamisel saadi ehitusmaterjalide baasist materjal kätte või lepiti kokku selle transport objektile. Kuna peamiselt keskenduti tüüplahendustele ja massehitusele, oli eramaja ehitamine suuremasse pilti sobitades üsna harv nähtus. Eramaja ehitaja pidi materjalid ise ostma või muul moel organiseerima kohaliku ehitusasutuse laost (ill 1, 2). Materjale oli võimalik saada ka tarbijate ühistust.³²

Ehitustegevust mõjutas tugevalt ehitusmaterjalide kvaliteet ja kättesaadavus. See oli üpris ettearvamatu, kas lattu jõuab hea või halb materjal. Vahetevahel sõltus kvaliteet partiist, nt tsemendipartiide kvaliteet kõikus väga tugevalt. Palju oli ka praaki, mis siiski tehastest teele pandi: kõmmeldunud puitmaterjal, kaardus betoonplaadid, kummis põrandaplaadid jms. Selline materjal läks mahakandmisele või teistmoodi kasutamisele, nt kasutuskõlbmatut tsementi kasutati täiteainena. Teinekord tekkis materjalipuudus puuduliku projekti või projekti valesti lugemise tõttu. Kui viga oli sees juba tellimisfaasis, siis pidi teist korda materjalide tellimist korralikult põhjendama ning leidma lisarahastust, mis nõudis mõningast bürokraatlikku

³⁰ A. Maripuu, Kodu oma kätega, lk 136–138.

³¹ A. Kurg, „Keskkond läbi müüdi“. – Eesti kunsti ajalugu 6, II osa, lk 317.

³² U. Trummer, intervjuu 1980. aastatel elamut ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 10. V 2019. Märkmed autori valduses; U. Oja, intervjuu Hiiu KEKi töödejuhatajaga 1980. aastatel. Küsitles autor, 28. IV 2019. Lindistus autori valduses.

leidlikkust. Kuna ootamatustega ei oldud arvestatud ning suuremad tehased täitsid juba teisi tellimusi, võis puuduolevaid materjale oodata lausa mitu kuud. Levinud oli ka objektidelt või materjalilaost varastamine. Samuti oli oma osa tutvustel, mis pani materjalide kättesaamisel mõne ehitusobjekti teistega võrreldes eelisseisu (intervjuudes on nt välja toodud Eri Klasi maja).

Suuremate asutuste ehitustegevus kulges seega harva probleemideta ning lonkas rütmitult ühte jalga. Sellesse olukorda sobituda püüdev eraehitaja pidi nn sammurütmi ette aimama, sest teda nähti ehitussektori süsteemi välisena. Kui eraehitaja soovis materjale laost osta, sai ta seda teha ainult juhul, kui materjali oli üle. Teadmata, mis materjale on parasjagu saada, oli keeruline eramaja ehitamist planeerida. Eramaja ehitaja pidi unistuste kodu valmimise nimel üles näitama erakordset leidlikkust ja paindlikkust, samuti ehitusalast oskusklikkust. 1989. aastal on ilmunud Aarne Maripuu majaehitamise praktilisi nõuandeid jagav raamat „Maja oma kätega“, mis inimesi vajaliku teabega varustas. Teose sihtgrupiks olid just eramaja omanikud-ehitajad. 1990. aastal tunnistati, et eraehitajatel oleks vaja riigipoolset tuge, kus ehitusettevõtted tuleksid koos oskustöõjõu ning materjalidega objektile, samuti puudus eraehitajale vajalike suuremate tööriistade laenutamise süsteem (buldooser, kraana jms).³³

Individuaalmajadega tasub kõrvutada elamukooperatiive, mis võimaldasid samal ajaperioodil inimestele privaatsemat ning väikese aia-alaga elamispinda. Kooperatiivid muutusid aktiivsemaks 1970. aastatel ning nende initsiatiivil ehitati elamuid kuni nõukogude perioodi lõpuni. Sarnaselt individuaalmajadega olid kasutusel tüüpprojektid, mis enamasti tulid EKE projekti ning Eesti Maaehitusprojekti sulest. Võrreldes individuaalmaja ehitajatega olid elamukooperatiivid eelisseisus kasvõi selle poolest, et suurem hulk inimesi oli valmis rohkem vaeva nägema selle nimel, et kodu ehitus lõpetada. Elamukooperatiivid ehitasid maju ka juhtkonnale ja parematele töötajatele, mispärast seisis hoonete valmimise eest ka majandid.³⁴

³³ L. Gailan, Eramu- ja taluehitusest. Eramuehituse olukord Eestis seisuga 01.01.1990. – Ehitus ja arhitektuur 1990, nr 1, lk 23.

³⁴ 100 sammu läbi Eesti 20. sajandi arhitektuuri. Peatoim L. Välja. Tallinn: Eesti arhitektuurimuuseum, 2013, lk 92.

1. Tootmiskoondise „Eesti Taara“ Võru baasi ehitusmaterjalide kauplus 1986. aastal. Foto: Rahvusarhiiv (edaspidi RA), EFA.311.d.1118.

2. „Eesti Taara“ Võru baasi ehitusmaterjalide kauplusloa sisevaade 1985. a. Foto: RA, EFA.398.0.133318.

2.2 Ehitussektor pärast taasiseseisvumist

1990. aastatel lõppes riiklikult toetatud eluhoonete, sh individuaalmajade ehitamise süsteem ja järelevalve. Tõdetakse, et eelkõige massehitust eelistav süsteem on jätnud elamute ehitamise toetamise ning arendamise tahaplaanile: paljud plaanid venivad, hooned ei valmi õigeaegselt jne.³⁵ Võrreldes nõukogude perioodiga ehitati pärast taasiseseisvumist vähe, aastatel 1981–1990 ehitati Eestisse 118 936, järgmisel viiel aastal aga 16 553 hoonet.³⁶ Arhitektuurivaldkond arenes samamoodi ülejäänud ühiskonnaga: 1993. aasta paiku oli raskeim aeg üle elatud ning algas uutel väärtustel ja võimalustel põhineva süsteemi kinnistumine. Samuti algas 1993. aastal erastamine, mis andis inimestele rohkem võimalusi kas kinnisvara või krunte müüa-vahetada, ehitamiseks finantsvahendeid saada.

Seadusandlus ei jõudnud muudatustele nii kiiresti järele: esimene ehitusvaldkonda reguleeriv seadus (planeerimis ja ehitusseadus) võeti vastu 1995. aastal. Kuni selle ajani juhendid projektteerimis- ja ehitusvaldkonna inimesed nõukogudeaegsetest nõuetest ja tavadest (nt SNiP, EPN) või võeti eeskujul Soome nõuetest. Olemasolevaid juhendmaterjale koondas alates 1993. aastast Eesti Ehitusteabe kartoteek.³⁷ Samuti oli juhiseks 1991. aastal kehtestunud ehitusministri määrus „Normatiivdokumentide rakendamine ehitiste projektteerimisel“.³⁸ Projektteerimine ja ehitustegevuse kvaliteet, põhjalikkus jm sõltus suuresti teostajaist-tellijast endist. See andis omakorda võimaluse kokku hoida nt ehitusmaterjali kvaliteedilt või korrektse projektdokumentatsiooni vormistamiselt, mille hilisemaid kahjusid pidi kandma omanik.³⁹ Mõned värvikamad näited, kuidas projekte vormistati, kooskõlastati ja ehitati, on välja toodud ajakirja Maja mitmes numbris ilmunud rubriigis „Kord“. Neis lugudes on näiteks rikutud toonaseid häid tavasid ja ehitustegevusele eelnevat dokumentide kooskõlastusringi, originaalprojekti autoriõigusi, ehitusprojekti mittejärgimist ja muud sellist.⁴⁰

³⁵ L. Gailan, Eramu- ja taluehitusest, lk 22.

³⁶ Statistikaameti andmebaas, rahva- ja eluruumide loendus, 2000. aasta.

<http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=RL706> (vaadatud 7. XII 2019).

³⁷ Eesti eluasemefondi ehitustehniline seisukord – ajavahemikul 1990–2010 kasutusele võetud korterelamud, lk 216–217. https://www.mkm.ee/sites/default/files/uute_korterelamute_uuring_.pdf (vaadatud 7. XII 2019).

³⁸ I. Palm, Ehitustööde kvaliteedi kujunemine tööde teostamise käigus. Ettevõtte ja projekti mõjutused. Magistritöö, Eesti Maaülikool, Tartu, 2015, lk 13.

https://dspace.emu.ee/xmlui/bitstream/handle/10492/2371/Ingemar_Palm_EH_2015MA_EH_t%C3%A4istekst.pdf?sequence=1 (vaadatud 7. XII 2019).

³⁹ Eesti eluasemefondi ehitustehniline seisukord – ajavahemikul 1990–2010 kasutusele võetud korterelamud, lk 217. https://www.mkm.ee/sites/default/files/uute_korterelamute_uuring_.pdf (vaadatud 7. XII 2019); K. Haavasalu, 20 aasta ehitusvead kui iseseisvumise viljad. <https://www.ehitusuudised.ee/uudised/2012/06/11/20-aasta-ehitusvead-kui-iseseisvumise-viljad> (vaadatud 7. XII 2019).

⁴⁰ Rubriik „Kord“ on näiteks ilmunud ajakirja Maja järgnevatel numbritel: 1994/2, 1994/3, 1994/4.

1990. aastate muutused ei jätnud puutumata ka ehitusmaterjalide tootmise, vahendamise ja jagamise sektorit. Ehitussektori ümberkujunemist on uuritud väga vähe, ent mõningaid mustreid on võimalik intervjuude põhjal välja tuua. Suuremates nõukogudeaegsetes asutustes moodustati kas spetsiifilisele tööle keskendunud osakonnast eraldi ettevõtte, loodi oma firma mitme erineva töökaaslase peale kokku või asutuse likvideerimisega töötuks jäämisel loodi enda teadmise-oskustele vastav uus eraettevõtte. Iga suurema asutuse väikesteks ettevõteteks killustumine sõltus suuresti inimeste endi ettevõtlikkusest ja võimalustest (nt kui sai endise asutuse (tootmis)ruume või ladusid erastada enda ettevõttele). Näiteks Hiiu KEKi ehitusmaterjalide ladu-baas Kärddlas muudeti ümber ehitusmaterjalide poeks, mis tegutseb tänapäevani samas kohas. Vastupidiseks näiteks võib tuua Valga KEKi likvideerimise, mille tulemusel peahoone ja ümbritsevad abipinnad suuremalt jaolt kasutust ei leidnud ning ootavad tänaseni paremaid aegu.⁴¹ Transformeerumist nõukogude süsteemist taasiseseisvunud Eestisse kirjeldab omapäraselt Viljandi KEKi nime saatus – tänapäeval sama nime kandva OÜ-na osutab ehituse asemel hoopis majutusteenust.⁴²

Suuremad nõukogudeaegsed ehitusmaterjalide tootjad püüdsid uute oludega kohaneda, mõnda saatis edu, mõnda mitte. Näiteks Kunda tsemenditehas ja Tallinna silikaattellise tehas moodustasid turustusfirma „MIX“.⁴³ Silikaattelliste tehas eraldus 1995. a eraldi ettevõtteks, mis tegutseb tänaseni.⁴⁴ Kunda tehas osutus samuti edukaks ja kannab tänapäeval nime Kunda Nordic Tsement (ill 3).⁴⁵ Aseri tellisetehas kohanes olukorraga samuti kiiresti: 1994. aastal esitletakse ettevõtte uut tootevalikut reklaamlehel.⁴⁶ Vähem edukatest üks näide: 1980ndatel punaseid kärgtelliseid tootnud tellisetehas Võrukivi tänapäeval enam ei tegutse, nendel aladel on nüüd Võrukivi Tehnopark.⁴⁷ Paljudest tegevuse lõpetavatest materjaliladudest või tarbijate ühistu ladudest sai nõukogudeaegseid ehitusmaterjale erakordselt soodsa hinnaga.⁴⁸ Neid osteti

⁴¹ R. Valliste, intervjuu Valga KEKi töödejuhatajaga 1980ndatel. Küsitles autor, 2. V 2019. Lindistus autori valduses.

⁴² Männimäe külalistemaja koduleht. <http://www.mannimaja.ee/> (vaadatud 10. V 2019).

⁴³ Projekt ja ehitus. Tallinn: Solness, 1993, lk 167.

⁴⁴ AS Silikaat koduleht, ettevõtte tutvustus. <https://silikaat.ee/ettevotest/> (vaadatud 10. V 2019).

⁴⁵ Kunda Nordic Tsement ettevõtte ajalugu ja tutvustus. <https://www.knc.ee/et/node/4121> (vaadatud 10. V 2019).

⁴⁶ Aseri tellisetehase reklaam. – Maja, 1994, nr 3, lk 6.

⁴⁷ Võrukivi Tehnopargi koduleht. <https://vktehnopark.ee/> (vaadatud 10. V 2019).

⁴⁸ Seda tehti juba ka Nõukogude ajal, sest inflatsiooni tõttu olid materjalid väga soodsad. Materjalide kvaliteet oli siiski kõikum.

V. Kell, intervjuu 1980. aastatel ehitusmaterjalide vahendamise ja levitamise seotud riigiasutustes töötanuga. Küsitles autor, 25. IV 2019. Lindistus autori valduses.

Samasugust olukorda nenditakse ka 1990. aastate alguses.

L. Gailan, Eramu- ja taluehitusest, lk 23.

innukalt kokku, ent palju sellest oli praak ning kasutusse ei jõudnudki.⁴⁹ Paralleelselt tulid turule uute ehitusmaterjalide tootjad, mõni neist on tänapäevani tuttav, nt Parmek tõi Eestisse esimesed plastaknad, AS FEB müüb Põhjamaade sanitaartechnikat, AS ABB elektritarvikuid, ASSA Balt lukusüsteeme. Üks toonane suurim ehituspood – K-Rauta Tallinn – avas ukseid 1990. aastate alguses.⁵⁰

1993. aasta ärikataloogi „Projekt ja ehitus“ sissejuhatus annab ülevaate ehitusvaldkonna toonasest kirjusest: „Kiirelt muutuvast Eesti majanduses on jõuvahekorrad ehitus- ja projekteerimisturul põhjalikult muutunud. Hiiglaslikud projekteerimisinstituudid on lagunened, väiksemad arhitektuuribürood on tõestanud enda elujõulisust.“ Projekteeerimisettevõtteid, ehitusala firmasid ja tootjaid on selles ennekõike reklaamväljaandes loetletud kümneid. Võttes arvesse, kui ahtake oli väikse algava ettevõtte rahakott, on alust arvata, et trükisesse said nime kirja ainult varakamad firmad. Samuti näitab kataloog, et taasiseseisvumisele järgnenud rasked aastad on möödas ning arhitektuuri- ja ehitusvaldkonna areng astub ülejäänud valdkondade arenguga sama tempokat sammu (ill 4).

3. Mõned Eesti tööstused kohandusid uue majandussüsteemiga ning on tegevad siiani. Kunda Tsemenditehas „Eesti Tsement“ 1992. aastal. Foto: RA, EFA.204.0.262486.

⁴⁹ V. Kell, intervjuu 1980. aastatel ehitusmaterjalide vahendamise ja levitamise seotud riigiasutustes töötanuga. Küsitles autor, 25. IV 2019. Lindistus autori valduses; U. Oja, intervjuu Hiiu KEKi töödejuhatajaga 1980. aastatel. Küsitles autor, 28. IV 2019. Lindistus autori valduses.

⁵⁰ Projekt ja ehitus 1993, lk 160, 168; Projekt ja Ehitus 1994. Tallinn: Solness, 1994, lk 2–12.

4. Näide varasest arhitektuuribüroost. Vaade Enn Laansoo arhitektuuribüroole 1991. aastal. Foto: RA, EFA.333.0.147040.

3. Eesti arhitektuurimaastik muutuste tuules 1980. ja 1990. aastatel

1980. aastate arhitektuurikultuuri Eestis võiks nimetada üheks pöördelisemaks tänu Tallinna kooli tegevusele. 1970. aastatel otsustasid ERKI lõpetanud noored arhitektid nõukoguliku tüüpprojekteerimise, industrialiseerimise ja ratsionaliseerimise ehk teisisõnu modernismi tühimuses astuda sama sammu läänemaailma arhitektuuriga. Pealegi oli liitumine massehitusega tegelevate projekteerimisorganisatsioonidega vastumeelne, mispärast mitmed neist asusid tööle liberaalsema keskkonnaga „EKE Projekti“, kus oli võimalik ellu viia uuest esteetikast inspireeritud loomingut – postmodernistlikku arhitektuuri.⁵¹

Tallinna kool kätkeb endas suuremat hulka inimesi: kunstnikke, arhitekte, kirjanikke, arhitektuuriajaloolasi jt, kes nägid, et on vaja teha muudatusi, ning soovisid neid ellu viia. Arhitektuuriringkonnas oli sealsete ideede kandvaks jõuks rühmitus „Tallinna kümme“, mille liikmed olid aktiivseimad uue mõtteviisi levitajad ning rakendajad. Need olid Tiit Kaljundi, Avo-Himm Looveer, Ain Padrik, Jüri Okas, Jaan Ollik, Ignar Fjuk, Veljo Kaasik ja Toomas Rein. Samuti olid aktiivsed liikmed Leonhard Lapin, Vilen Künnapu, Ülevi Eljand. Kui uued tuuled hakkasid puhuma esialgu rühmituse sees ning rühmituse liikmeid ümbritsevate inimeste seas, siis ajapikku jõudsid muudatused arhitektuurikultuuri suunavatesse asutustesse. 1979. aastal valiti Arhitektide Liidule uus juht, Voldemar Herkel, ning tulihingeliselt modernismi esindanud Mart Port pidi lahkuma.⁵²

1980. aastaid iseloomustab ka erineva välismaise kirjanduse kättesaadavamaks muutumine, millest varasematel kümnenditel ei oleks saanud unistadagi. Kõnealuses ringkonnas levisid mitmed postmodernismi käsitlevad kirjutised, mille autoriteks olid nt Robert Venturi, Juhani Pallasmaa, Gaston Bachelard, Christian Norberg-Schutz, Italo Calvino, Jean-François Lyotard. Postmodernismi mõiste kujuneski ennekõike arhitektuuriteoorias. Näiteks arhitektuuriajaloolane Charles Jencks kritiseeris modernistlikku arhitektuuri eluväärtuste kriisis, mis omakorda annab selge suunise postmodernismile – vastanduda linearsele tulevikku suunatud eelkäijale. Jencks ja Venturi julgustavad kirjutistes kasutama sümbolseid tähendusi ning lähtuma põhimõttest „*less is bore*“. Seega on soositud rikkalik, fantaasiarohke arhitektuur,

⁵¹ M. Kalm, Eesti 20. sajandi arhitektuur, lk 389.

⁵² L. Hansar, Vastuseis uuslinnastumisele. – Eesti kunsti ajalugu 6, I osa. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013, lk 444–446.

mis võis jõuda ka eklektikani.⁵³ Oluliseks peeti sotsiaalsel rolli, et rahvas oleks teadlikum inimväärsemast elukeskkonnast, mille loomise märksõnadeks on keskkondlikkus, kontekst, ajaloolisus, pluralism, miljööväärtus ja selle loomine.⁵⁴ Tagantjärele mõtestatuna on need lähenemisviisid väljendunud kolmes suunas: historitsistlik, dekonstruktivistlik ning ameerikalik neoklassitsistlik stiil.⁵⁵

Tekstide lugemine kannustas kirjutama nii läänemaailma kui ka kohalikust arhitektuurist, mis oli varemalt põlu all olnud: funktsionalism, juugend, *art déco*.⁵⁶ Otsiti aktiivselt sidemeid eelmainitud stiile viljelevate arhitektidega kas neist kirjutades, seminare pidades või mälestustahvleid püstitades. Samuti väärtustati ning mõtestati nende projekteeritud arhitektuurikeskkondi.⁵⁷ 1989. aastal taasasutati Arhitektide Liit, mis on 1921. a asutatud samanimelise liidu õigusjärgne.⁵⁸ Kõike seda võib tõlgendada ka kavalalt vormistatud vastutegevusena Nõukogude süsteemi vastu.⁵⁹

Uus mõtteviis tõi ka uusi arhitektuurižanre. Üheks ideaaliks oli madaltihe hoonestus, mis koosneb peremajadest või ridaelamutest.⁶⁰ Individualism tõstis pead ning hea võimalus seda väljendada oli peremajas ehk eramus. Ajastu esteetikast lähtudes võisid need majad olla liiga keerulise arhitektuurikeelega, vahel ka konstruktsiooniga, mispärast oli neid raske ehitada ning kulukas hooldada. Halvemal juhul jäidki hooned poolikuks.⁶¹ Sagedamini ehitati valmis ühiskondlikud hooned, mida projekteeriti suurtes projekteerimisorganisatsioonides, näiteks Paide kultuurimaja, Lihula kultuurimaja, Laekvere keskus jpt. Materjali- ja tööjõudefitsiidile vaatamata jõuti valmis ehitada märkimisväärne hulk eramuid.

Hea ülevaate arhitektuurielust 1980. aastate teises pooles annab kord aastas ilmunud „Arhitektuurikroonika“. 1988. aastal nenditakse ehitusmaterjalide vähesust ja halba kvaliteeti, seepärast kahanevad ehitusmahud.⁶² Tegelikuses valitses ehitusmaterjalide puudus ja halb kvaliteet juba varem, 1980. aastate esimesel poolel, ja seda eriti eriprojektiga eramuehituses.⁶³

⁵³ J. Kangilaski, *Kunstikultuuri ajalugu 12. klassile: postimpressionismist uue meediani*. Tallinn: Kunst, 2005, lk 190–191.

⁵⁴ L. Hansar, *Vastuseis uuslinnastumisele*. – Eesti kunsti ajalugu 6, I osa, lk 444–446.

⁵⁵ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 8.

⁵⁶ Palju kirjutati nt ajakirjades „Kunst ja kodu“, „Ehituskunst“ ning „Ehitus ja arhitektuur“.

⁵⁷ M. Kalm, *Eesti 20. sajandi arhitektuur*, lk 390–391.

⁵⁸ *Arhitektuurikroonika '89*. Tallinn: Ehituse TUI, 1992, lk 5.

⁵⁹ M. Kalm, *Eesti 20. sajandi arhitektuur*, lk 390–391.

⁶⁰ L. Hansar, *Vastuseis uuslinnastumisele*. – Eesti kunsti ajalugu 6, I osa, lk 444–446.

⁶¹ M. Kalm, *Eesti 20. sajandi arhitektuur*, lk 394.

⁶² *Arhitektuurikroonika '88*, Tallinn: Ehituse TUI, 1991, lk 3.

⁶³ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 29–31.

Majandite keskusehoonete ehitamisel on kaks tendentsi: lihtne hoone või komplitseeritud kujundusega ehitised, mis vihjab sellele, et keerulise arhitektuurikeelega hoonete ehitamist kaalutakse põhjalikult, sest ehitise poolelijäämise võimalus on suurem. Mainitakse ka mitmel välisnäitusel ja rahvusvahelisel konkursil osalemist.⁶⁴

1989. aastaks on olukord keerulisem: tõdetakse juba ammu teada asjaolu, et ehitusmaterjalide kvaliteedi ja kvantiteedi probleem on lahendamata ning mõjutab negatiivselt valmivate hoonete arhitektuuri. Arvatavasti mahuerinevuse ning väiksema materjalikulu tõttu on väike- ja ühepereelamute ehitamise kvaliteet parem kui kortermajadel.⁶⁵

1990. aastad olid kultuuris, sh arhitektuuris, suurte muutuste ning „esimeste“ aeg. Asutati ning avati mitmeid institutsioone, milleta tänapäeval ei kujutaks normaalse kultuuri- või arhitektuurielu funktsioneerimist ettegi. Näiteks 1991. aastal asutati Eesti Arhitektuurimuuseum.⁶⁶ Arhitektuuris hakkab 1990. aastatel pulbitsema see, mis varem vaka all oli: tõusis omaniku-erandi staatus, kasvas individualism, suurenes variatiivsus.⁶⁷

1990. aastaid võib jagada kaheks: noore riigi majandusraskustest tingitud aeglasem areng arhitektuurivaldkonnas kümnendi esimeses pooles ning kosunud majandusega viljakamad aastad kümnendi teises pooles.⁶⁸ Kümnendi alguses projekteeriti palju, ent ehitati tunduvalt vähem kui varem.⁶⁹ 1995. aastaks oli Eesti majandus taastunud, valikuvõimaluste hulk kasvanud ning postmodernism selle klassikalises mõttes hakkas arhitektuuriestetikas taanduma – populaarsust kogub urbellek arhitektuurikeel, mille ideaaliks on neofunktsionalistlik valge kuup.⁷⁰ On öeldud, et säärase elamute tellija on usaldanud arhitekti uudset maitset ja tulemus on hea välja kukkunud, sedasi selgelt vastandudes nn lollideküla arhitektuurile.⁷¹ Üleminekud on aeglased, seega jäävad valgete kuupide kõrvale veel mõneks ajaks nn teisenenud postmodernismi elamud. Muutuseid kirjeldavad hästi käesoleva magistr töö uuritavad kvartalid (vt ptk.....), selgelt on suundumus individualismi poole: iga

⁶⁴ Arhitektuurikroonika '88, Tallinn: Ehituse TUI, 1991, lk 3–4.

⁶⁵ Arhitektuurikroonika '89, lk 3–5.

⁶⁶ Arhitektuurimuuseumi koduleht, muuseumi ajalugu. <https://www.arhitektuurimuuseum.ee/muuseum/ajalugu/> (vaadatud 11. II 2019).

⁶⁷ A. Kurg, Werewolves on Cattle Street: Estonian Collective Farms and Postmodern Architecture. – Second World Postmodernisms: Architecture and Society Under Late Socialism. Toim V. Kulić. London: Bloomsbury Visual Arts, 2019, lk 124.

⁶⁸ Vaba Eesti ehitab: 10 aastat ehitamist Eestis 1991–2001. Toim H. Grossschmidt, S. Vallner. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2001, lk 10.

⁶⁹ Arhitektuurikroonika '90, Tallinn: Ehituse TUI, 1993, lk 104–251.

⁷⁰ M. Kalm, Eesti 20. sajandi arhitektuur, lk 469–473.

⁷¹ H. Liivrand, Kommerts ja loovuse duell: aastad 1990–2000. – Eesti XX sajandi ruum. Näitus Rotermanni soolalaos 17.12.1999 – 6.02.2000. Peatoim L. Lapin. Tallinn: Leonhard Lapin, 2000, lk 303–304.

arhitekt lahendab uusi elamuid isemoodi, samuti on elamute lahendustes rohkem tunda omaniku soove.

1990. aastate alguses lagunesid suured projekteerimisorganisatsioonid ning asuti hoogsamalt moodustama väiksemaid või suuremaid erabüroosid. See tendents sai alguse tegelikult 1980. aastate lõpus, aga valdavaks alles uue kümnendi alguses.⁷² Juba 1989. aastal loodi esimesed arhitektide erabürood (J. Okas & M. Lõoke, Ado Eigi A. E. B., Urbel ja Peil).⁷³ Neile järgnesid uuel kümnendil bürood Alver Trummal Arhitektid, Ado Eigi arhitektuuribüroo, AS Eesti Projekt, AS Nord Projekt, AS Arhitektuuribüroo J. Okas ja M. Lõoke, JVR Arhitektid jpt. Palju oli kas ühe inimese või paari arhitekti ühiselt asutatud büroosid.⁷⁴ Samuti olid olulised tehnoloogilised arendused – uueks normiks hakkas kujunema digitaalne projekteerimine käsitsi joonestamise asemel (ill 5).⁷⁵ 1990. aastal vormistati Eesti Kolhoosiehituse Mehhaniseeritud Rändkolonnist AS EKE Merko, mis on tänaseni tegutsev ettevõtte.⁷⁶

Uudne vabadusetunne, nomenklatuuri kadumine, varem keelatu piiranguteta tegemine, uute klientide tekkimine tõid kaasa positiivse laengu ning entusiasmi.⁷⁷ Sel perioodil õppisid kõik osapooled: kuidas tellida maja, kuidas projekteerida majanduslikult tulusalt, ent siiski erialaselt allahindlust tegemata. Tuli ümber kujundada enda rolli arhitekt-kunstnikust meeskonnamängijaks.⁷⁸ Tagantjärele on öeldud, et rolli ümber häälestamine on olnud valuline.⁷⁹ Kindlasti on kaasa mänginud arhitektuurikultuuri interdistsiplinaarsemaks muutumine, mõnes mõttes laialivalgumine erinevatesse väiksematesse aladesse.⁸⁰

1990. aastate ehitatud hoonete arhitektuurikeele põhjal võib üht-teist öelda tellija kohta. Tellijale oli kümnendi alguses veel omane postmodernistlik maitse, mis oli arhitektile tuttav jõukohane rutiin. Üheks tellijatüübiks olid „kõva raha“ hoonete tellijad. Vastavalt nende soovile kerkisid eriti suured ning eklektilise välimusega eramud, kodud, millega taheti välja näidata teatavat ühiskondlikku positsiooni ja varakust ning seda, et ollakse enda kodu peremees; teisisõnu igati väljendada individualismi ning täita ühtlasi soov enda isikliku kodu järele. Selle

⁷² M. Kalm, Eesti arhitektuuri 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2018, lk 135.

⁷³ Sealsamas, lk 125.

⁷⁴ Projekt ja ehitus 1993, lk 7–102; Projekt ja ehitus 1994, lk 19–186.

⁷⁵ Eesti Tööstusprojektist Sweco Projektini: 1944-2007: projektid, inimesed, sündmused. Toim M. Makko. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2016, lk 292–293.

⁷⁶ Merko 25. Toim M. Kullasepp, K. Saar, M. Orav. Tallinn: Printon, 2015, lk 30–35.

⁷⁷ Vaba Eesti ehitab: 10 aastat ehitamist Eestis 1991-2001, lk 10–11.

⁷⁸ T. Ojari, Olla arhitektiks. – Positsioonid. Lugemik uuest Eesti arhitektuurist. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2012, lk 54.

⁷⁹ K. Kodres, Arhitekt – sotsiaalse tellimuse täitja. Positsioonid. Lugemik uuest Eesti arhitektuurist, lk 59.

⁸⁰ T. Ojari, Uue ajastu lävel, lk 269.

eripärase nähtuse juured on 1980. aastate postmodernistlikes eramajades ning see kandus veel 1990. aastatesse (ill 6). Markantseid näited ei ole palju, ent toonaste ehitusmahtude juures on see arvestatav hulk.⁸¹

1996. aastal on Ain Padrik võtnud keerulise tellija-arhitekti rollide kujunemise ning konflikti reaalse tulemuse vahel tabavalt kokku nii: „Möödaniku suletud ühiskond tekitas igas eluvaldkonnas äraspidiseid vormiavaldu, seda loomulikult ka eramuehituses. Kui arhitekti päevatööd ahistasid SNIPid ja arvukate ülemuste näol, siis õhtutundidel oldi loomepalangus eramuprojektide kallal. Tellija-ehitaja sai aga välja elada enda rahuldamata ambitsioone ja väge. Rahule jäid mõlemad pooled, kuigi hiljem sageli peatuti: kehvad ehitusmaterjalid, ehitamise amatöörlikkus ja arhitekti paisu tagant vallandunud vohav fantaasia ei andnud loodetud tulemust. Puhtinimlikust aspektist oli dialoog tellija-ehitaja ja arhitekti vahel vahetu ja usaldav, kus teineteist üles küttes võidi kaotada ka igasugune mõõdutunne. Arvestades tollase reaalsuse piiratust on need illusoorisusse kalduvad ilmingud takkajärgi küllaltki mõistetavad. Paraku aga kerkisid hiiglaslikud majamürakad, mida pahatihti lõpetada ei jõutudki. Nii mõnigi tellija murdis oma tervise lõputu rassimise ja isehitamise käigus, selle asemel, et oma vaimu teritada.“⁸²

Seda perioodi 1990. keskpaigani on nimetatud ka isehitamise paradiisiks.⁸³ Kostis kriitikat nn kopamehe arhitektuuri vastu.⁸⁴ Sealt edasi on sääraseid ambitsioonid ja maitsemeel üldistatult meeltemööda väiksemale ringkonnale.⁸⁵ Kitsimaiguline esteetika püsib kergelt modifitseerituna veel pärast 1990ndaid tänapäevani, kuid ei ole enam valdav.⁸⁶

⁸¹ Vaba Eesti ehitab: 10 aastat ehitamist Eestis 1991-2001, lk 10–12.

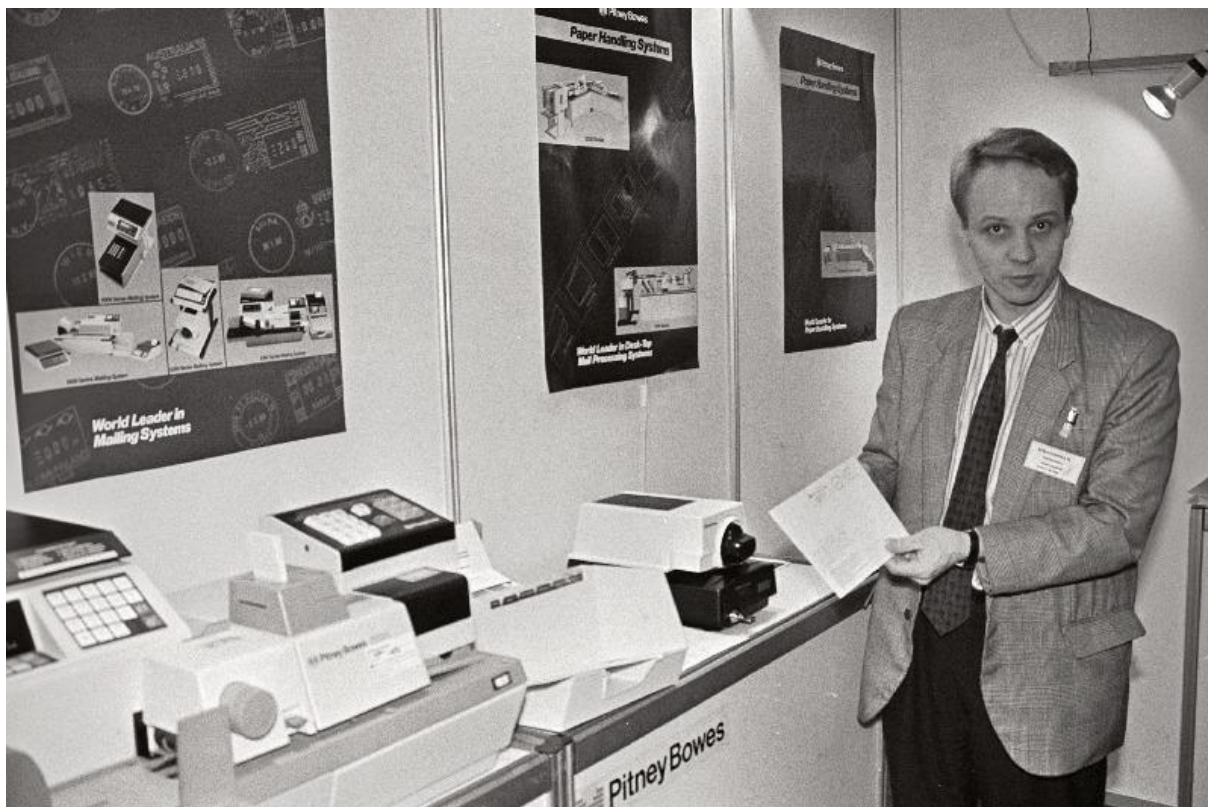
⁸² A. Padrik, Vaatenurk kolmnurgale. – Maja, 1996, nr 3, lk 12.

⁸³ M. Kalm, Eesti arhitektuuri 100 aastat, lk 137.

⁸⁴ M. Kalm, Mis on saanud arhitektuurist? - Positsioonid. Lugemik uuest Eesti arhitektuurist, lk 15.

⁸⁵ M. Kalm, Eesti 20. sajandi arhitektuur, lk 468.

⁸⁶ M. Kalm, Eesti arhitektuuri 100 aastat, lk 137; Jarmo Kauge arhitektuuriblogi, 2000. aastate keskel ehitatud elamud. <http://arhitektuurid.blogspot.com/search/label/eramud> (vaadatud 7. XII 2019).

5. Bürootehnika „Eesti Projektis“ näitus 1992. aastal. Foto: RA, EFA.204.0.262020.

6. Inreko Kommertskeskuse direktori Enn Rohula maja Tabasalus (täpsemalt Ilmandus) 1996. aastal. Foto: RA, EFA.204.0.175371.

4. Postmodernistliku eramuarhitektuuri analüüs

4.1 Uurimisobjektide valimi moodustamine

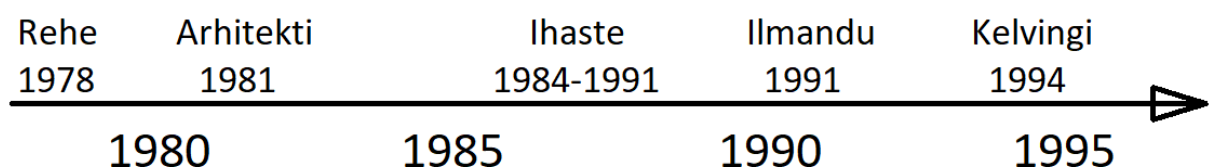
Postmodernistlikke eramaju ehitati alates 1980. aastatest ligikaudu 15–20 aasta kestel, kuniks saabusid uued esteetilised tuuled. Ajastu uurijad on elamuid käsitlenud enamasti nn tippnäidetele toetudes ja vähe, kuid sel ajal ehitatu on palju rikkalikum. Sellesse süvenemine selgitab täpsemalt, mis muutused postmodernistlike eramute arhitektuurikeeles, valmimises jm toimus. Eramuarhitektuuri 1990ndatel on samuti vähe käsitletud ning teema väärib kindlasti põhjalikumat tähelepanu.

Püüan seda lünka täita järgnevalt kirjeldatud uurimiseks valitud alade analüüsiga. Analüüsiks olen valinud viis ala: Rehe tänava lõigu Viljandis, nn Arhitekti linnaosa Tartus, 1980. aastatel plaanitud ala Ihaste linnaosas Tartus, Ilmandu küla Harku vallas ning Kelvingi küla Viimsi vallas Harjumaal. Alad moodustavad terviku kas tänavalõigu, tänavate kogumi, asumi või linnaosa kujul.

Valik põhines eelkõige järgmistel kriteeriumitel: suuremad enam-vähem terviklikult valminud alad, eelistatult üle Eesti, ning ajaline kattuvus perioodis ehk 1980. aastate algusest kuni 1990. aastate keskpaigani.

Lisaks kõrvutan eelmainitud alasid toetavate näidetega mujal Eestis asuvatest üksikobjektidest või hoonegruppidest, mida detailsemalt ei analüüsi. Kindlasti ei anna hoonete valik täielikku ülevaadet; selle ajastu hooneid ning neist moodustunud kogumeid on rohkem, kui siin saab üles märgitud. Valim on siiski piisavalt suur, et võimaldada üldistusi teha.

Järgnevalt on tabelis lühidalt kokku võetud info uuritavate alade planeerimisaja kohta. Viis uurimisalust piirkonda katavad ajavahemiku ligikaudu 15–20 aastat (välja on toodud planeeringu valmimise aasta):

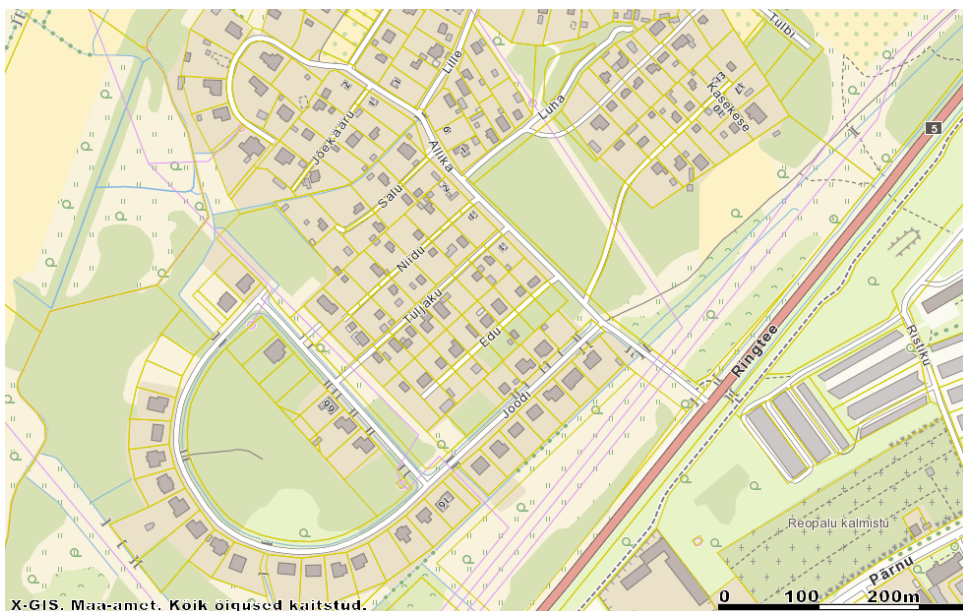

Uuritavate hoonekogumite Maa-ameti kaardi väljavõtted, planeerimisaasta(d) ja autorid on leitavad LISA 1.

4.1 Elamute paiknemine asulates

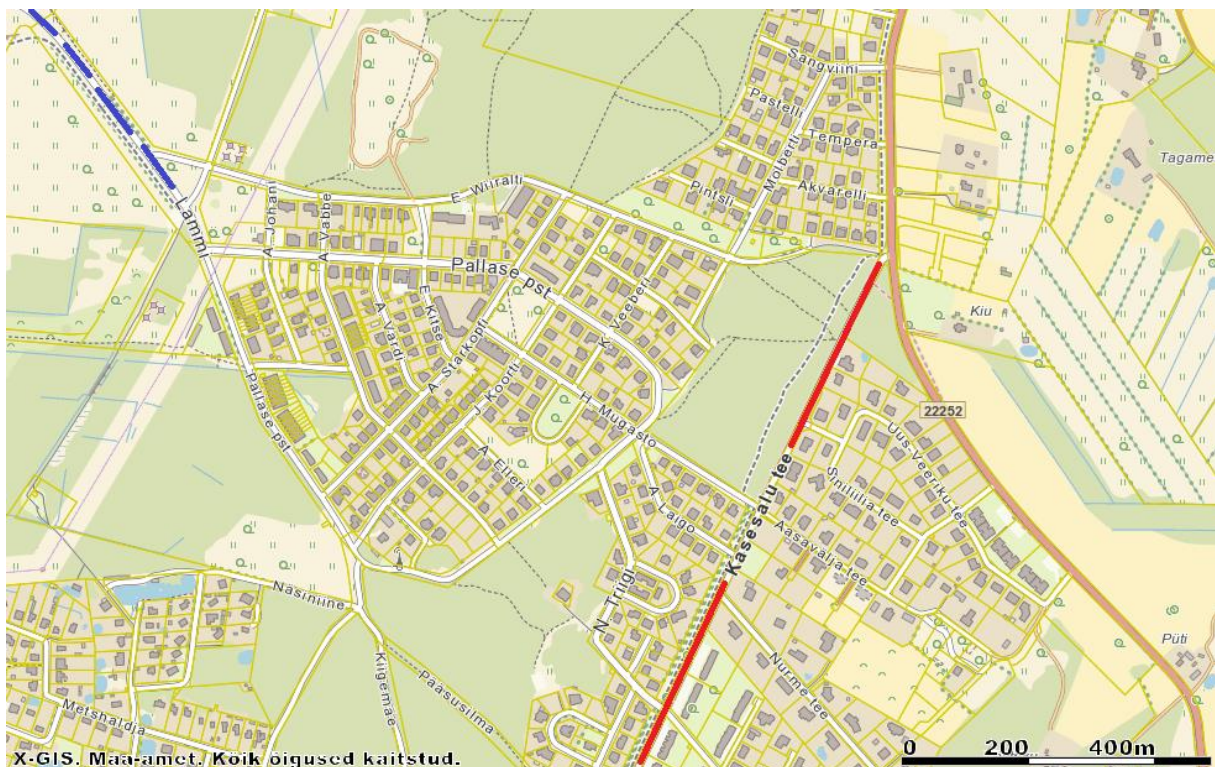
Postmodernistlikke elamuid on planeeritud enamasti linna äärealadele uushoonestusena. Ilmselt on põhjus olnud selles, et 1980. aastateks olid linnakeskused ja kesklinna lähem ümbrus juba täis ehitatud (vt eelmise peatüki kaardiväljavõtteid). Sõltuvalt hoonete kogumi suuruselt on need määratletavad kas (tupik)tänavalõigu, -otsa või -poolena, tänavate grupina või lausa asumini või linnaosana.

Olemasolevale liikumisteede struktuurile juurde lisatud linnaäärse tänava näitena võib tuua Kevade tänava Rakveres, samuti samast linnast niinimetatud Linnuküla asumi lõunapoolsed tänavad (Värvu põik, Pääsukese, Kuldnoka). Sarnaste nimedega tänavad Haapsalus (Pääsukese ja Ööbiku ning Kuuse, Kastani ja Männi) on samuti 1980. aastatel linna äärde plaanidele joonistatud. Poolkuukujuline Joodi tänav Paides eristub selgelt nii kuju kui ka paiknemise poolest teistest varasematest tänavatest linna ääres (ill 7). Rapla külje all Uuskülas laiuvad Pihlaka, Kallaku ja Tamme tänavail uhked elamud. Tänavalõigu näitena võib tuua Türi linna külje all Lokutas asuvad Kure tee tupiktänavalõigud ning Lemmiku põigu Tallinnas Nõmmel. Tänavate grupina või asumina paistab selgelt välja Tartus nn Arhitekti linnaosa viie enam-vähem samaaegselt hoonestatud tänavaga. Samas linnas on ka postmodernistlikest ning ka hilisemate perioodide hoonetest moodustuv linnaosa – Ihaste.

7. Poolkuukujuline Joodi tänav Paides asub linna ääres ja eristub omapärase kuju ning suuremate kruntide poolest varasematest tänavatest.

Tänapäeval võivad kõnealused tänavad või nende lõigud, asumid ja linnaosad olla juba ülejäänud asula sisse kasvanud, neist edasi linna piiri poole liikudes on kerkinud juba uued, 1990. aastate teise poole ja 21. sajandi elamud. Vahetevahel on eri kümnendite hoonete vahel näha selget piiri, samas leidub ka alasid, kus üks kasvab sujuvalt üle teiseks. Näiteks nn Arhitekti linnaosa eraldab uuematest hoonetest Tallinna-Tartu-Võru maantee. Ihaste seevastu on jäänud siiani ülejäänud Tartu linnast eraldatuks, peamine ühendustee – Lammi tänav – Annelinna lõpu ja Ihaste alguse vahel on ääristatud valdavalt heinamaaga (ill 8). Samas ei ole linnaosa arenemine eraldatuse tõttu pidurdunud, eramajade ehitamist on jätkatud teisel pool Kasesalu teed (ill 8). Sujuvast transformeerumisest saab rääkida Ilmandu küla Kadaka tee näitel: kaasaegsete hoonetega on täitumas 1980.–1990. aastatel tühjaks jäänud krundid, samuti kõrvaltänavad Sireli ja Tilgu tee (ill 9).

8. Sinisega on visandatud Ihastet ülejäänud Tartuga ühendav Lammi tee ja punasega Kasesalu tee, mis eraldab uuemaid hooneid vanematest. Erinevust on kaardil lihtne näha: uuemate hoonete krundid on märgatavalt suuremad.

9. Ilmandu külas Kadaka teel asuvad hooned: 1990ndatest pärinevate kordusprojektiga elamute kõrvale on tänaseks kerkinud kaasaegne hoone. Foto: autor.

Teine hoonestamisvõimalus oli olemasoleva asustuse tihendamine kas tänavalõiguna või üksikute kruntide kaupa. Suure tänavalõiguna vanema hoonestuse sees on rajatud Viljandisse Rehe tänav, milleks vajaminev maa eraldati 1980. aastate alguses linna reservis olevate aiamaade arvelt.

Postmodernistlikke eramaju on ehitatud üksikkruntidele vanemates piirkondades ning need paistavad seega valgete varestena vanemate hoonete vahelt silma, kuigi ilmselt on need postmodernismile omase keskkonnatunnetusega püütud ümbritsevaga kohandada. Näitena võib välja tuua kuurortliku elitaarsuse ideed edasikandva, toonase linnaarhitekti Kuno Raude projekteeritud villa Pärnu kesklinnas aadressil Roosi 4, mis paikneb vastakuti ajalooliste puitmajadega.⁸⁷ Tallinnas Meriväljal säravad vanema hoonestuse vahel nii mõnedki postmodernistlikud eramajad 1980. ja 1990. aastatest (Haaviku põik 9, Aiatee 13), Viljandis 1950–1960ndatel ehitatud majade vahel Kesk-Kaare 12A (ill 13). Samuti Tallinnas Nõmme linnaosas võib mitmetest mõne sellise välja tuua, nt Vahe 16 (ill 10), Vaigu 2 (ill 11), Sihi 22a

⁸⁷ Roosi 4, Pärnu müügikuulutus. <https://www.city24.ee/et/kinnisvara/majade-muuk/Parnu-Parnu-linn/8593701> (vaadatud 17. X 2019).

(ill 12). Vahetevahel leidub selle ajastu üksikuid pärleid asulate ääres, kus piirkonna edasi laienemine on seiskunud (nt Veskioja 12 Võrus).

10. Ekspressiivse välimusega Vahe 16 Nõmme linnaosas. Foto: autor.

11. Vaigu 2 Nõmmel. Foto: autor.

12. Sihi 22a Nõmmel on arhitektuurikeelelt mõnevõrra postmodernismist välja kasvamas. Foto: autor.

13. Kesk-Kaare 12a Viljandis Rehe tänava läheduses. Foto: J. Hint.

Kokkuvõtvalt võib väita, et uurimisalused 1980. aastate ja 1990. aastate esimese poole elamud asuvad eelkõige suuremate asulate ääres, moodustades eraldiseisvad tänavad või põigud, asumid, linnaosad või eeslinnad. Sedasi on tekkinud aedlinlikud natukene suuremat privaatsust pakkuvad alad. Need asuvad kohtades, millest ei lähe läbi suuremaid teid ning kus ei ole olulisi hooneid (nt avalike asutuste majad). Neist paigust läbisõitjatele jäävad hooned enamasti märkamatuks. Samuti võib olla ühistransport neisse kohtadesse üpris hõreda graafikuga, mis omakorda piirab ligipääsu neile aladele.⁸⁸

Selliselt planeeritud elamualad on 1990. aastatel hoo sisse saanud eeslinnastumise esimesteks märkideks, mis küll stiililt transformeerununa kestab tänaseni. Toona rajatud tänavad või eeslinnad võivad olla kasvanud hilisema hoonestuse ja tänavastruktuuri sisse. Paiguti leidub sarnaseid tupiktänavaid, tänavalõike vanema hoonestuse sees, kuid valdavalt kohtab üksikuid pärleid.

⁸⁸Näiteks Ihaste linnaosasse sõidab kaks bussi – nr 12 ja 5 – ,millest esimene käib kaks korda tunnis terve nädala ja teine üks kord tunnis ainult tööpäeviti.
<https://www.tartu.ee/sites/default/files/uploads/Transport/bussiliinikaart.pdf> (vaadatud 29. X 2019); Viljandis Rehe tn juures asuv Suur-Kaare on seevastu bussiliinide populaarne peatus, seal teenindab neli bussi.
<http://peatas.ee/#city:viljandi-linn:bus> (vaadatud 29. X 2019); Ilmandusse ei saagi ühistranspordiga, Kadaka teele lähim on Sõrve tee peatus, mis jääb u 1,8 km kaugusele.

4.2 Planeeringute lähteülesanded ning nende mõju eramute arhitektuurile

Viie uuritava piirkonna planeeringute arhitektuursed lähteülesanded on erinevad, ilmestades selgelt ajastu mõtteviisi ja soovi teha asju võrreldes varasemaga teistmoodi. Kõigil siin peatükis analüüsitavatel planeeringutel on üht-teist ühist: hooned on tänavajoonest sama kaugel (kas ääres või väikse tagasiastega) ja avar aia-ala jääb hoone taha. Valemis „plaanist valmis hooneni” on palju muutujaid, iga erinev planeerimis-projekteerimisjuhis on seda vähem või rohkem mõjutanud.

Rehe tänava ja nn Arhitekti linnaosa hoonestuskava (ill 14, 15) projekteerimise lähteülesanded on paljuski sarnased, samuti ka mastaabid: kummalgi juhul pidi valmima ligikaudu 50 elumaja. Rehe tn kruntide suurus on umbes 1500 m²⁸⁹, nn Arhitekti linnaosas natukene üle 600 m².⁹⁰ Arhitektide valik oli siiski erinev: Rehe tänavale on projekteerinud elamuid loetud arhitektid sõltumata kruntide arvust⁹¹, nn Arhitekti linnaosas oli igal maja eraldi autor (v.a Ado ja Niina Eigi projekteeritud tänavalõik).⁹² Üldiselt anti arhitektile vabad käed, piiratud oli ainult korruselisus (1–2), hoone paiknemine tänavajoone suhtes ja krundil. Samamoodi sai siseplaneeringu lahendada vastavalt omaniku soovile. Täpsemad detailid pandi paika arhitektuur-planeerimise ülesandes krundi kaupa, kus enamasti suuri piiranguid ette ei nähtud, nt täpsustati fassaadi katematerjali, katusekallet, sokli kõrgust.

Planeeringute seletuskirjad kirjeldavad ajale omast piire kompavat lähenemist, tüüpsetest lahendustest püütakse eemale triivida. Rehe tänaval on nõutud eriprojektide kasutamist: „Arvestades kasutatavate individuaalelamute tüüpprojektide kohmakust ja jäikust konkreetsetele kruntidele sidumisel on käesolevas projektis ette nähtud hoonestus individuaalprojektide järgi.”⁹³ Hooned on projekteerinud erinevad arhitektid eesmärgiga luua üksteisega sobituvad isikupärased hooned, mis on eelkõige omavahel seotud sarnaste aiapiirete või -müüridega.⁹⁴ Nn Arhitekti linnaosa nähti kui uudset prestiižset eksperimenti – igale maa-alale oli määratud kindel arhitekt, iga hoone arhitektuurne lahendus koostati eriprojektiga.⁹⁵

⁸⁹ VLVA, Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava.

⁹⁰ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 17.

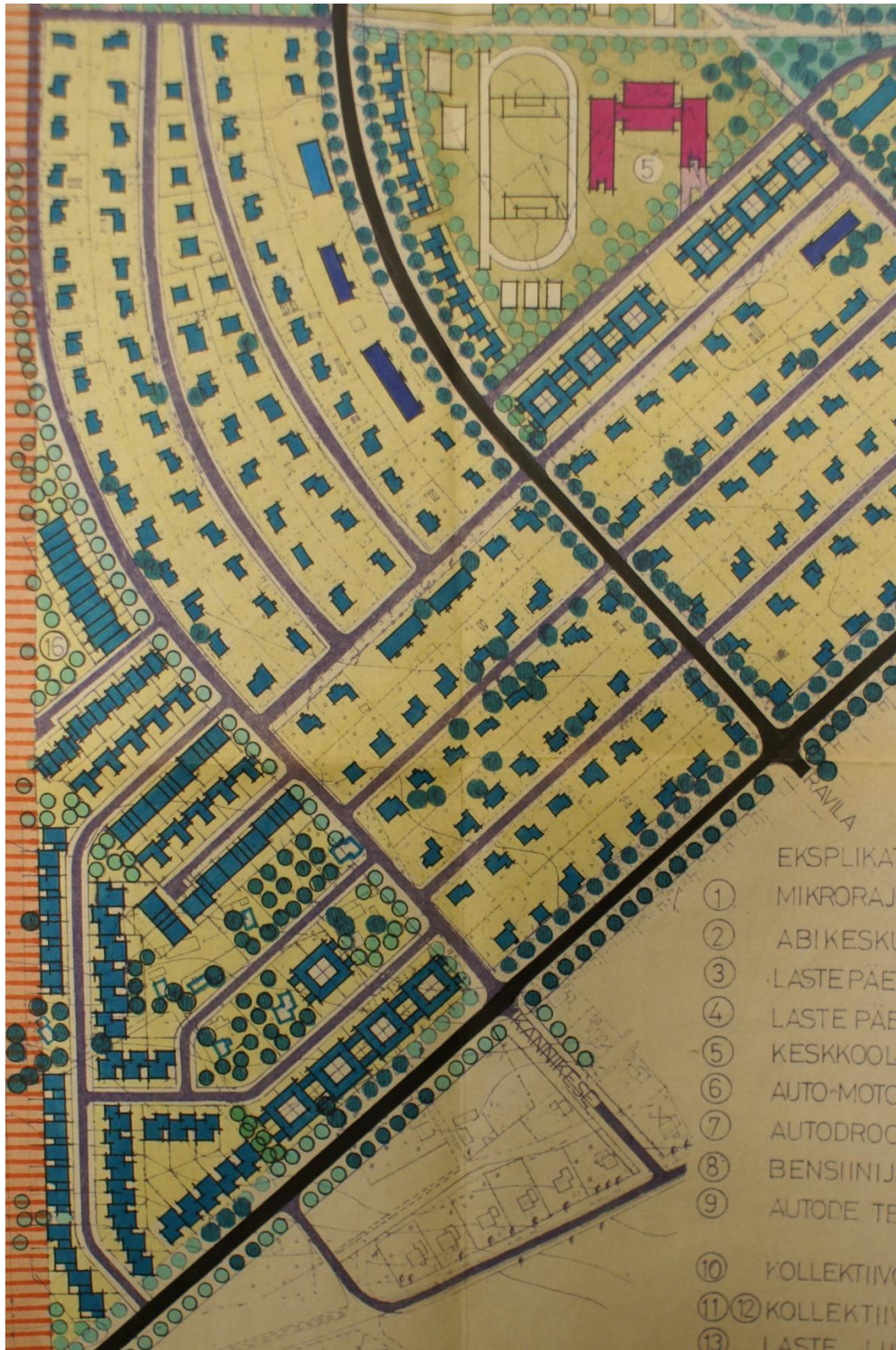
⁹¹ VLVA, Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava.

⁹² T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 17–18.

⁹³ VLVA, Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava.

⁹⁴ VLVA, s Vi-3705, Viljandis Rehe 25, kv 92, kr 21 J. Toome elamu ja kõrvalhoone projekt.

⁹⁵ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 12–13.

14. Lähivõtte Veeriku linnaosa 1977. aasta detailplaneeringust, mille üheks osaks on ka nn Arhitekti linnaosa. Üleval on näha A. Eigi elamugruppi tihedalt hoonestatuna, alumises vasakus nurgas Nisu, Maisi ja Rukki tänavat. Foto: RA, ERA.T-14.4-6.33708.

15. Rehe tänava planeeringu väljavõte. Hoonete tegelik paigutus ja kuju muutus planeeringu teostamise ning projekteerimise käigus. Foto: Viljandi linnavalitsuse arhiiv (edaspidi VLVA), Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava.

Mõlemas piirkonnas on mindud kahte teed pidi sõltuvalt arhitekti kontekstitunnetusest ja soovidest: kas on arvestatud ümberkaudsete elamute arhitektuurse keelega või loodud teistest sõltumatu lahendusega elamu. Rehe tänava mõlemal tänavapoolel on eelkõige arvestatud

ümberkaudsete elamutega ja mahuliselt on hooned omavahel harmoonias. Nn Arhitekti linnaosas erineb lähenemine tänava kaupa: Arhitekti tänav on ilmelt rahulikum, Nisu tänav hulga dünaamilisem ja mahuliselt eklektilisem.

Ihaste linnaosa on eelmainitute suurema maa-alaga, planeeringud valmisid seitsme aasta jooksul neljas etapis (ill 16–19). Täpsemalt jagati planeeritav ala esimeseks ja teiseks ehitusjärjekorraks, igaühes kaks etappi. Tänavad on nime saanud Pallase koolkonna kunstnike järgi. Kruntide suurus planeerimise esimestes etappides on 300–600 m², hilisemates 800–1300 m².⁹⁶ Hoonestus oli planeeritud suuremas osas ridamajadena, sekka mõni ühiskondlik hoone ja individuaalmaja. Arvatavasti vältimaks ehituse pikale venimist ning tulevaste elamute omanike vastutustundele rõhudes, samuti projekteerimisfaasi kiirendamiseks oli kohustuslik moodustada individuaalelamukollektiivid, kokku 24, ning iga kollektiivi hooned pidi projekteerima üks arhitekt.⁹⁷ Enamasti katavad need ühte tänavapoolt kuni ristumiseni teise tänavaga või kui ühe tänavapoolle lõik on liiga pikk, on see jaotatud kaheks (vt planeeringu kaarti).⁹⁸

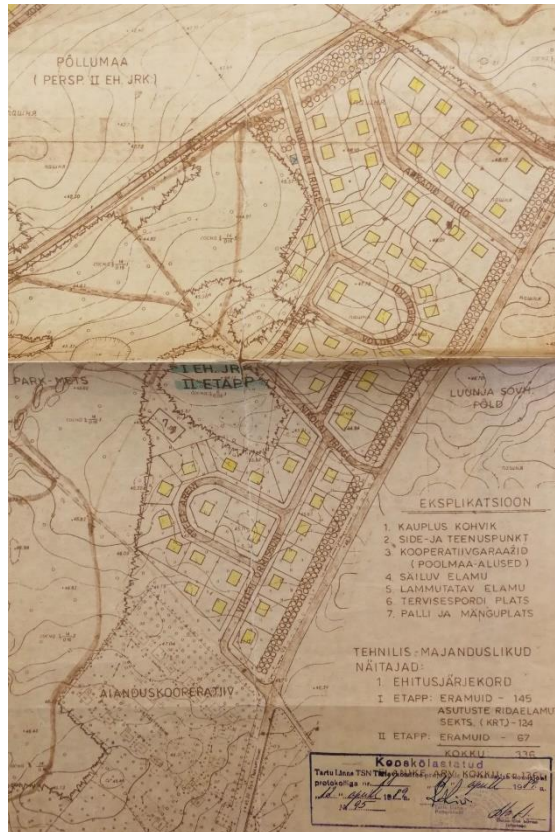

16. Väljavõte Ihaste linnaosa I ehitusjärgi I etapi planeeringust. Foto: Tartu linnavalitsuse ehitusprojektide ja planeeringute arhiiv (edaspidi TLVEPA), Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt.

⁹⁶ TLVEPA, Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt.

⁹⁷ Sealsamas.

⁹⁸ Sealsamas.

17. Väljavõte Ihaste linnaosa I ehitusjärgu II etapist. Foto: TLVEPA, Tartu linna Ihaste elurajooni detailplaneerimise 1. ehitusjärjekorra põhilahenduse muutmise ja 2. ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestuse eskiisprojekt.

18. Väljavõte Ihaste linnaosa II ehitusjärgu I etapi planeeringust. Markeeritud planeeringust kirdesse jääb II ehitusjärgi II etapp, mille ala tänavad on nimetatud erinevate kunstitarvete järgi. Foto: TLVEPA, Tartu linna Ihaste elurajooni detailplaneerimise 2. ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestuse eskiisprojekt.

19. Punase värviga on markeeritud Maa-ameti kaardi väljavõttele Ihaste linnaosa II ehitusjärgu II etapi piirkond, mille tänavad kannavad kunstitarvete nimesid. Sealsed hooned on valdavalt ehitatud 1990. aastatel või hiljem.

Hoonete arhitektuurikeelele oli vähe nõudeid: elamud peavad olema 2–3-korruselised ning eelistatult viilkatusega.⁹⁹ Arhiivisäilikes esineb ka kollektiivi või krundi kaupa planeerimisprojekteerimisülesandeid, mis on detailsemad selleks, et hooned järgiksid ühe üksuse ulatuses enam-vähem sarnast joont. Oluline oli, et hooned oleksid kõrgema arhitektuurse ja ehitusliku tasemega, ent selgemaid sellekohaseid täpsustusi ei ole.¹⁰⁰ Planeeringuga oli paika pandud hoonete paiknemine tänavajoone suhtes, st pidi järgima nn punast joont.¹⁰¹

Kuna Ihaste ala oli suur ning ehitusprotsess võttis palju aega, tehti planeeringutes jooksvalt muudatusi. Näiteks 1987. aastal muudeti hoonestusprojekti, sest ehitajate seas tekkis rahulolematust väljapakutud hoonetüübi vastu. Täpsemalt kirjutatakse nii: „Et rajoon on insenertehniliste võrkude puudumise, kaubandusvõrgu ja transpordi puudumise tõttu niigi raskendatud olukorras, ei innusta perspektiivse ridaelamu ehitamine individuaalehitajat.“ Krundid eraldati kaks aastat tagasi, ent kinnitatud on ainult ühe kollektiivi projektid, mis olid

⁹⁹ TLVEPA, Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt.

¹⁰⁰ RA, EAA.T-1168.2.10820: Inventariseerimise toimik, Tartu, A. Starkopfi 1; EAA.T-1168.2.10796: Tartu, A. Kongo 8.

¹⁰¹ TLVEPA, Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt.

algusest peale mõeldud üksikelamutena. Seega muudeti mitmed plaanitud ridamajad individuaalmajadeks.¹⁰²

Ihastesse valmis erinevate planeeringuideede pundar, isegi kui püüti tellida projektid üksuse ulatuses ühelt arhitektilt. Mida aasta 1990ndatele lähemale, seda rohkem on isikupäraseid eramaju ja arvuliselt vähem tüüpsemaid või sarnase lahendusega projekte. Mõnel tänaval on üht joont hoidvad rida- või eramajad, mõnel on iga maja eriilmeline.

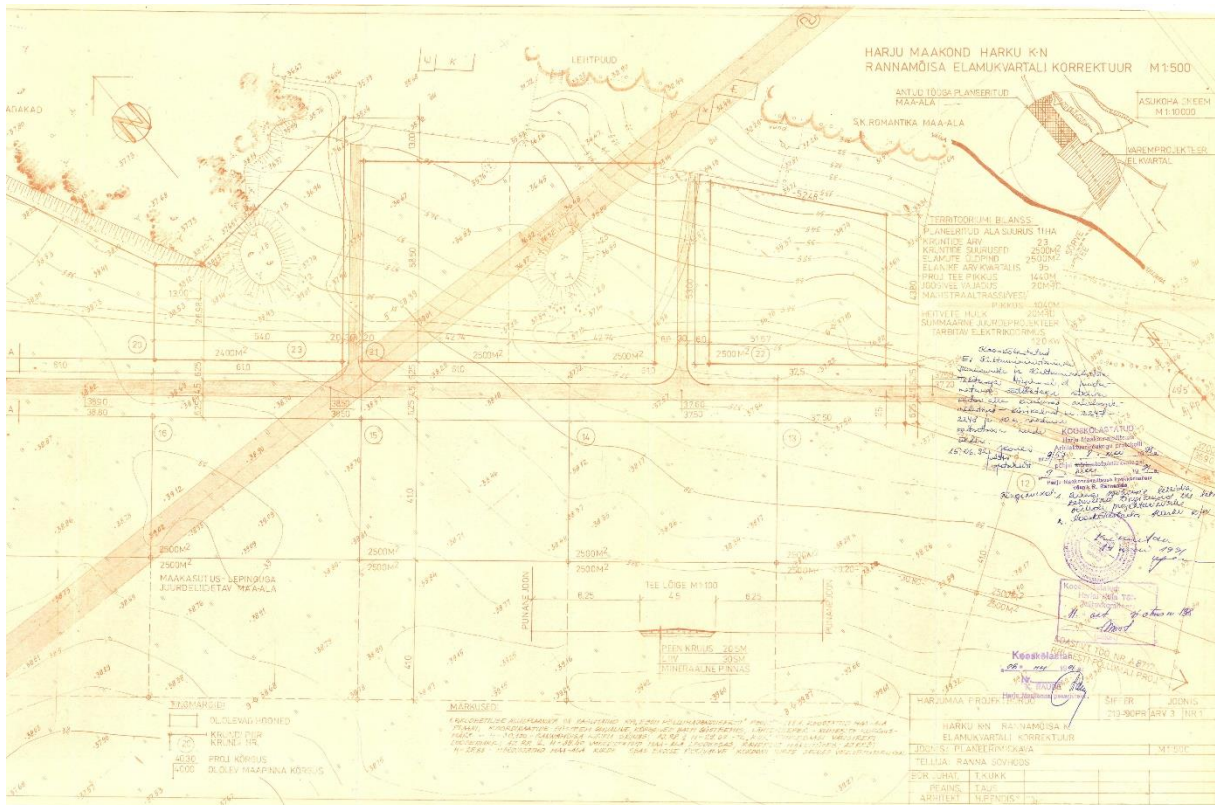
Ilmandu küla elamurajooni alale (ill 20) oli planeeritud 23 ehituskrunti, mille suurus oli maksimaalselt 5000 m². Projekteerimisjuhised planeeringus puuduvad, osa detaile on paika pandud arhitektuur-planeerimisülesandes.¹⁰³ Arhiivisäilikutes on neid säilinud liiga vähe, et saaks nende põhjal teha laiemaid järeldusi, kas mõni neist piirangutest oli üldisem.¹⁰⁴ Planeeringus on eriti rõhutatud privaatsust: hajutatud on elamute paigutamist kruntidele, et saavutada nende suurem eraldatus haljastusega.¹⁰⁵ Dokumentatsioon selle ala hoonete kohta on väga hektiline, kohati puudulik. Enamasti on igal hoonel erinev arhitekt, planeeringus arhitektide valikut ei suunatud.

¹⁰² TLVEPA, s 98/87, Ihaste 1. etapi korrektuur: Pallase, Liimandi, Starkopfi, Viiralti korrektuur/ridamajade asemele kaksik- ja üksikeramutega.

¹⁰³ Algset planeeringut Harku vallavalitsuses ei ole. Harku vallavalitsuse arhiiv (edaspidi HVA), Ilmandu küla individuaalelamu rajooni planeeringu täpsustus 1991. a.

¹⁰⁴ RA, LVMA.888.1.2745: Harku vald, Ilmandu küla, Kadaka tee 22.

¹⁰⁵ HVA, Ilmandu küla individuaalelamu rajooni planeeringu täpsustus 1991. a.

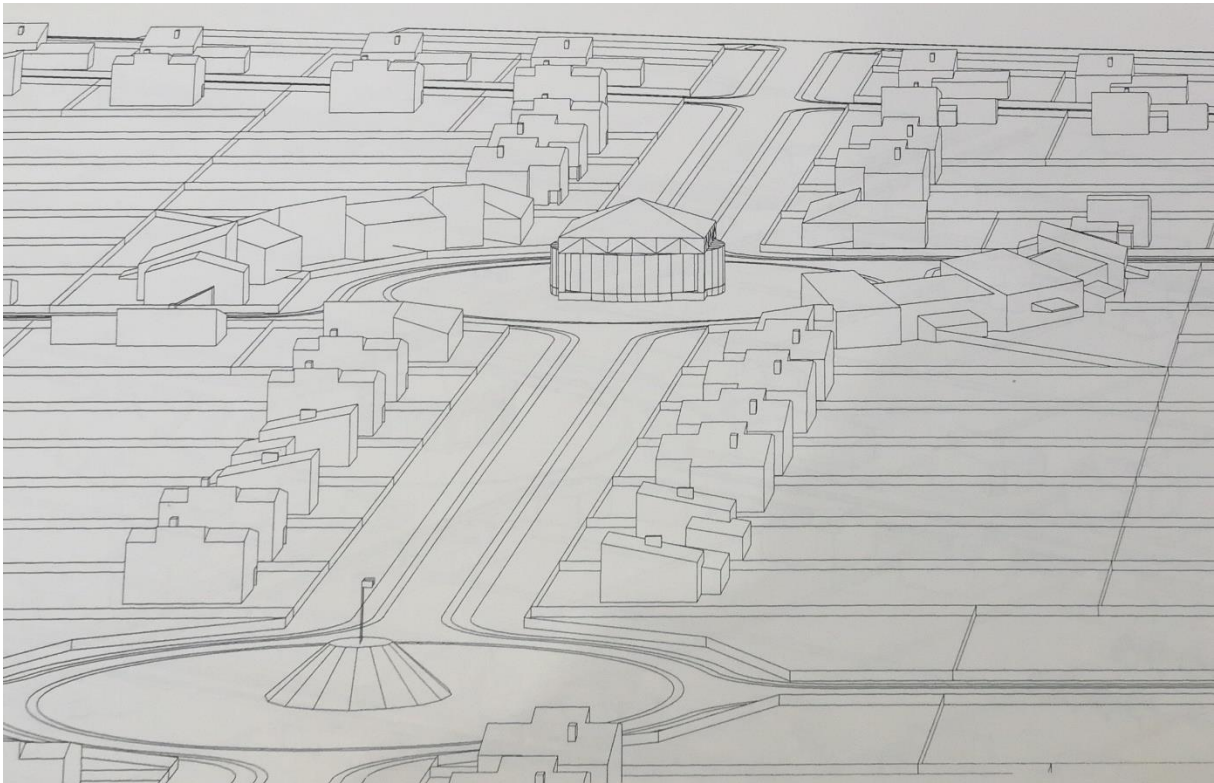
20. Väljavõte Ilmandu küla planeeringust. Ette oli kavandatud tänavavõrk, mis ei valminudki. Foto: HVA, Ilmandu küla individuaalelamu rajooni planeeringu täpsustus 1991. a.

Plaanituga võrreldes valmis mitmest tänavast koosnevast elamualast ainult üks tänav – Kadaka tee – ning paar tupiktänavat, ja seda ka poolikult. Seal on praeguseni palju tühje krunte, millele kerkivad kaasaegsed hooned. Iga hoone on eriilmeline (v.a Kadaka tee kordusprojekt 3, 5, 7, 9), ajastule omased kujundusvõtted mõneti ühtlustavad pilti.

1994. aastal planeeritud Kelvingi küla (toonase nimega Uus-Rohuneeme) detailplaneering paistab võrreldes teistega silma suurema täpsusega (ill 22). Alale oli plaanitud 163 elamukrunti (umbes 1120–1740 m²) ja 12 teenindava funktsiooniga krunti. Küla projekteeris Nord Projekt AS eesotsas kahe arhitektiga: Meeli Truu ja R. Kõllamaa. Hoonestuse eskiis on joonistega välja toodud mahtude proportsioonid ja suhted, katusekalded; samuti fassaadiskeemid ning 12 erinevat elamuplaani. Lisaks on kogu alale tehtud aksonomeetrilised vaated erinevates suurustes (ill 21). Neis on paika pandud, milliste mahtudega elamud peavad paiknema. Eesmärk oli tekitada ühtlane aedlinlik linnaruum.¹⁰⁶ Arvatavasti on planeering lahendatud sedasi, et vältida poolikut ilmet ning suurejoonelisi ekstsesse ja eklektikat, mis nt Ilmandus juhtus.

¹⁰⁶ Viimsi vallavalitsuse arhiiv (edaspidi VVA), Uus-Rohuneeme detailplaneering, 1993. aasta.

Kelvingi küla planeering erineb palju teistest varasematest eramualade planeeringutest, sest on konkreetsem ning palju rohkem detailideni läbi mõeldud. Elamud on valdavalt valminud 1990. ja 2000. aastatel, kuid on paiguti ka nooremaid hooneid. Kelvingi küla üldilme on kõigist viiest võrreldavast kõike tasakaalukam ja harmoonilisem, ehk võib-olla sellepärast, et isegi eriaegsed ja -kujulised elamud asuvad avaratel kruntidel ning ruumiline distants võimaldab igat objekti eraldi vaadelda

21. Väljavõte Kelvingi planeeringust. Tänavavaate aksonomeetria, mis täpsustab mahtude suhted ja paiknemise. Foto: VVA, Uus-Rohuneeme detailplaneering, 1993. aasta.

22. Väljavõte planeeringust. Foto: VVA, Uus-Rohuneeme detailplaneering, 1993. aasta.

4.3 Projektid ja arhitektid

Fookuses olevate piirkondade analüüsimisel saab palju olulist teada projektidest: millal need valmisid, kes tegid. Suuresti toetavad need planeeringutes toimuvaid muutusi, kuid tulevad välja ka uued seaduspärad.

Viljandi linna Rehe tänava elamute projektid arhiivides on kinnitatud 1980. aastate algusest kuni 1990. aastate alguseni, projektid on enamasti perioodi esimesest poolest. Planeeringus on soovitatud kutsuda projekteerima üks konkreetne arhitekt või arhitektide kollektiiv, et järgitaks etteantud reeglistikke.¹⁰⁷ Sellest ei ole kinni peetud, kuid projekteerinute ring ei ole väga suur – mõni nimi dokumentides kordub. Tööd on tulnud selliste arhitektide sule alt, kellest enamikku on tänaseks arhitektuuriajaloo kontekstis vähe uuritud. Alale projekteerisid järgmised arhitektid¹⁰⁸: Raivo Herma¹⁰⁹, Tõnu Laos¹¹⁰, Urmas Elmik¹¹¹, Kairi Pähn¹¹², L. Laasi¹¹³, Valdur Malmre¹¹⁴, K. Priks¹¹⁵, Ants Mäesalu¹¹⁶, Maire Annus¹¹⁷, Anne Siht¹¹⁸ jpt.¹¹⁹ Väga palju projekte on teinud planeeringu autor Kalli Voolaid ise.¹²⁰ On kasutatud ka üksikuid tüüpprojekte.¹²¹ Mõne projekti füüsiline seisukord arhiivis ei võimaldanud arhitekti nime välja selgitada, mõnda projekti kaunistab ainult arhitekti loetamatu allkiri, mitte trükitud täisnimi.¹²²

Projektide valmimine algas samast lähtepunktist: „Küllaltki monoliitse planeeringu juures on hoonestuspildi rikastamiseks lubatud küllalt vabad väliskujundusvõtted. Lisaks varieeruvale korruselisusele (1–2 korrust) on mõeldav ka elamute sisemine planeering teostada erinevalt

¹⁰⁷ VLVA, Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava.

¹⁰⁸ Siin ja edaspidi on arhitektide nimede esmamainimisel välja toodud eesnime ja perekonnanime pidi, kui oli võimalik eesnime välja otsida.

¹⁰⁹ VLVA, Rehe 27 projekt.

¹¹⁰ VLVA, Rehe 33 projekt.

¹¹¹ VLVA, Rehe 29 projekt; VLVA, s PR-3446, Rehe 49 projekt.

¹¹² VLVA, Rehe 47 projekt.

¹¹³ VLVA, Rehe 47 projekt.

¹¹⁴ VLVA, s 5469: Rehe 21 individuaalelamu projekt.

¹¹⁵ VLVA, Rehe tn 53 projekt; VLVA, Viljandi linna Rehe tn nr 51 kv nr 90 kr nr 24 individuaalelamu projekt.

¹¹⁶ VLVA, Rehe 37 projekt; VLVA, Rehe 55 projekt; RA, EAA.M-909.1.14737: Rehe 26.

¹¹⁷ RA, EAA.M-909.1.14763: Rehe 56.

¹¹⁸ VLVA, Rehe 62 projekt.

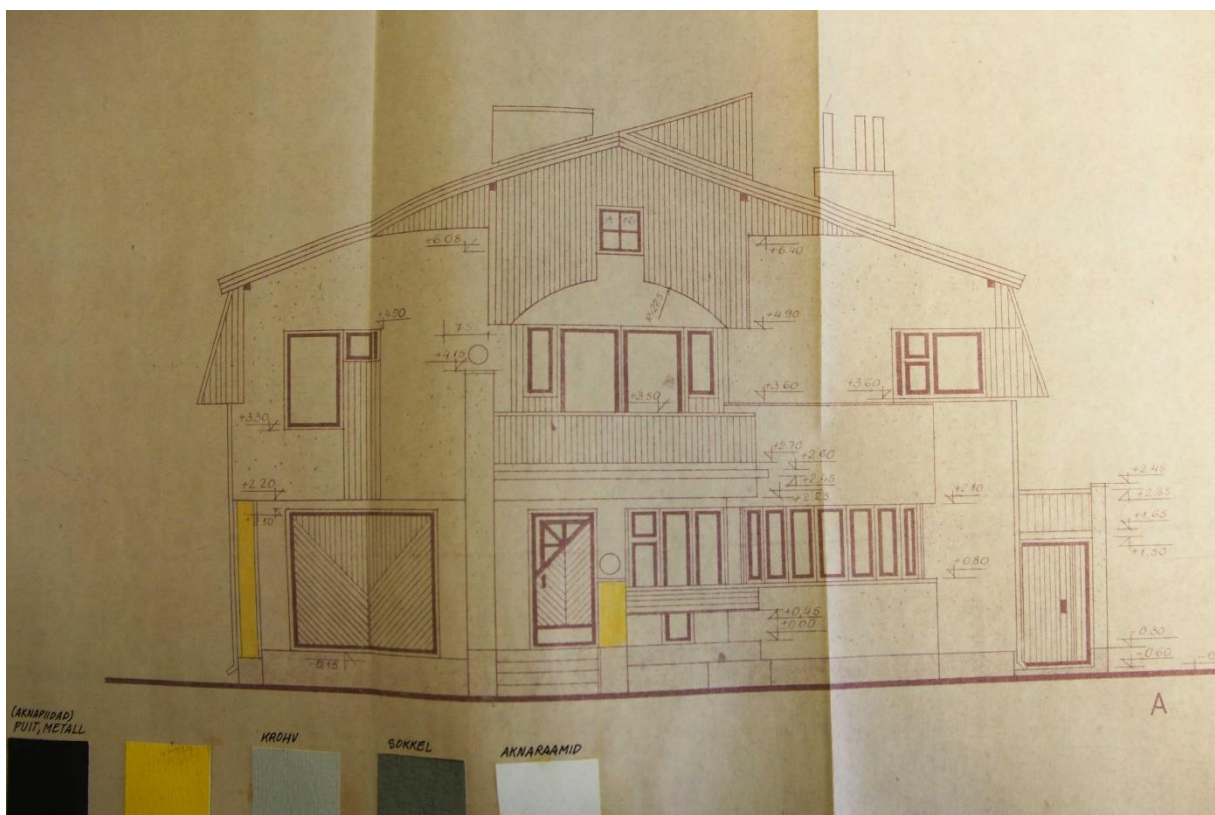
¹¹⁹ Nii palju kui eesnime ja perenime järgi tuvastada sai, on kõnealused arhitektid enda karjääririte alguses, enamasti kooli lõpetanud 1970. aastate keskel või 1980. aastate alguses. Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri ja linnaplaneerimise eriala lõpetanute nimekiri. <https://www.artun.ee/arhitektuur-ja-linnaplaneerimine-int/> (vaadatud 10. X 2019).

¹²⁰ VLVA, Rehe 13 projekt; VLVA, Rehe 53 projekt; RA, EAA.M-909.1.14746: Rehe 35; RA, EAA.M-909.1.14748: Rehe 39; RA, EAA.M-909.1.14739: Rehe 28; RA, EAA.M-909.1.14755: Rehe 46; RA, EAA.M-909.1.14750: Rehe 41.

¹²¹ VLVA, s Vi-2390: Viljandi linnas Rehe tn 17 asuva individuaalelamu TP 100–74 muudatustega sidumisprojekt.

¹²² VLVA, s Vi-3705; VLVA, Rehe tn 31 individuaalelamu projekt.

(vastavalt hoonestaja soovile). Seejuures tuleb arvestada kujunduse erinevuse juures ansambli moodustamiseks kindlate arhitektuursete mängureeglitega, mis kujundaks tänava ka tervikuks. Vormide varieerumine peaks olema analoogselt looduses esineva seaduspäraga – metsas ei leia ühtki täpselt sarnast puud, kuid koos moodustavad nad visuaalse terviku.“¹²³ Kuna alale ei lahendanud hooneid üks arhitekt või nende kollektiiv, siis on igal arhitektil olnud oma ettekujutus visuaalsest tervikust vastavalt enda eelistustele (ill 27), juhul kui neil õnnestus alale mitu projekti valmis teha. Näitena ühe arhitekti tööde piires on seda soovitus järgitud, Voolaiu projektid on üldjoontelt sarnased, ent detailistikus väikeste erinevustega (ill 23– 25).¹²⁴ Ilme ühtlustamiseks tehti kavandeid ka aiapiiretele (ill 26).¹²⁵

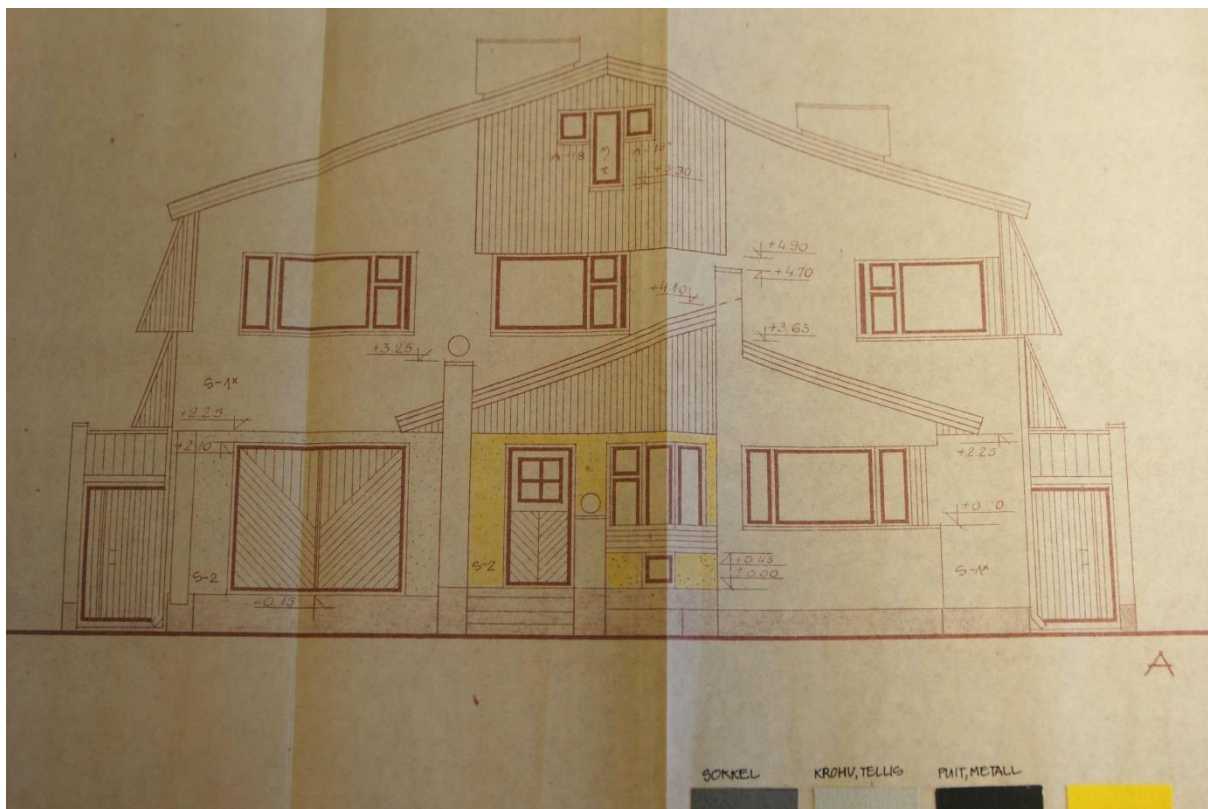

23. Rehe 13 projekti väljavõte, vaade. Projekti autor K. Voolaid. Foto: VLVA, Rehe 13 projekt.

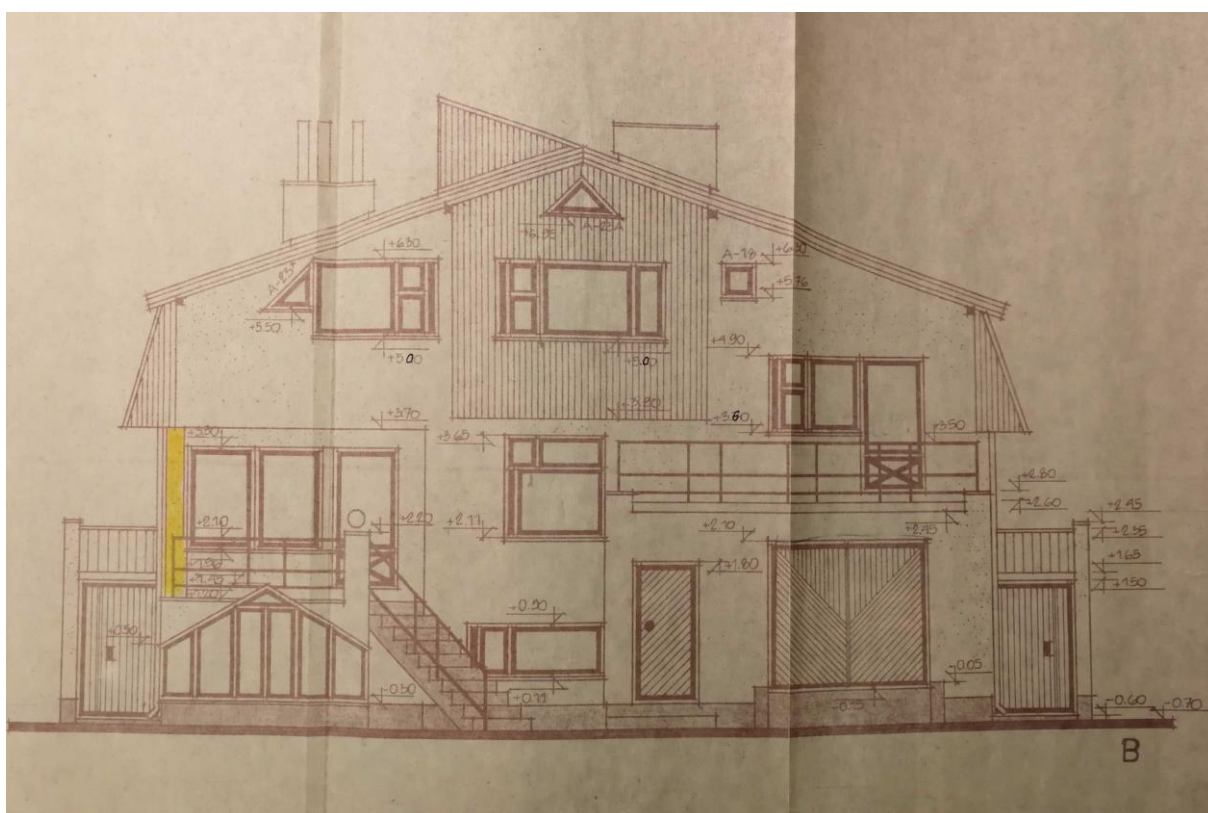
¹²³ VLVA, Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava.

¹²⁴ VLVA, Rehe 13 projekt; VLVA, Rehe 53 projekt; RA, EAA.M-909.1.14750.

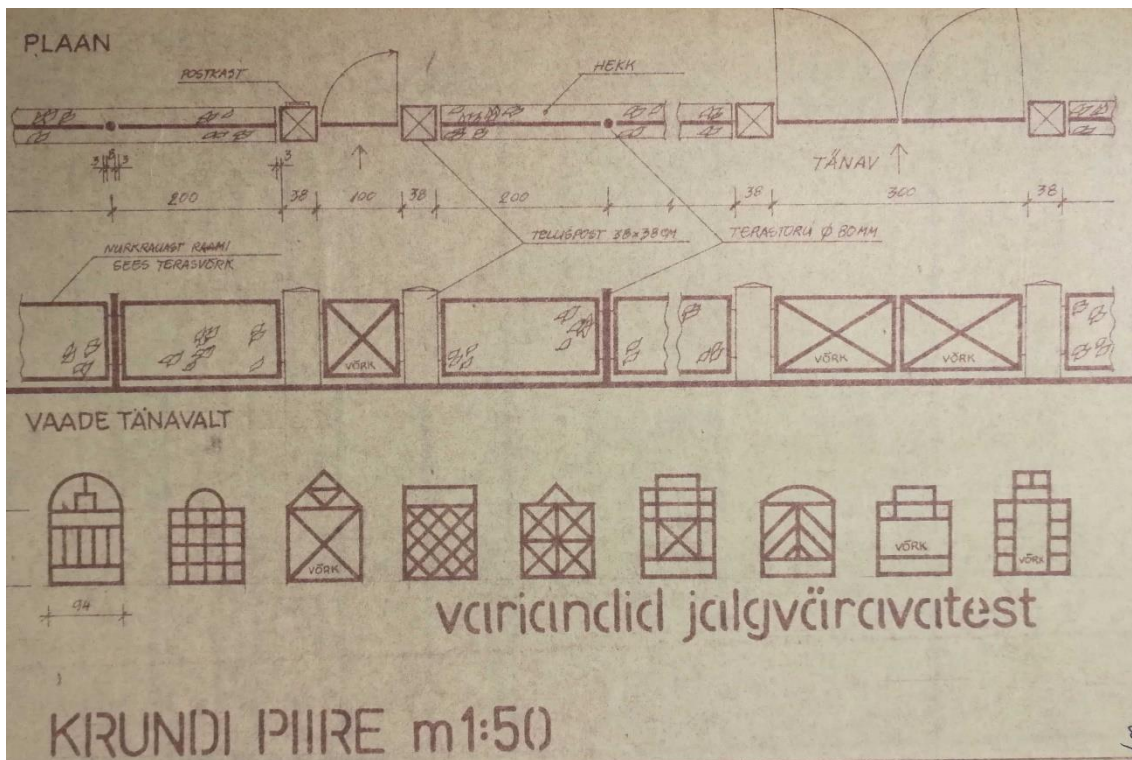
¹²⁵ RA, EAA.M-909.1.14748.

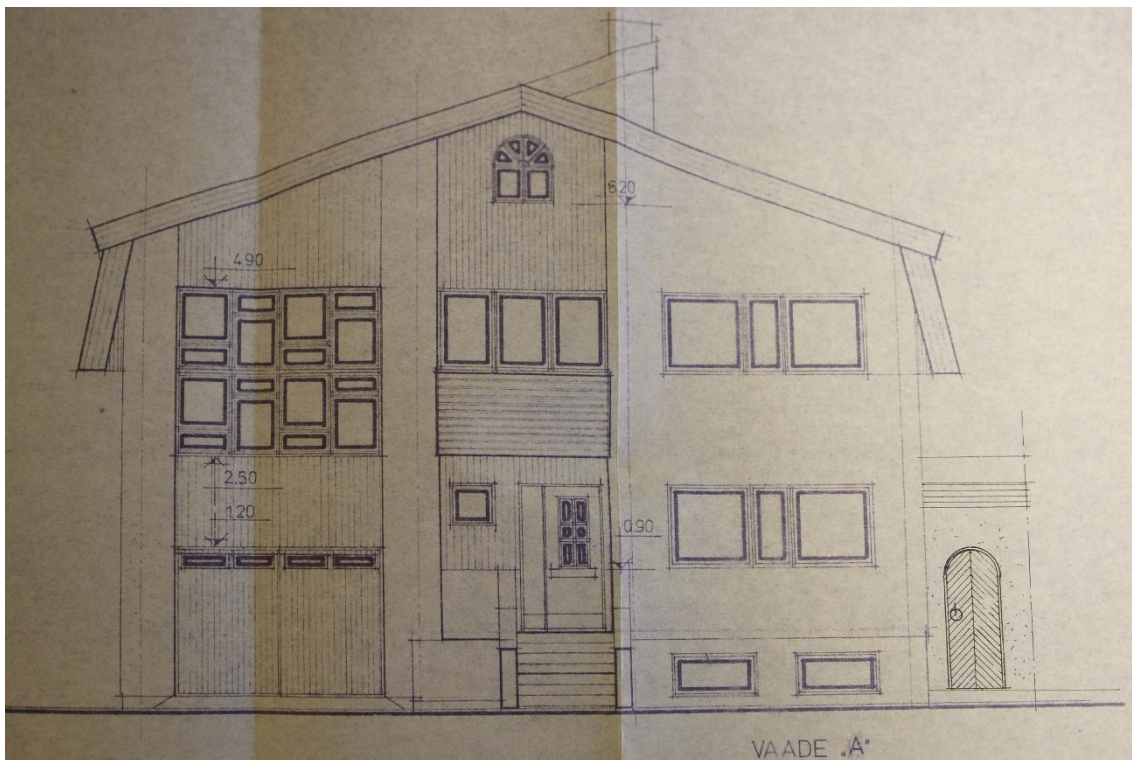
24. Rehe 53 projekti väljavõte, vaade. Projekti autor K. Voolaid. Foto: VLVA, Rehe 53 projekt.

25. Rehe 41 projekti väljavõte, vaade. Projekti autor K. Voolaid. Foto: RA, EAA.M-909.1.14750: Rehe 41.

26. Väljavõte Rehe 39 projektist, krundi piirde variandid. Selliseid soovitusi võis leida mitmest projektist eesmärgiga ühtlustada ala üldilmet. Foto: RA, EAA.M-909.1.14748: Rehe 39.

27. Rehe 33, arhitekt T. Laos on hoidnud Voolaiuga sama joont. Foto: VLVA, Rehe 33 projekt.

Nn Arhitekti linnaosa elamute projektides on sarnaseid jooni Rehe tänavaga. Sinna projekteerinud arhitektid paigutati käekirja järgi eri tänavatele, mispärast on erinevate tänavate üldilme võrdlemisi ühtlane, kuigi iga hoone juures on säilinud ka oma nägu. Arhitekthe saab selle järgi jagada kolme gruppi: Lõuna-Eesti (ill 30) ning vanema (ill 28) ja noorema põlvkonna arhitektid (ill 29). Vanema põlvkonna arhitektid on Virve Tiirmaa¹²⁶, Paul Aarmann¹²⁷, Harri Kingo¹²⁸, Aleksander Jakovlev¹²⁹, Boris Mirov¹³⁰, Peeter Tarvas¹³¹, Evi ja Voldemar Herkel¹³², Ott Puuraid¹³³ ning Arnold Matteus¹³⁴. Nende arhitektide looming nn Arhitekti linnaosas on pigem hillitsetud, modernistlikust esteetikast lähtuv.¹³⁵

Noorema põlvkonna arhitektid on Vilmar Lill¹³⁶, Leonhard Lapin¹³⁷, Peeter Merisalu¹³⁸, Martti Preem¹³⁹, Kullervo Kliimand¹⁴⁰, Lembit Aljaste¹⁴¹, Veljo Kaasik¹⁴², Peep Jänes¹⁴³, Ingrid Mardi¹⁴⁴, Rein Kersten¹⁴⁵, Toivo Kallas¹⁴⁶, Ike Volkov¹⁴⁷, Jüri Jaama¹⁴⁸, Vilen Künnapu¹⁴⁹, Ain

¹²⁶ TLVEPA, s 236/82: Arhitekti 6 projekt; TLVEPA, s 76/86: Arhitekti 8 projekt.

¹²⁷ RA, EAA.T-1168.3.1004: Inventariseerimise toimik Arhitekti 10.

¹²⁸ RA, EAA.T-1168.2.11381: Inventariseerimise toimik Arhitekti 12; RA, EAA.T-1168.2.11382: Inventariseerimise toimik Arhitekti 14.

¹²⁹ RA, EAA.T-1168.2.11393: Inventariseerimise toimik Arhitekti 22.

¹³⁰ TLVEPA, s 10/83: Arhitekti 24 projekt; TLVEPA, s 9/83: Arhitekti 26 projekt.

¹³¹ TLVEPA, s 72/83: Arhitekti 28 projekt.

¹³² RA, EAA.T-1168.2.11387: Inventariseerimise toimik Arhitekti 30; RA, EAA.T-1168.2.11388: Inventariseerimise toimik Arhitekti 32; RA, EAA.T-1168.2.16217: Inventariseerimise toimik Ravila 23; RA, EAA.T-1168.2.16223: Inventariseerimise toimik Ravila 31; RA, EAA.T-1168.2.16225: Inventariseerimise toimik Ravila 33; RA, EAA.T-1168.2.16227: Inventariseerimise toimik Ravila 35; RA, EAA.T-1168.2.16228: Inventariseerimise toimik Ravila 37; TLVEPA, s 228/80: Ravila 21 projekt; TLVEPA, s 29/80: Ravila 25 projekt; TLVEPA, s 210/80: Ravila 27 projekt; TLVEPA, s 223/80: Ravila 29 projekt; TLVEPA, s 23/81: Ravila 39 projekt; TLVEPA, s 157/87: Ravila 41 projekt.

¹³³ TLVEPA, s 265/82: Arhitekti 34 projekt.

¹³⁴ TLVEPA, s 253/82: Arhitekti 36 projekt.

¹³⁵ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 56–57.

¹³⁶ RA, EAA.T-1168.2.15093: Inventariseerimise toimik Nisu 47.

¹³⁷ RA, EAA.T-1168.2.15084: Inventariseerimise toimik Nisu 32.

¹³⁸ TLVEPA, s 213/82: Nisu 34 elamu projekt.

¹³⁹ TLVEPA, s 139/89: Nisu 36 individuaalelamu projekt.

¹⁴⁰ TLVEPA, s 67/83: Nisu 38 elamu projekt.

¹⁴¹ RA, EAA.T-1168.2.15091: Inventariseerimise toimik Nisu 44; RA, EAA.T-1168.2.15109: Inventariseerimise toimik Nisu 46.

¹⁴² TLVEPA, s 192/82: Nisu 48 projekt.

¹⁴³ RA, EAA.T-1168.2.15095: Inventariseerimise toimik Nisu 50; TLVEPA, s 38/83: Nisu 52 projekt.

¹⁴⁴ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 40.

¹⁴⁵ RA, EAA.T-1168.2.15097: Inventariseerimise toimik Nisu 54.

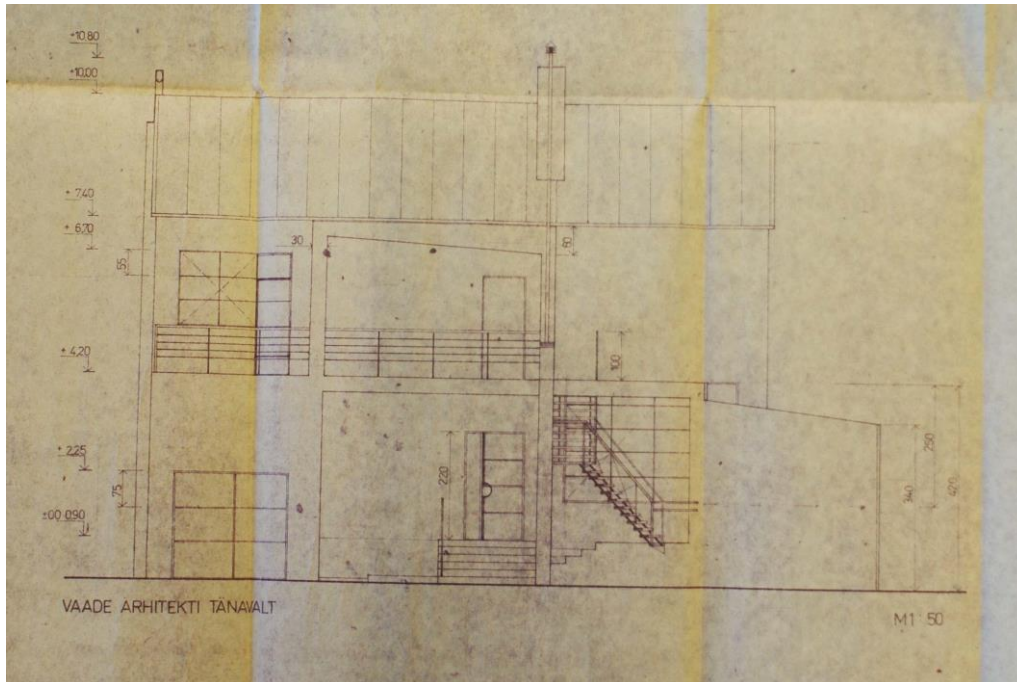
¹⁴⁶ TLVEPA, s 141/83: Nisu 56 projekt.

¹⁴⁷ TLVEPA, s 41/84: Nisu 61 projekt; TLVEPA, s 291/82: Nisu 63 projekt.

¹⁴⁸ RA, EAA.T-1168.2.15099: Inventariseerimise toimik Nisu 59.

¹⁴⁹ TLVEPA, s 291/82: Nisu 55 projekt.

Padrik¹⁵⁰, Rein Tomingas¹⁵¹, Ülevi Eljand¹⁵², Meeli Truu¹⁵³, Himm Looveer¹⁵⁴ ja Tõiv Joandi¹⁵⁵. Paljud neist on ka 1970. aastate keskpaiku või 1980. aastate alguses arhitektikutse omandanud.¹⁵⁶ Nende käe alt tulnud postmodernistlikud projektid on julged, isikupärased, iga hoone on oma näoga ning ühtne joon võrreldes Rehe tn elamu esteetiliselt sarnaste hoonetega puudub. Lõuna-Eesti arhitektideks peetakse Tiit Kaljundit¹⁵⁷, Maie Hansmanni¹⁵⁸, Peep Männiksaart¹⁵⁹ ning Valdur Nappi¹⁶⁰. Arvuliselt on nende projekteeritud hooneid kõige vähem ja pigem on tagasihoidliku tegumoega.¹⁶¹

28. Näide nn vanemate arhitektide tööst. Arhitekti 22 vaade, autor A. Jakovlev. Foto: RA, EAA.T-1168.2.11393.

¹⁵⁰ TLVEPA, s 92/83: Nisu 53 projekt.

¹⁵¹ RA, EAA.T-1168.2.15096: Inventariseerimise toimik Nisu 51; RA, EAA.T-1168.2.15113: Nisu 49 individuaalelamu.

¹⁵² RA, EAA.T-1168.2.15090: Inventariseerimise toimik Nisu 43; TLVEPA, s 193/82: Nisu 45 projekt.

¹⁵³ RA, EAA.T-1168.2.15089: Inventariseerimise toimik Nisu 41.

¹⁵⁴ RA, EAA.T-1168.2.15086: Inventariseerimise toimik Nisu 37; RA, EAA.T-1168.2.15087: Inventariseerimise toimik Nisu 39.

¹⁵⁵ RA, EAA.T-1168.2.15102: Nisu 35 individuaalelamu.

¹⁵⁶ Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri ja linnaplaneerimise eriala lõpetanute nimekiri.

<https://www.artun.ee/arhitektuur-ja-linnaplaneerimine-int/> (vaadatud 10. X 2019).

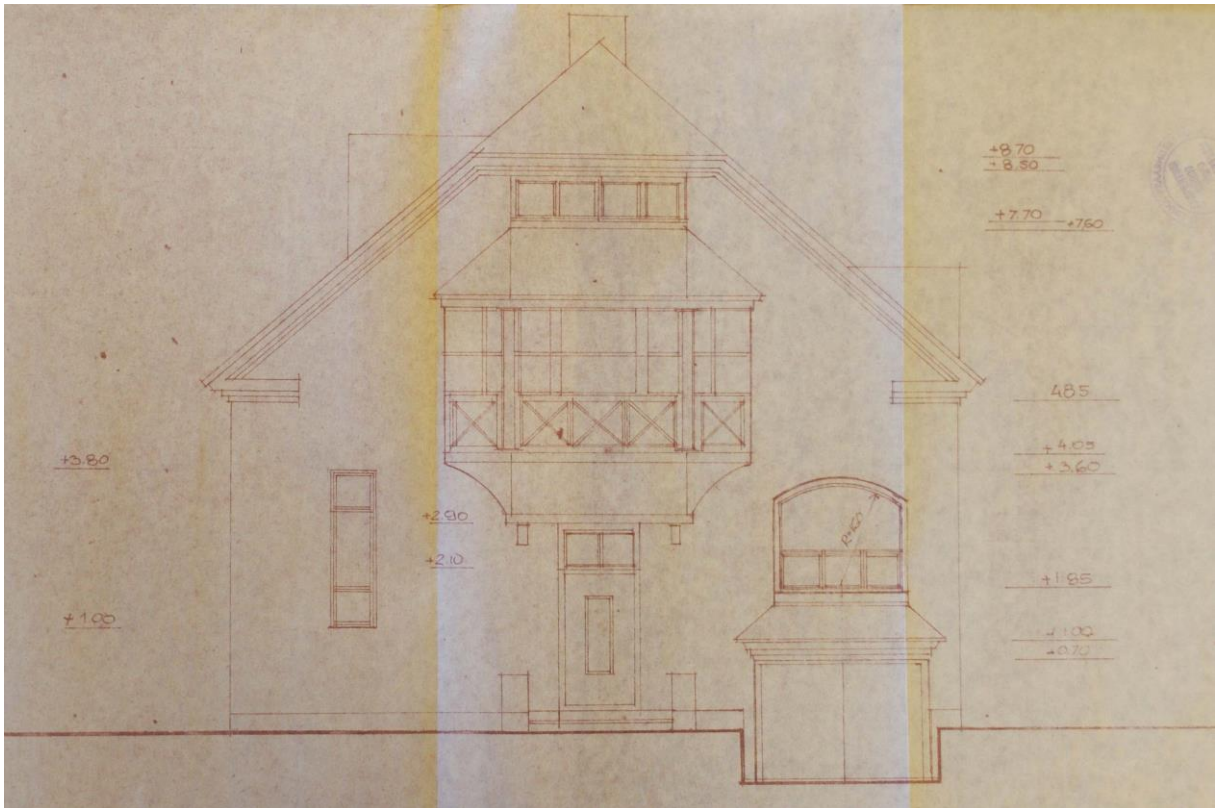
¹⁵⁷ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 18.

¹⁵⁸ RA, EAA.T-1168.2.14512: Inventariseerimise toimik Maisi 40.

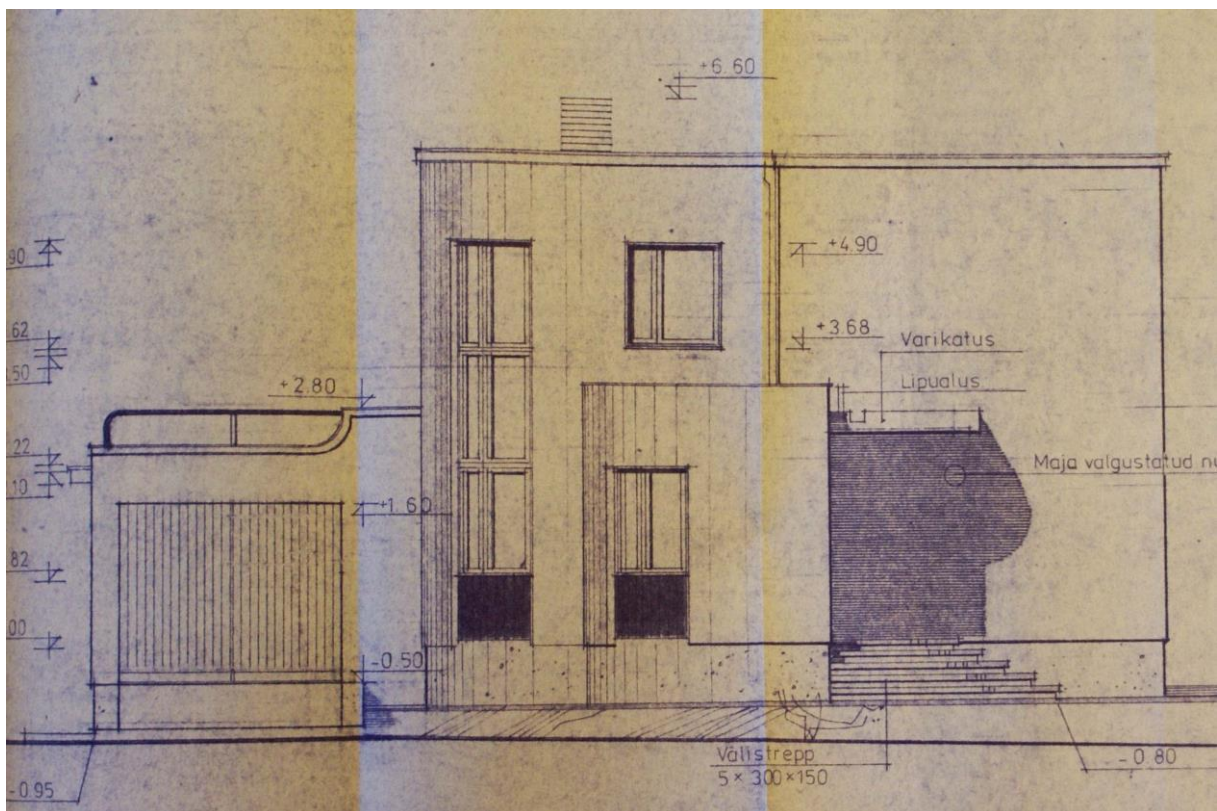
¹⁵⁹ RA, EAA.T-1168.2.14510: Inventariseerimise toimik Maisi 38.

¹⁶⁰ RA, EAA.T-1168.2.16772: Inventariseerimise toimik Rukki 37.

¹⁶¹ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 56–57.

29. Näite nn nooremate arhitektide tööst. Nisu 41, autor M. Truu. Foto: RA, EAA.T-1168.2.15089.

30. Näide Lõuna-Eesti arhitektide tööst. Maisi 40 vaade, arhitekt M. Hansmann. Foto: RA, EAA.T-1168.2.14512.

Ihaste linnaosa projekte tasub vaadata ehitusetappide kaupa. I planeeringuetapi I järk on esimene, mida hakati välja ehitama. Need projektid jäävad 1980. aastate teise poolde ja 1990. aastate algusesse, st enamasti loodeosas on vanemad ning kagusse liikudes uuemad projektid. Projekteerimisega on alustatud ala loodeosast, E. Viiralti ja Pallase pst algusest (ehituskollektiivid 1–9, ill 32, 33), liikudes kagu poole hargnevad E. Kitse, A. Vardi, A. Vabbe, J. Koorti tänavad ning ehituskollektiivid kannavad järjekorranumbreid 10–18; nendega omakorda ristuvad tänavate – A. Starkopfi ja J. Koorti – ehituskollektiivid on nummerdatud 18–24 (ill 31).¹⁶² Mõni projekt on valminud Tartu Kolhooside Ehituskontori büroos ja mõni Tartu linnavalitsuse Maamõõdu- ja Arhitektuuribüroos.¹⁶³ Valdavalt on siiski tellitud tööd konkreetse arhitekti või 1990ndate alguses ka arhitektuuribüroo käest, nt „Liivimaa arhitektid“.¹⁶⁴ Esineb ka korduskasutusega projekte.¹⁶⁵ Selles järgus on projekteeritud lisaks individuaal- ja paarismajadele ka rida- ja kortermaju (ridamajad nt A. Vabbe 2 ja 4, Pallase pst 126, 124, 129¹⁶⁶, E. Viiralti 35¹⁶⁷ ja 31/33¹⁶⁸; kortermaja nt E. Kitse 1), mida siin töös ei käsitleta.

Püütud on järgida reeglit „üks arhitekt üks ehituskollektiiv“, ent enamikus esineb mitme arhitekti töid, nt Ihaste-23 projekte on teinud Harri Kingo, ent üks on valminud M. Preemi sulest; Ihaste-24 paarismajade krundid on pooleks jagatud V. Lille ja M. Täakeri vahel. Rohkelt on töid projekteerinud Vilmar Lill¹⁶⁹, Jüri Siim¹⁷⁰, Urmas Tiirmaa¹⁷¹, Virve Tiirmaa¹⁷², Maret

¹⁶² TLVEPA, Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt.

¹⁶³ RA, EAA.T-1168.2.10794: A. Kongo 4 projekt.

¹⁶⁴ TLVEPA, s 124/93: E. Viiralti 29; TLVEPA, s 376/23, E. Viiralti 19 projekt.

¹⁶⁵ TLVEPA, s 376/23.

¹⁶⁶ TLVEPA, Pallase TVI elamud Tartus, Pallase pst 127/129.

¹⁶⁷ TLVEPA, s 168/91: E. Viiralti 35 tööprojekt.

¹⁶⁸ TLVEPA, s 182/9: E. Viiralti 31/33 tööprojekt.

¹⁶⁹ RA, EAA.T-1168.2.10856: A. Vardi 11 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10854: A. Vardi 9 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10852: A. Vardi 7 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10850: A. Vardi 5 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10848: A. Vardi 3 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10846: A. Vardi 1 projekt; TLVEPA, s 124/93; TLVEPA, s 376/23; TLVEPA, s 377/93: E. Viiralti 17 projekt; TLVEPA, s 532/92: E. Viiralti 11 projekt; TLVEPA, s 269/92: Pallase pst 12 projekt; TLVEPA, s 212/90: J. Koorti 35 projekt; TLVEPA, s 211/90: J. Koorti 33 projekt; TLVEPA, s 210/90: J. Koorti 31 projekt; TLVEPA, s 209/90: J. Koorti 29 projekt; TLVEPA, s 214/90: J. Koorti 27 projekt; TLVEPA, s 213/90: J. Koorti 25 projekt; TLVEPA, s 517/92: J. Koorti 7 projekt; TLVEPA, s 202/93: J. Koorti 10 projekt.

¹⁷⁰ RA, EAA.T-1168.2.10820; RA, EAA.T-1168.2.10824: A. Starkopfi 9 projekt; TLVEPA, s 237/93: J. Koorti 5 projekt.

¹⁷¹ RA, EAA.T-1168.2.10847: A. Vardi 2 projekt.

¹⁷² TLVEPA, s 175/90: Pallase pst 22 ehitatava individuaalelamu projekt.

Täaker¹⁷³, Harri Kingo¹⁷⁴, Martti Preem¹⁷⁵, E. Potseps¹⁷⁶, Helve Udam¹⁷⁷, K. Krevald¹⁷⁸, Olev Ojamaa¹⁷⁹, A. Mäesalu¹⁸⁰, Siim Põllumaa¹⁸¹, Helmi Sakkov¹⁸², Aarne Toompalu¹⁸³, R. Šmuškin¹⁸⁴, Jelena Beljajeva¹⁸⁵, Olev Suuder¹⁸⁶ jpt. Mõni neist on planeeringu koostamisega seotud, näiteks Koit Kõbas.¹⁸⁷

31. Väljavõte Ihaste planeeringust, ehituskollektiivide kaart. Foto: TLVEPA, Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt.

¹⁷³ TLVEPA, s 277/92: J. Koorti 13 projekt; TLVEPA, s 215/90: J. Koorti 15 projekt; TLVEPA, s 160/91: J. Koorti 19 projekt; TLVEPA, s 273/92: J. Koorti 23 projekt; TLVEPA, s 272/92: J. Koorti 21 projekt.

¹⁷⁴ TLVEPA, s 119/92: Pallase pst 10 projekt; TLVEPA, s 19/9: J. Koorti 49 elamu projekt; TLVEPA, s 119/89: J. Koorti 41 projekt; TLVEPA, s 172/89: J. Koorti 39 projekt; TLVEPA, s 72/84: J. Koorti 37 projekt.

¹⁷⁵ TLVEPA, s 107/89: J. Koorti 45 projekt; TLVEPA, s 108/89: J. Koorti 43 projekt.

¹⁷⁶ RA, EAA.T-1168.2.10822: A. Starkopfi 23 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10821: A. Starkopfi 25 projekt.

¹⁷⁷ TLVEPA, s 51/94: Pallase pst 17 projekt.

¹⁷⁸ RA, EAA.T-1168.2.14926: N. Triigi 1A projekt.

¹⁷⁹ RA, EAA.T-1168.2.10823: A. Starkopfi 50 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10826: A. Starkopfi 52 projekt.

¹⁸⁰ RA, EAA.T-1168.2.10825: A. Starkopfi 27 projekt.

¹⁸¹ RA, AA.T-1168.2.10827: A. Starkopfi 31 projekt.

¹⁸² RA, EAA.T-1168.2.10828: A. Starkopfi 42 projekt.

¹⁸³ TLVEPA, s 330/92: Pallase pst 21 individuaalelamu projekt.

¹⁸⁴ TLVEPA, s 424/92: Pallase pst 14 projekt; TLVEPA, s 50/93: J. Koorti 14 projekt, TLVEPA, s 127/95: J. Koorti 2 projekt.

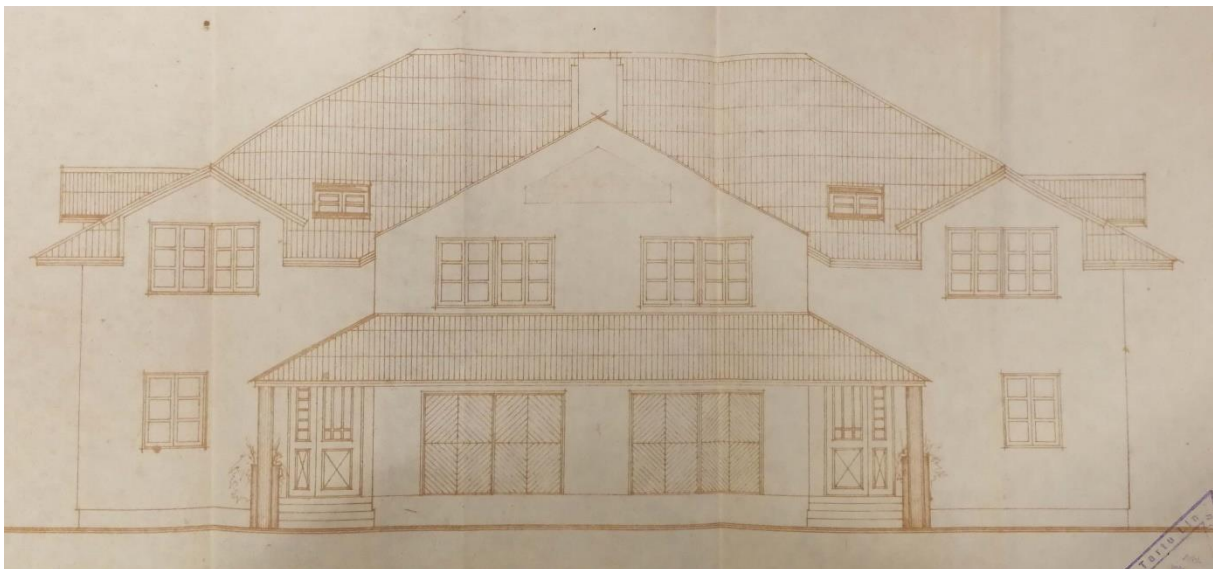
¹⁸⁵ TLVEPA, s 26/91: Pallase pst 25 projekt.

¹⁸⁶ TLVEPA, s 84/93: J. Koorti 4 projekt.

¹⁸⁷ RA, EAA.T-1168.2.11510: E. Kõksi 5 projekt; RA, EAA.T-1168.2.11511: E. Kõksi 9 projekt; TLVEPA, s 200/93: Pallase pst 39 projekt; TLVEPA, s 16/90: Pallase pst 37 projekt; TLVEPA, s 183/89: Pallase pst 35 projekt; TLVEPA, s 266/91: Pallase pst 31 projekt.

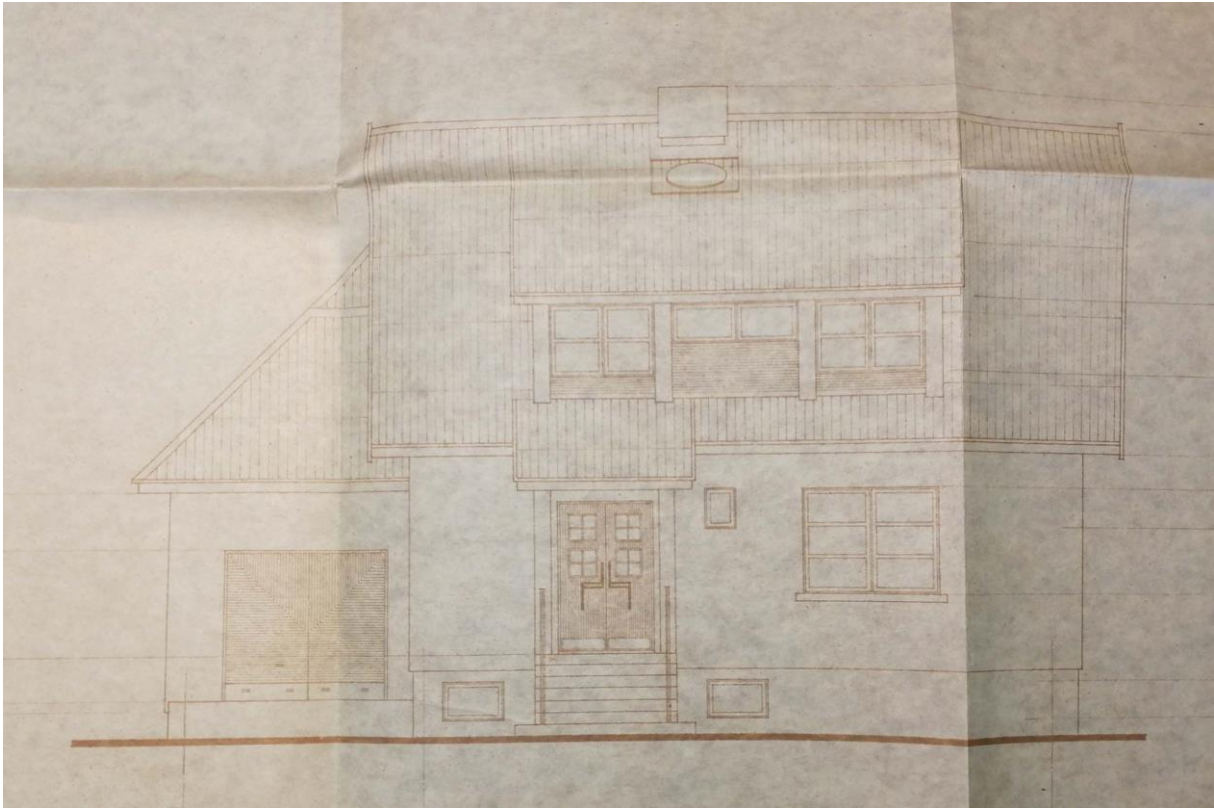
32. Vaade Pallase puiesteele, paremal on erineva arhitektuurikeelega elamud, vasemal tühi krunt. Foto: I. Trummer.

33. Näide postmodernistlikust elamust. Pallase pst 19/21 paarismaja esifassaad, autor A. Toompalu. Foto: TLVEPA, s 330/92.

Ihaste I ehitusetapi II järgu majad on eelkõige projekteeritud 1990. aastate alguses, sellele järgneb aastakolmik 1994, 1995 ja 1996 ning hilisemad hooned (viimaseid siin töös ei käsitleta). Selgelt on näha, et kõige raskematel taasiseseisvumise algusaastatel telliti projekte

väga vähe ning maja projekteerimisele-ehitamisele mõeldi siis, kui oli saavutatud mõningane stabiilsus 1990ndate keskel. Arhitektide seas esineb nii neid, kes projekteerisid I järku, nt Koit Köbas¹⁸⁸, V. Lill¹⁸⁹, kui ka uusi, nt Arne Toompalu¹⁹⁰, Aare Martinson¹⁹¹, Heiki Taras¹⁹². Väikefirma „Merif“ alt on V. Tiirmaa konsultatsioonidega ilmunud kolm projekti kahe arhitekti käe alt – R. Saar ja M. Beek.¹⁹³ Esineb üksikuid kordusprojekte (ill 34).¹⁹⁴

34. A. Laigo 8 vaade. Näide kordusprojektist. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10801.

Teise planeeringuetapi I järk on seotud kõige esimese planeeringuga, jätkates ja ühendades tänavad ning luues ühe suure terviku, ning sama planeeringuetapi II järk lõpetab kogu 1980ndatel ja 1990ndatel planeeritud Ihaste individuaalelamute ala.¹⁹⁵ Mõlemat järku

¹⁸⁸ TLVEPA, s 224/90: P. Areni 1 projekt; TLVEPA, s 9/91: P. Areni 2 projekt; TLVEPA, s 48/91: P. Areni 4 projekt.

¹⁸⁹ RA, EAA.T-1168.2.10797: A. Laigo 1 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10799: A. Laigo 5 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10802: A. Laigo 9 projekt.

¹⁹⁰ TLVEPA, s 31/97: P. Areni 12 projekt; TLVEPA, s 116/95: P. Areni 8 projekt.

¹⁹¹ TLVEPA, s 223/93: P. Areni 10 projekt.

¹⁹² RA, EAA.T-1168.2.10805: A. Laigo 15 projekt.

¹⁹³ RA, EAA.T-1168.2.10803: A. Laigo 10 projekt; RA, EAA.T-1168.2.10804: A. Laigo 11 projekt; RA, EAA.T-1168.2.14929: N. Triigi 8 projekt.

¹⁹⁴ RA, EAA.T-1168.2.10801: A. Laigo 8 projekt.

¹⁹⁵ TLVEPA, Tartu linna Ihaste elurajooni detailplaneerimise 2. ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestuse eskiisprojekt.

iseloomustab jaksu kadumine. Alal on palju korduskasutus- või sidumisprojekte¹⁹⁶, samuti ka tühje krunte¹⁹⁷, millest mõni ootab tänaseni täidet või millele on sajandivahetuse paiku või hiljem elamud ehitatud (neid siinses töös ei käsitleta).¹⁹⁸ Projektid pärinevad 1990. aastate algusaastatest, väikse pausiga valmivad projektid taas alates 1994.–1995. aastast¹⁹⁹, neile järgnevad juba kaasaegsemad projektid 2000ndatest. Arhitektidest on palju projekteerinud V. Lill, K. Köbas²⁰⁰, J. Siim; loetellu lisanduvad Riina Jeenas²⁰¹, A. Oja, Uku Põllumaa (ill 35)²⁰² jpt.

35. Kongo 6, Ihaste. Arhitekt U. Põllumaa. Foto: I. Trummer

Teise planeeringuetapi II järk, kunstitööriistade nimesid kandvate tänavate ala, on valminud väga hilja ja jääb uuritavast ajaperioodist välja: 1990. aastate algusest pärinevaid projekte on

¹⁹⁶ RA, EAA.T-1168.2.10794; TLVEPA, s 602/92: A. Elleri 7 projekt; TLVEPA, s 448/92 A. Elleri 10 projekt; TLVEPA, s 565/92: A. Elleri 1 esialgne projekt; RA, EAA.T-1168.2.12400: K. Veeberi 4 projekt.

¹⁹⁷ Nt A. Vabbe, A. Elleri, H. Mugasto, K. Veeberi ja Bajadeeri tn on mitmeid tühje krunte, kui Maa-ameti kaardilt vaadata.

¹⁹⁸ Näiteks on suurem osa elamuid Bajadeeri tänavale ehitatud pärast 2000ndaid. TLVEPA, s 22/03: Bajadeeri 15 projekt; TLVEPA, s 69/03: Bajadeeri 7; TLVEPA, s 39/02: Bajadeeri 5 projekt; TLVEPA, s 85/09: Bajadeeri 3 projekt.

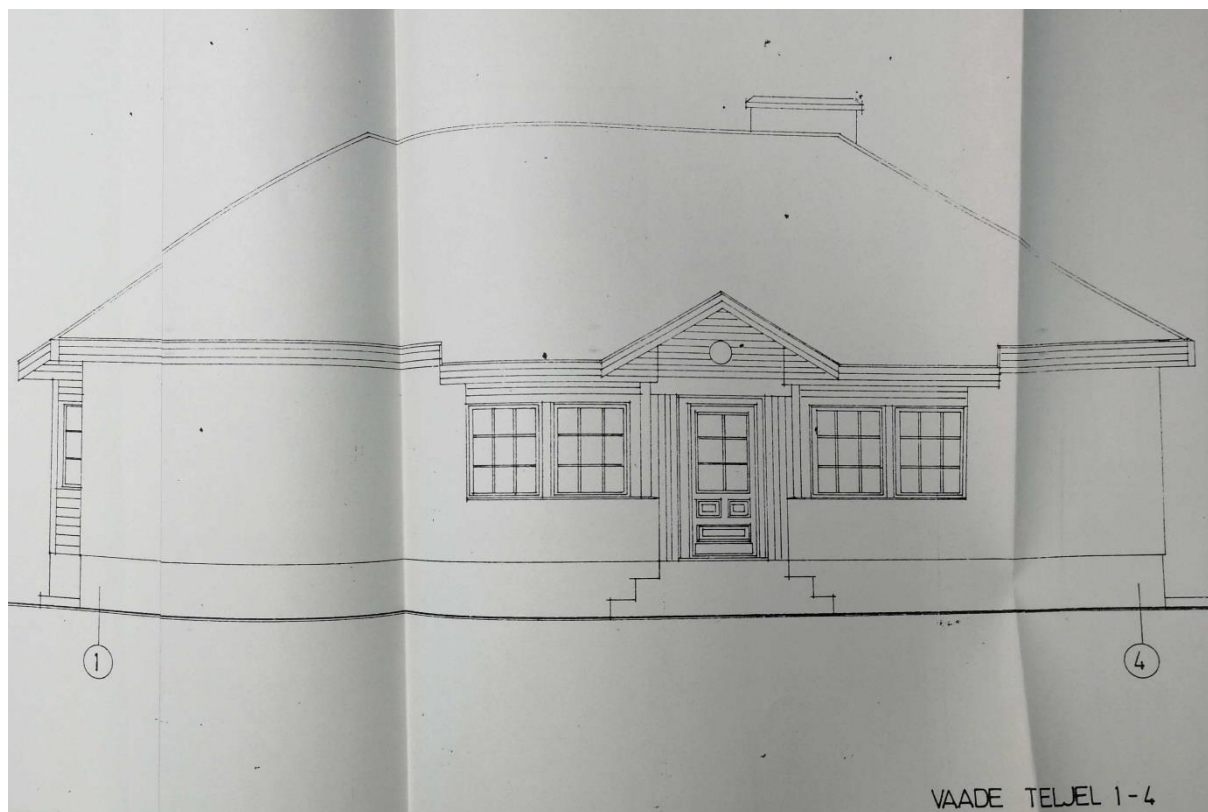
¹⁹⁹ Arhitektuurikroonika '92–'93, Tallinn: Ehituse TUI, 1996, lk 4.

²⁰⁰ RA, EAA.T-1168.2.11511; RA, EAA.T-1168.2.11510.

²⁰¹ TLVEPA, s 120/95: A. Elleri 11 projekt.

²⁰² RA, EAA.T-1168.2.10795: A. Kongo 6 projekt.

seal väga vähe (ill 36).²⁰³ Proportsionaalselt on rohkem 1990. aastate teise poole ja 2000. aastate alguses või hiljem projekteeritud elamuid.

36. Näide ühest vähestest 1990ndate I poolel tehtud projektidest kunstitöriistade nimesid kandvatel tänava aladel. Pastelli 8 vaade. Foto: RA, EAA.T-1168.2.15423.

Ilmandu küla Kadaka tee elamud on ajaliselt projekteeritud kas 1990. aastate alguses (eriti populaarne on aasta 1991) või hiljem, 2000ndatel ja isegi tänapäeval. Sarnaselt on hoonestus kujunenud ka Kelvingi külas, erandiks ainult see, et esimeste hoonete projekteerimisega alustati 1994.–1995. aasta paiku. Ilmandu küla projektide dokumentatsioon on puudulik, kuid siiski võimaldab teha mõningaid järeldusi. Arhitektidest on sinna projekteerinud Jaak Huimerind²⁰⁴, R. Tamm²⁰⁵, Aarne Kuningas²⁰⁶, Raine Karp²⁰⁷, Indrek Puusepp²⁰⁸, A. Paramonov²⁰⁹, samuti üks elamu arhitektuuribüroolt „Harjumaa arhitektuuriameti projektbüroo“ (S. Popova)²¹⁰. Eriti

²⁰³ RA, EAA.T-1168.2.15636: Pintsli 3 projekt; RA, EAA.T-1168.2.15639: Pintsli 1 projekt; RA, EAA.T-1168.2.15423: Pastelli 8 projekt.

²⁰⁴ Harku vallavalitsuse arhiiv (edaspidi HVA), Kadaka tee 25.

²⁰⁵ HVA, Kadaka tee 31.

²⁰⁶ RA, LVMA.888.1.2203: Kadaka tee 20.

²⁰⁷ HVA, Kadaka tee 22.

²⁰⁸ HVA, Kadaka tee 24.

²⁰⁹ HVA, Kadaka tee 19.

²¹⁰ RA, LVMA.888.1.2507: Ilmandu küla, ER kood 116037213.

palju on projekteerinud või sidunud projekte arhitekt H. Pendis.²¹¹ Arhitekt Ants Raid on kujundanud hooneid nii 1990ndatel kui ka 2000ndate alguses.²¹² Uue aja märgina on esindatud ka „MATEK SP“ tehasemaja.²¹³

Tehasemaju on valminud ka Kelvingis, neist võiks välja tuua Kanada päritolu firma „Normerica“ Soomest toodud tehasemaja projekti²¹⁴ ja teiseigi Soomest tulnud elamu (ill 37, 38).²¹⁵ Hooneid on projekteerinud ka planeeringu autor M. Truu Nord Projekti alt²¹⁶, kuid ka teised: Indrek Saarepera²¹⁷, Tiit Tammvee²¹⁸, Kalev Lepik²¹⁹, Urmas Elmik²²⁰, I. Puusepp²²¹, P. Tambu²²², M. Kanarik²²³ jpt. Mõned elamud või sidumisprojektid on valminud büroodes, nt Harjumaa Arhitektuuriameti Projektbüroos või teise nimega Harjumaa Projektbüroos²²⁴, AS Arhitektuuribüroo Laan ja Remi²²⁵, Arhitektuuribüroo Puusepp, Urb, Maaslieb²²⁶ jpt. Iga Kelvingisse kavandatud elamu on saanud projekteerimisloa Harjumaa Arhitektuuriametilt ja Nord Projektilt, sedasi vaatasid kaks asutust üle kõik projektid ning kõigile on andnud kooskõlastuse M. Truu.²²⁷ Loale oli lisatud ka tabelisa leht, kus aadresside kaupa oli paika pandud, mis kujundusgruppi elamud kuuluvad (kokku 17), samuti oli soovitatav tellida tööd ühe büroo või mitme autori käest eeldusel, et nad teevad koostööd ja ühtlustavad arhitektuurset ilmet.²²⁸ Kuivõrd neid reegleid järgiti, vajab edaspidi põhjalikumat uurimist. Vaatluse põhjal saab öelda, et kõigist uuritavatest aladest on Kelvingi üldilme kõige ühtlasem.

²¹¹ HVA, Kadaka tee 5; RA, LVMA.888.1.2469: Kadaka tee 9; RA, LVMA.888.1.3232: Kadaka tee 1; RA, LVMA.888.1.2337: Ilmandu küla, ER kood 116056365.

²¹² RA, LVMA.888.1.2854: Ilmandu küla, ER kood 116056315; HVA, Kadaka tee 10; HVA, Kadaka tee 28b.

²¹³ HVA, Kadaka tee 1.

²¹⁴ VVA, Koidu tee 34.

²¹⁵ VVA, Eha tee 5 sidumisprojekt.

²¹⁶ VVA, Eha tee 43; VVA, Meresihi tee 35.

²¹⁷ VVA, Eha tee 5 sidumisprojekt.

²¹⁸ VVA, Koidu tee 39.

²¹⁹ VVA, Meresihi tee 39.

²²⁰ VVA, Meresihi tee 38.

²²¹ VVA, Sambliku tee 13.

²²² VVA, Roostiku tee 12.

²²³ VVA, Meresihi tee 45.

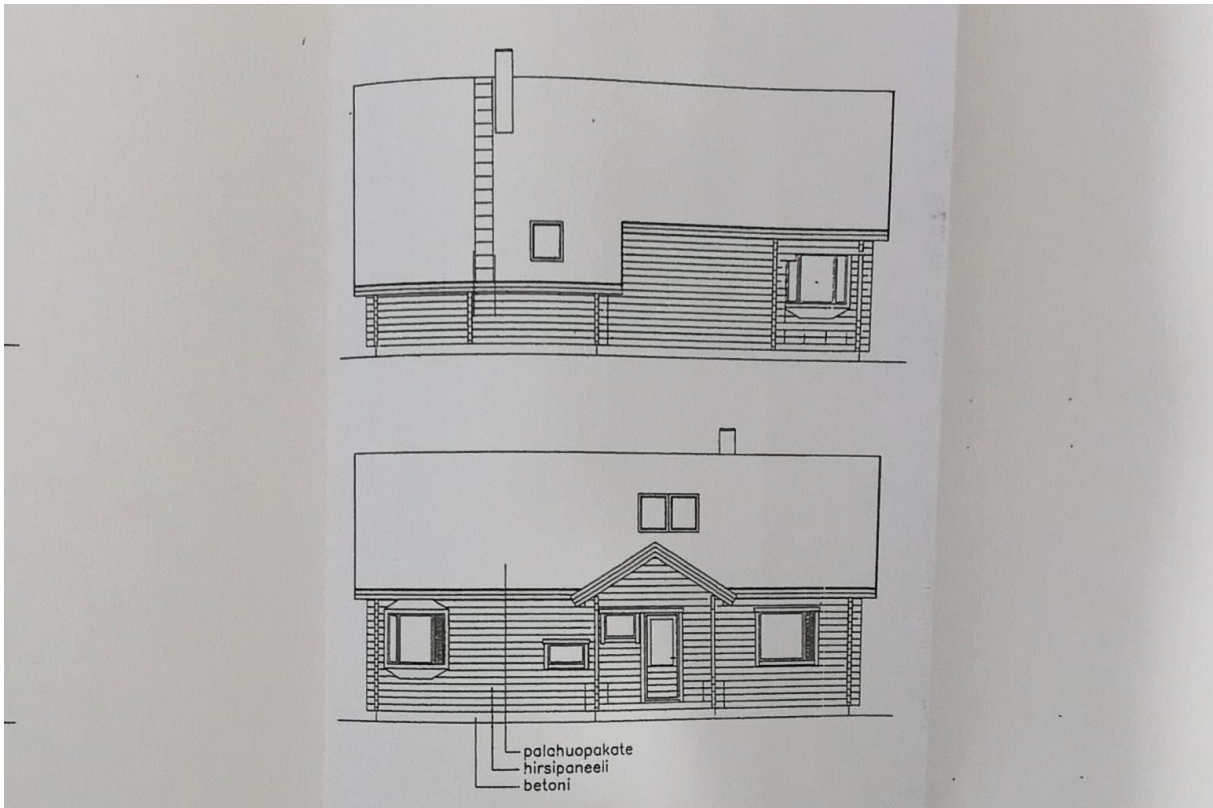
²²⁴ VVA, Eha tee 5; VVA, Koidu tee 34.

²²⁵ VVA, Meresihi tee 40.

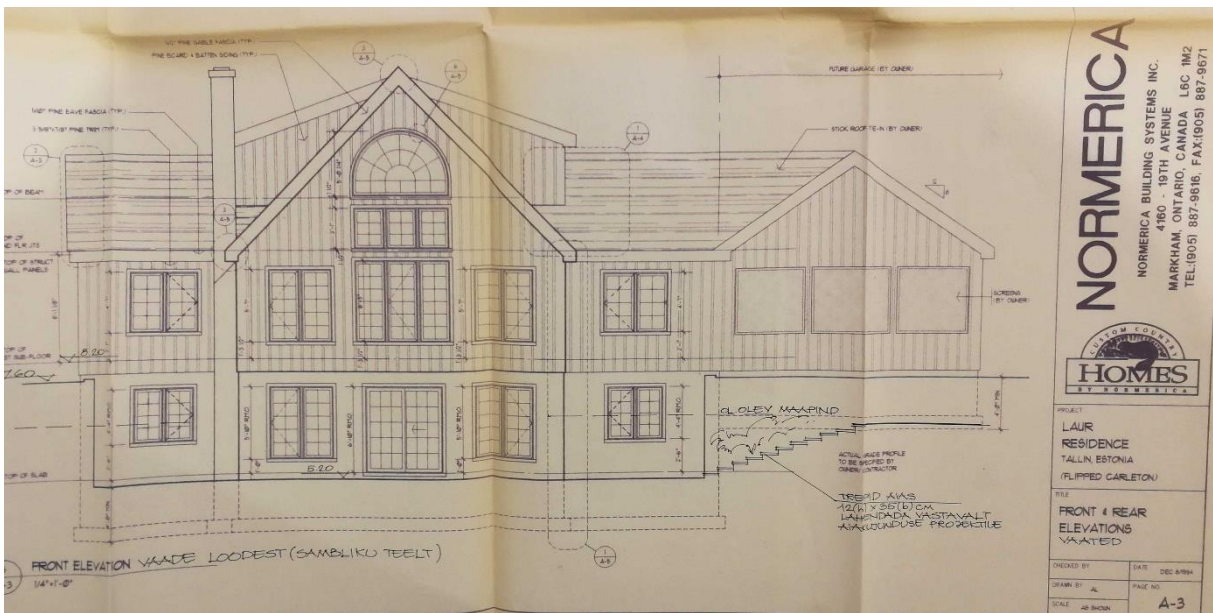
²²⁶ VVA, Meresihi tee 37.

²²⁷ VVA, Kanarbiku tee 16.

²²⁸ VVA, Koidu tee 39.

37. Näide tehasemajast, tootjaks Lapponia House Oy. Eha tee 5, Kelvingi. Foto: VVA, Eha tee 5 sidumisprojekt.

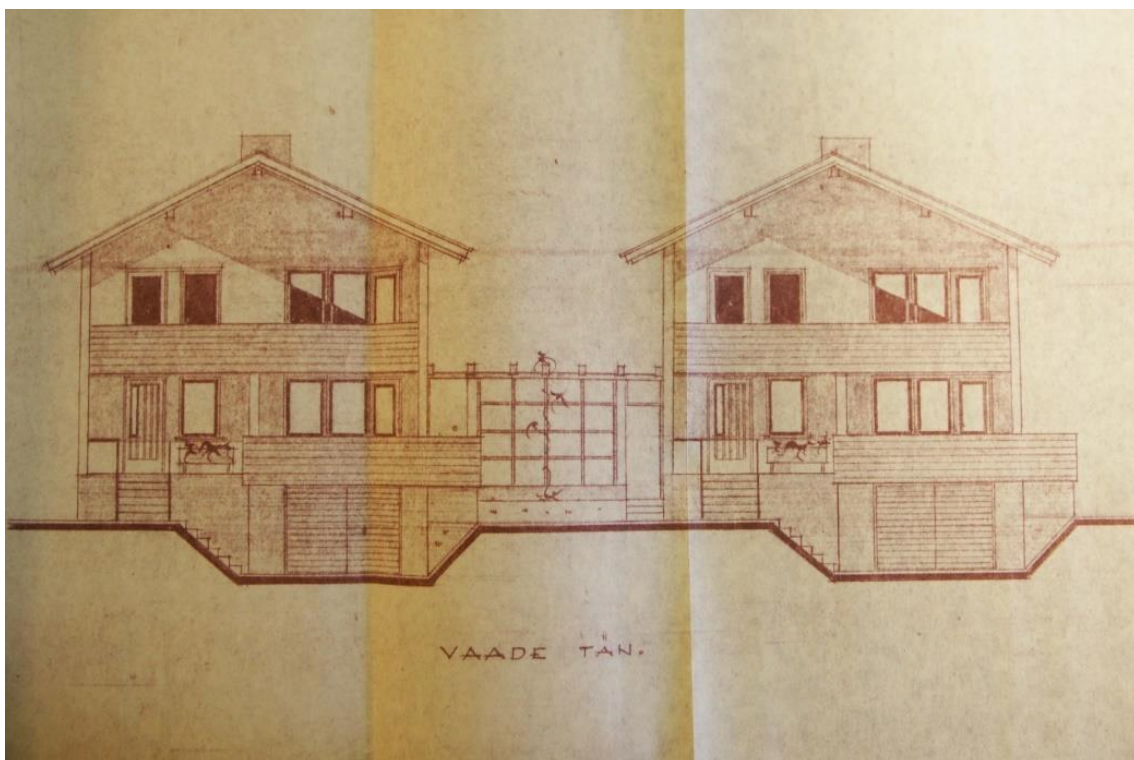
38. Koidu tee 34 tehasemaja projekt, Ihaste. Foto: VVA, Koidu tee 34.

4.4 Stiilimuutused. Postmodernismi tulek ja minek

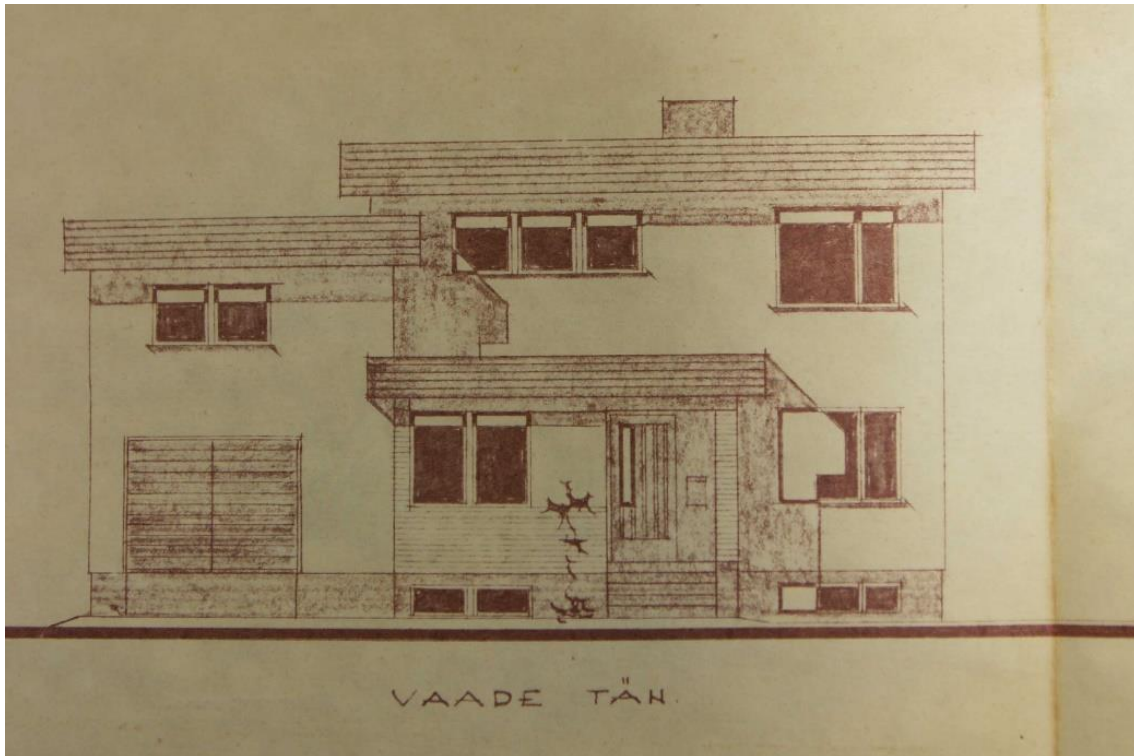
Rehe tänava, nn Arhitekti linnaosa, Ihaste, Ilmandu ja Kelvingi elamute projektid näitlikustavad hästi stiilimuutusi: postmodernismi saabumist ja teisenemist.

1980. aastate algusesse jäävad elamud kompavad stiililt nii modernismi kui ka postmodernismi. Selliste hoonete projekte leiab enim Rehe tänavalt ja nn Arhitekti linnaosast, mõned üksikud ka Ihastest. Neis saab eristada kolme suunda:

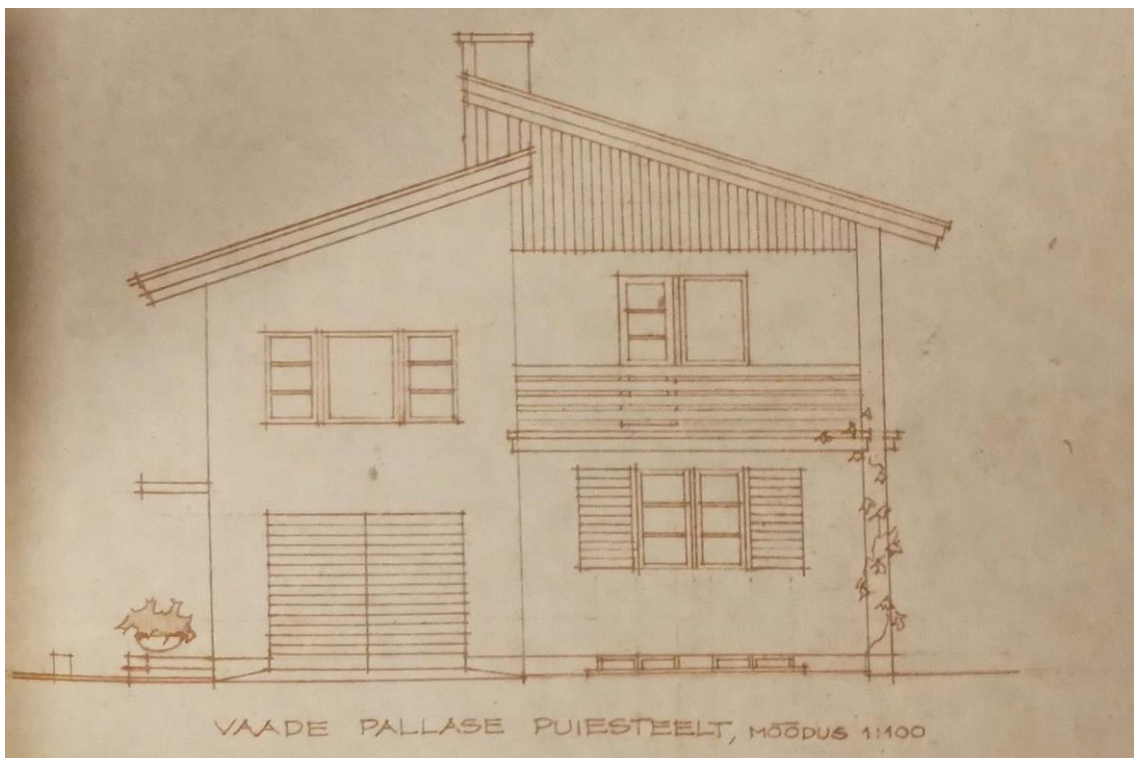
- **hilismodernistlikud.** Neid hooneid iseloomustavad kastjad mahud, karniisid, korrapärane ja/või sümmeetriline akende paigutus, horisontaalsuse rõhutamine (nt rõdupiiretega), lamekatuse efekti loomine (karniisi taha peidetud madalakaldeline kaldkatus) või madalakaldeline viilkatus. Puuduvad keerukad detailid, nt erikujulised aknad. Lahenduses on kõik funktsionaalne, liigset ilutsemist ei ole. Arvuliselt jääb neid järk-järgult vähemaks, kõige rohkem on sääraselt lahendatud elamuid Rehe tänaval (ill 39). Paljud neist jäävad Rehe tn algusotsa, mida töös ei käsitleta, sest need on planeeritud varem (ill 40), kuid neid leidub ka siin uuritava ala sees. Sääraseid leidub ka nn Arhitekti linnaosas, suuremalt jaolt Arhitekti, Maisi ja Rukki tänaval, kuhu projekteerisid n-ö vanemad ja Lõuna-Eesti arhitektid (ill 41). Väga üksikuid modernistlikuna lahendatud majade projekte leidub ka Ihastes.

39. Rehe 53 paarismaja (esialgne projekt) on lahendatud samuti modernistlikuna. Foto: VLVA, Rehe 53 projekt.

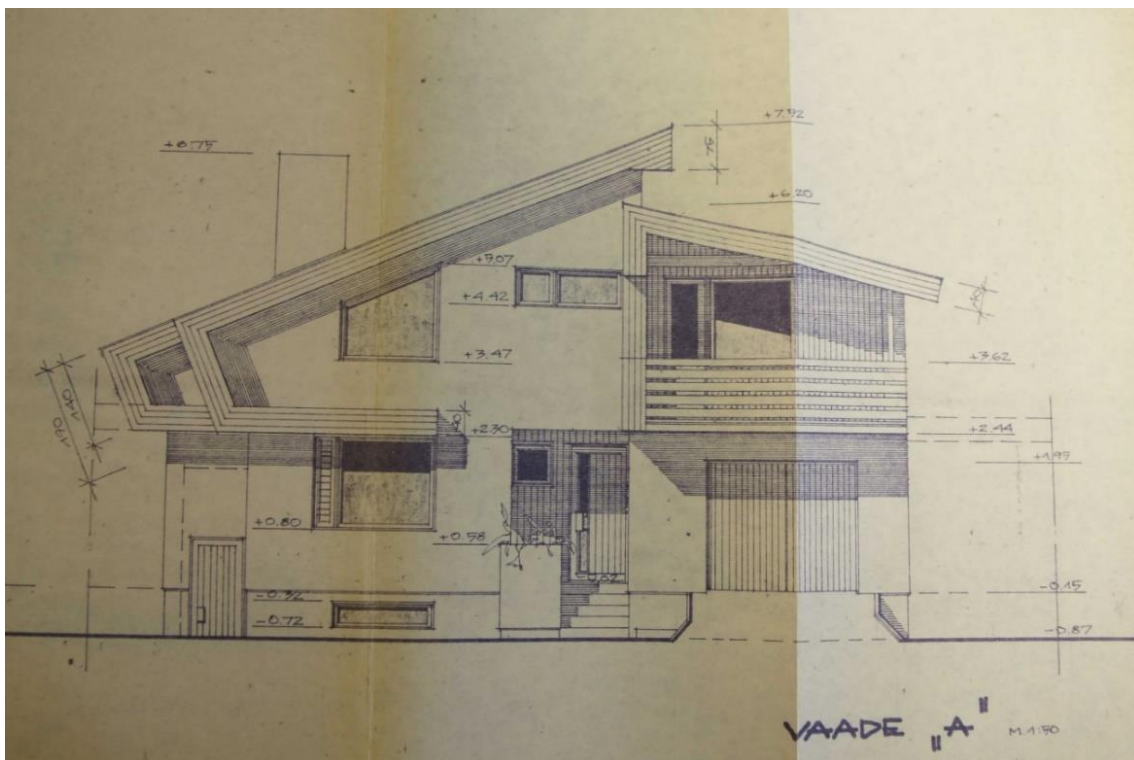

40. Rehe tänava algusotsa jäävad enamasti modernistlikud nn kastmajad. Näitena on siin välja toodud Rehe 8 projekti väljavõte, vaade. Foto: VLVA, Rehe 8 projekt.

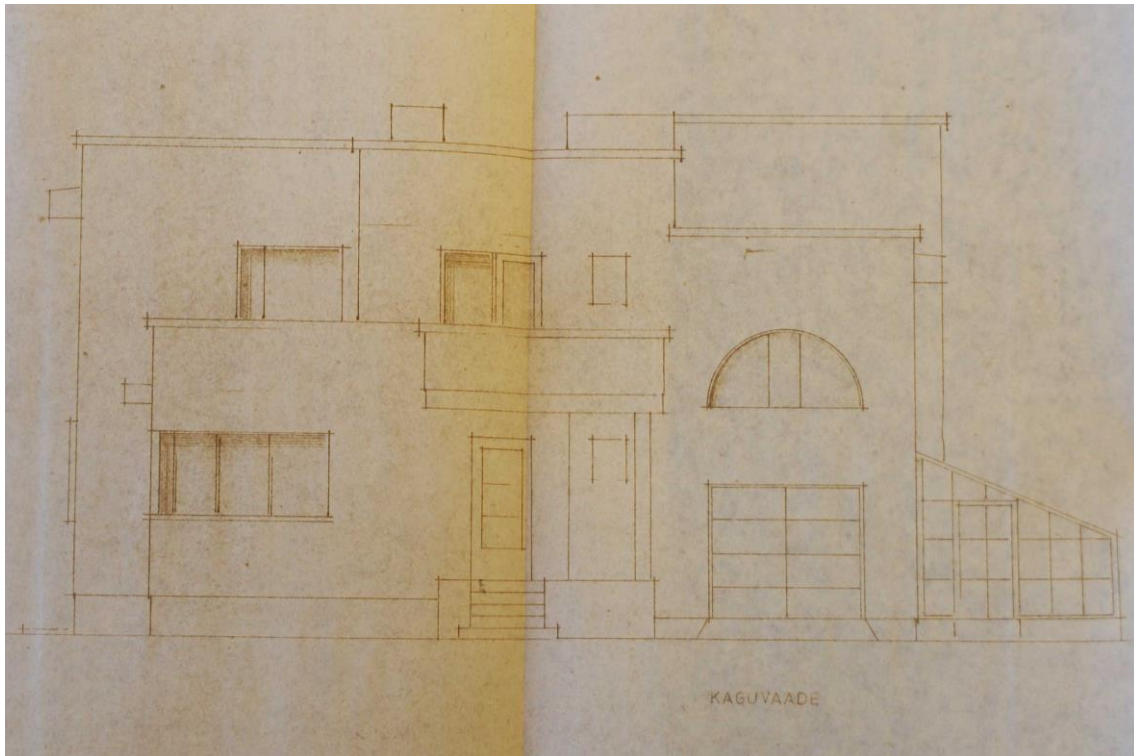

41. Pallase pst 22, Ihaste. Projekti autor V. Tiirmaa. Foto: TLVEPA, s 175/90.

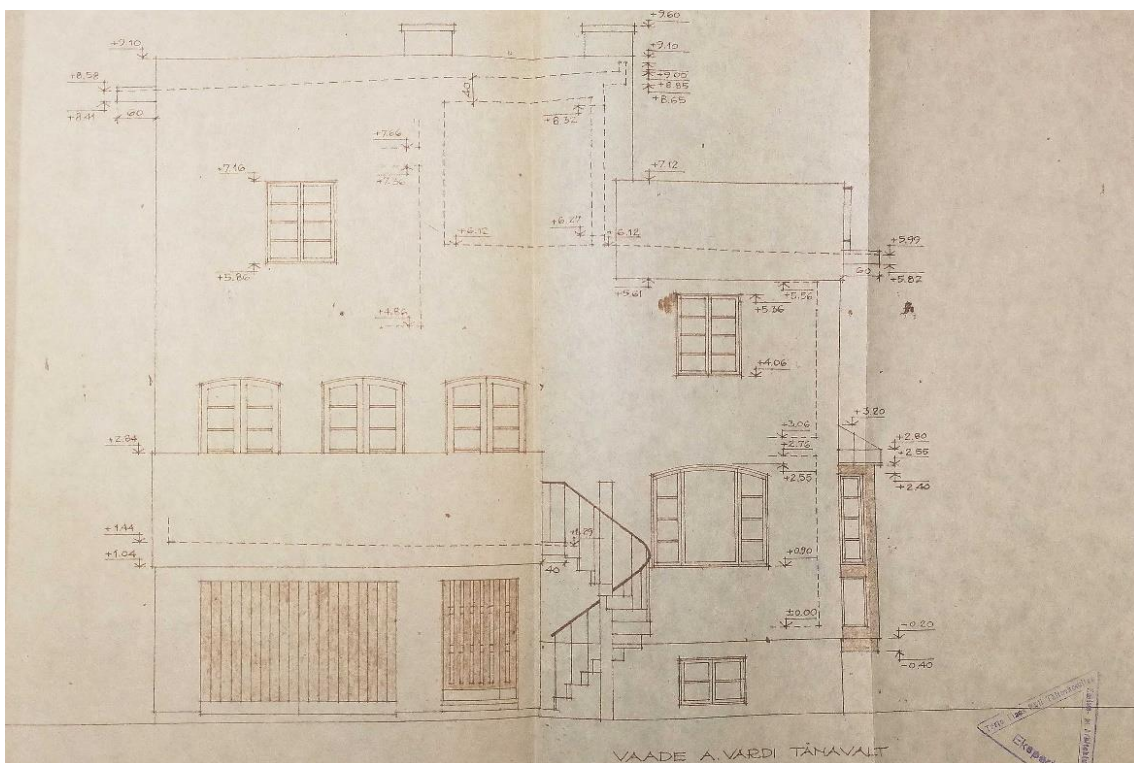
- **modernismi ja postmodernismi vahepealsed, nn üleminekuprojektid.** Selliseid elamuid on omakorda kahte tüüpi: neid, mis on rohkem ühe jalaga modernismis ja teisega natukene postmodernismis, ning vastupidi (ill 44). Kindlasti ei saa neid eelmisse või järgmisesse gruppi tõsta, sest pole ikkagi päris „see“. Üht-teist on laenatud mõlemalt stiililt. Võrreldes modernistlike ja postmodernistlike elamutega on neid arvuliselt kõige vähem. Näiteks modernistlikuma olemusega Rehe 49 ja 29 projektid on lahendatud küll karniisidega, ent postmodernismile omaselt mänglevamalt, nii et karniis moodustab hoone nurgelisele katusele ja teisele korrusele piirjoone, enam ei ole rõhutatud horisontaalsust (ill 42). Nn Arhitekti linnaosas on Rukki 37 elamu lahendatud lihtsalt, kuid lisatud on üks postmodernistlik detail – kaaraken (ill 43).

42. Rehe 29 projekti väljavõte. Foto: VLVA, Rehe 29 projekt.

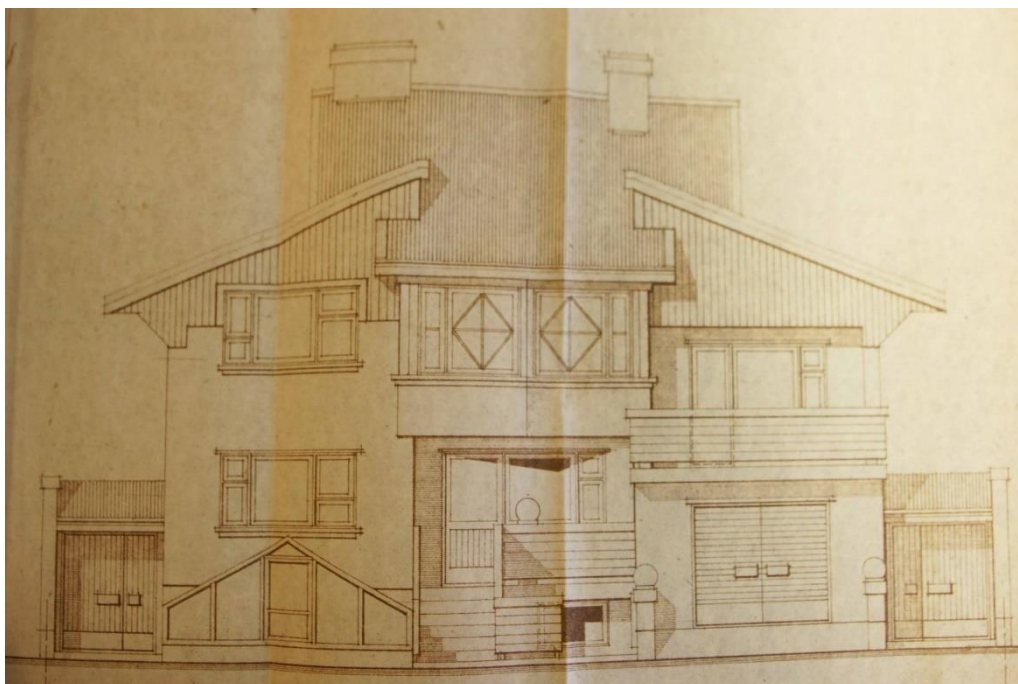

43. Rukki 37 kaguvaade. Tagasihoidliku kujundusega elamule on lisatud postmodernismihõnguline kaaraken, samuti on elamule lisatud ajastule omane element, kasvuhoone. Foto: RA, EAA.T-1168.2.16772.

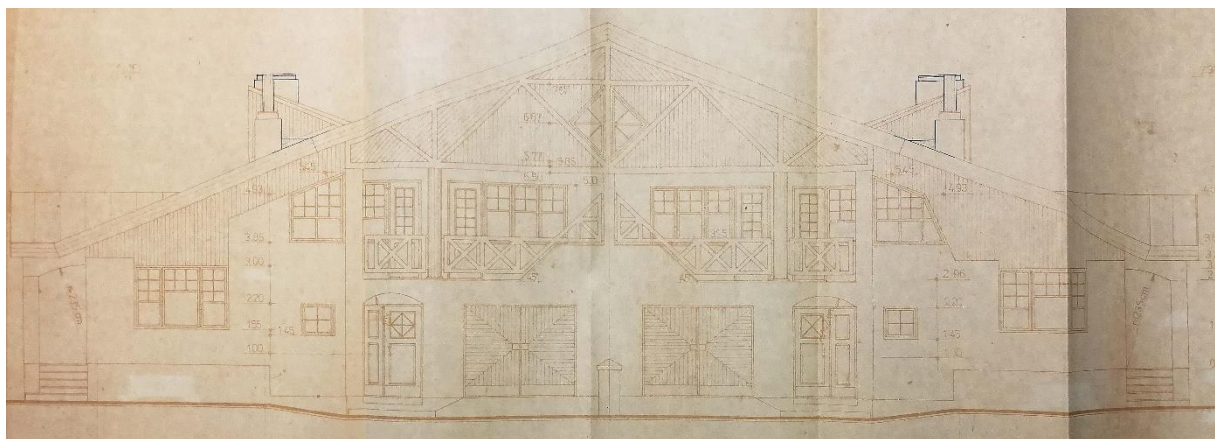

44. A. Vardi 2, Ihaste. Postmodernismile viitavad eri tasandil ja kaarja ülaosaga aknad, fassaadi rikastab paremal asuv erker. Projekti autor U. Tiirmaa. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10847.

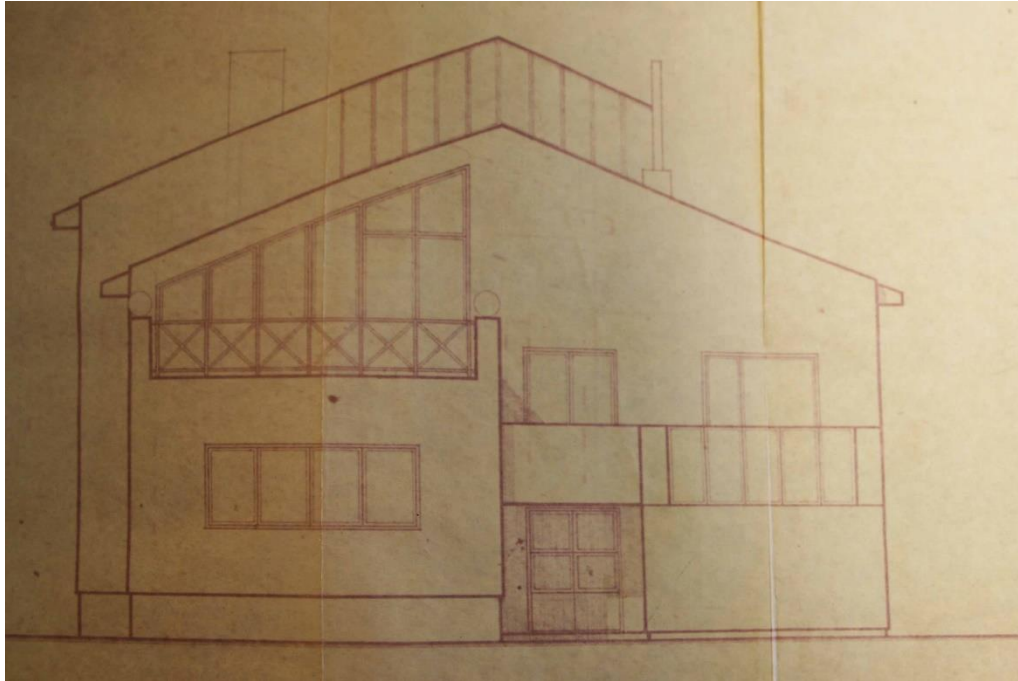
- **postmodernistlikud.** Postmodernistlikus võttes kujundatud eramuid on arvuliselt kõige rohkem, eelkõige on neid leida nn Arhitekti linnaosas, Ihastes, Ilmandus ja Kelvingis (ill 45–51). Postmodernismi kirjeldab detailide ja erinevate stiilide virvarr, mispärast on võimalik kasutada väga erinevaid elemente maja kujundamisel: elamute erinevalt paigutatud mahud, liigendatud katuselahendus (eri tasanditel viilud, katuseaknad, vintskapid, mansardkatus jne), erisuguse kujunduse ja paigutusega aknad-uksed, pisidetailid (nt valguspostid, rõdude sepiipiirded). Vahel kohtab projektides ka elamu kujundusest inspireeritud aiaplaane. Iga maja on erinev, sest erilaadseid ja arvukaid postmodernistlikke detaile on iga elamu juures isemoodi kasutatud.

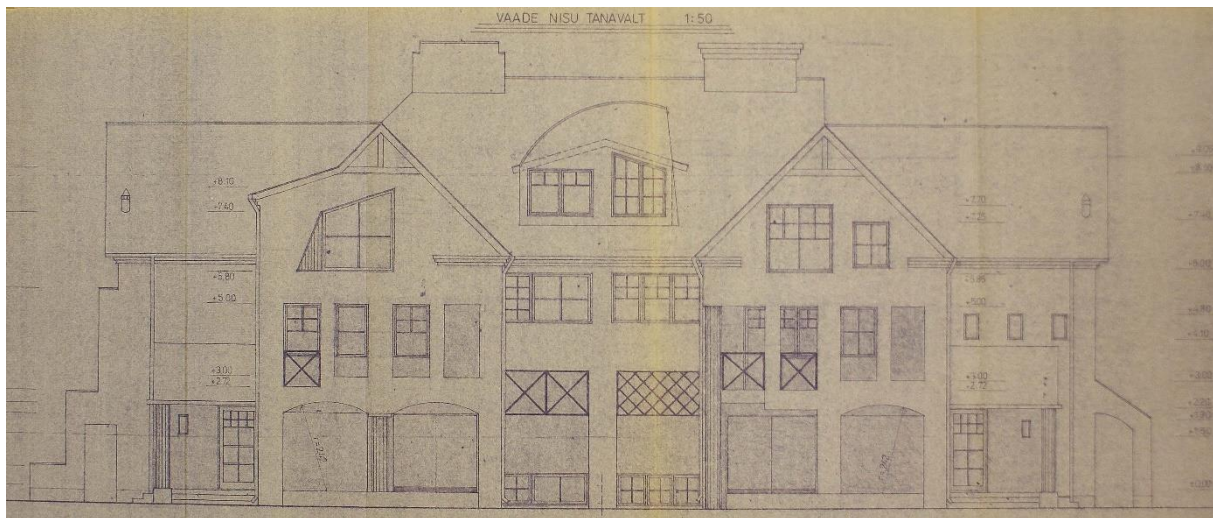
45. Näide julgest ja mängulisest postmodernistlikust elamust. Rehe 37 esifassaad. Foto: VLVA, Rehe 37 projekt.

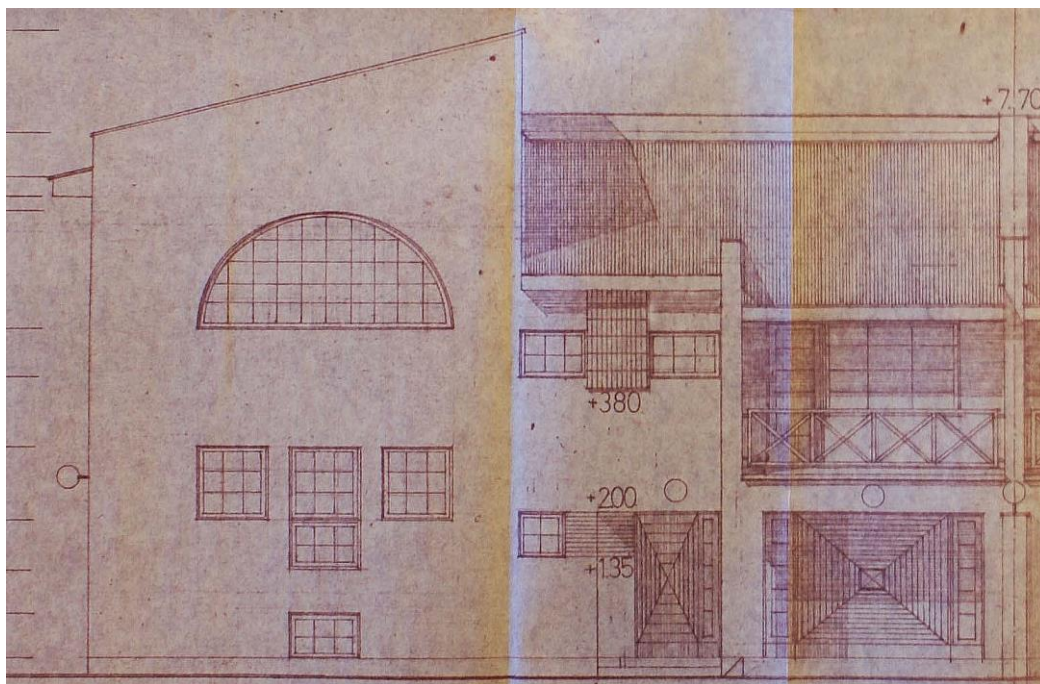
46. N. Triigi 2 paarismaja esifassaadi vaade. Foto: RA, EAA.T-1168.2.14927: N. Triigi 2 projekt.

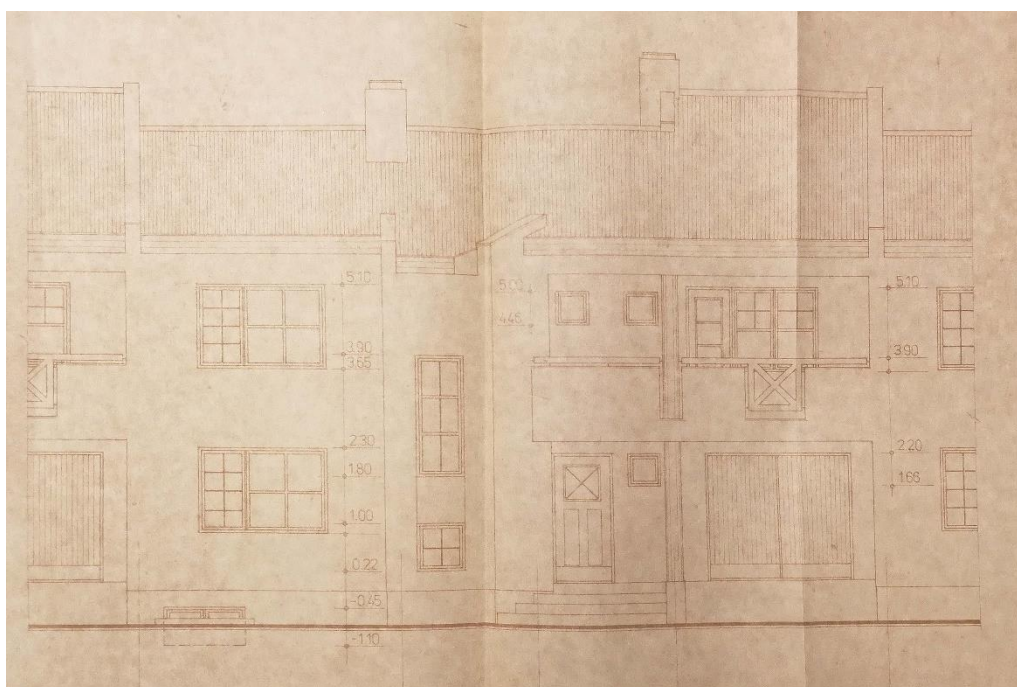
47. Näide natuke tagasihoidlikumast elamust, Rehe 31 vaade loodest. Foto: VLVA, Rehe tn 31 individuaalelamu projekt.

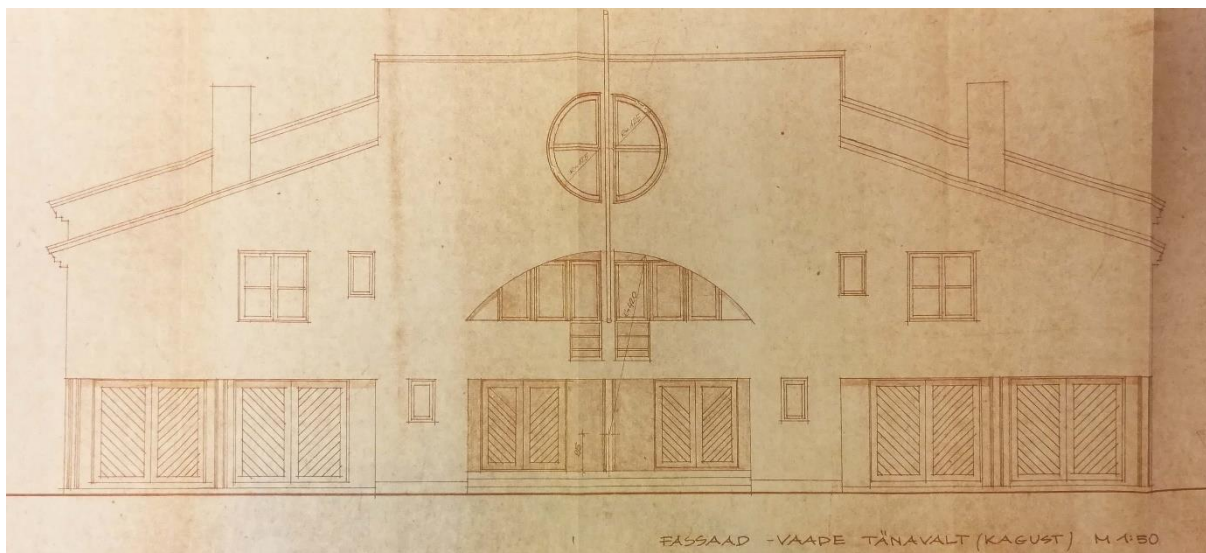
48. Nisu 55 vaade, arhitekt V. Künnapuu. Foto: TLVEPA, s 291/82.

49. Nisu 51 fassaad, arhitekt R. Tomingas. Foto: RA, EAA.T-1168.2.15096.

50. A. Vardi 9 fassaadivaade, arhitekt V. Lill. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10854.

51. J. Koorti 43/45 paarismaja. Arhitekt M. Preem. Foto: TLVEPA, s 108/89.

Nn Arhitekti linnaosa ja Ihaste elamute projektides on näha postmodernismi kõrghetke elamuid, ajalisel paigutub see 1980. esimesse poolde ja keskossa. Ihaste 1980. aastate teise poole ja 1990. aastate alguses on näha postmodernismist väsimist: otsitakse uusi eeskujusid ning lahendusi. Siit tuleb välja neljas ja viimane tunnusjoon:

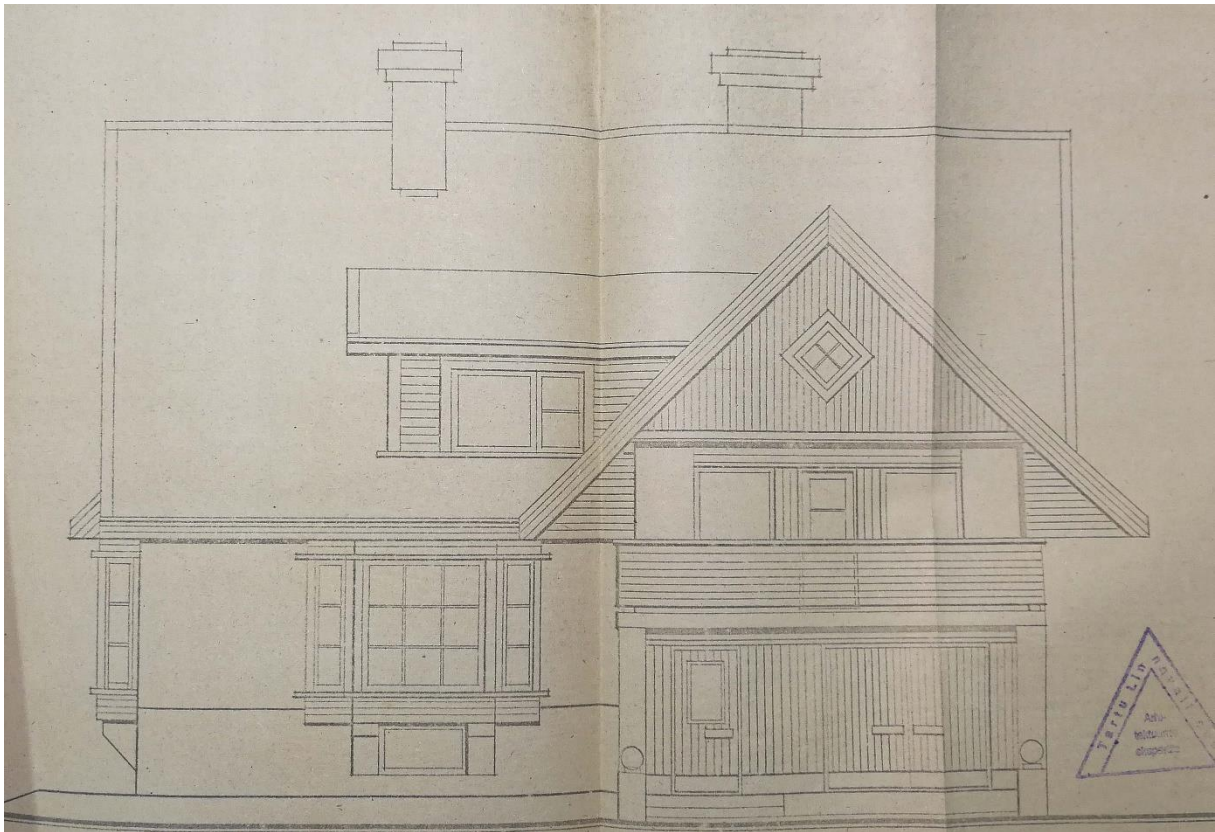
- **postmodernismi teisenemine.** Asutakse otsima uusi lahendusi, uusi eeskujusid, uut väljendusviisi (ill 52–63). Ka neid elamuid on palju, enamasti on need projekteeritud 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses. Näha on, et hooned muutuvad lihtsamaks (nt esineb vähem erikujulisi aknaid), ent mõni postmodernistlik detail jääb (nt tornid, keerulisemad katusevormid, erineva ruudujaotusega aknad, kaunistatud rõdupiirded, aknad on kujult lihtsamad, aga alles jääb tihedam ruudustus). Mõne arhitektuurikeelelt selgelt postmodernistliku hoone loomisel on inspiratsiooni saadud ameerikalikust või telenovelalikest esteetikast (või on ehk näinud toona telekast „Vapraid ja ilusaid“ või mõnda Ladina-Ameerika seebiooperit) ning kaldunud niiviisi kitsi. Otsitakse balanssi praktilisuse ja postmodernistliku ebapraktilisuse vahel. Üldiselt on projektide meeleolu rahulik, tagasihoidlik, aga mõni elamu on seevastu väga külluslik. Elamute ühisjooni on raske välja tuua, palju sõltub tellijast ning arhitekti maitsest. Elamud on suuremad kui varem.

52. J. Koorti 19/21 paariselamu, näide natukene kitsilikmast lähenemistest. Arhitekt M. Tääker. Foto: TLVEPA, s 160/91.

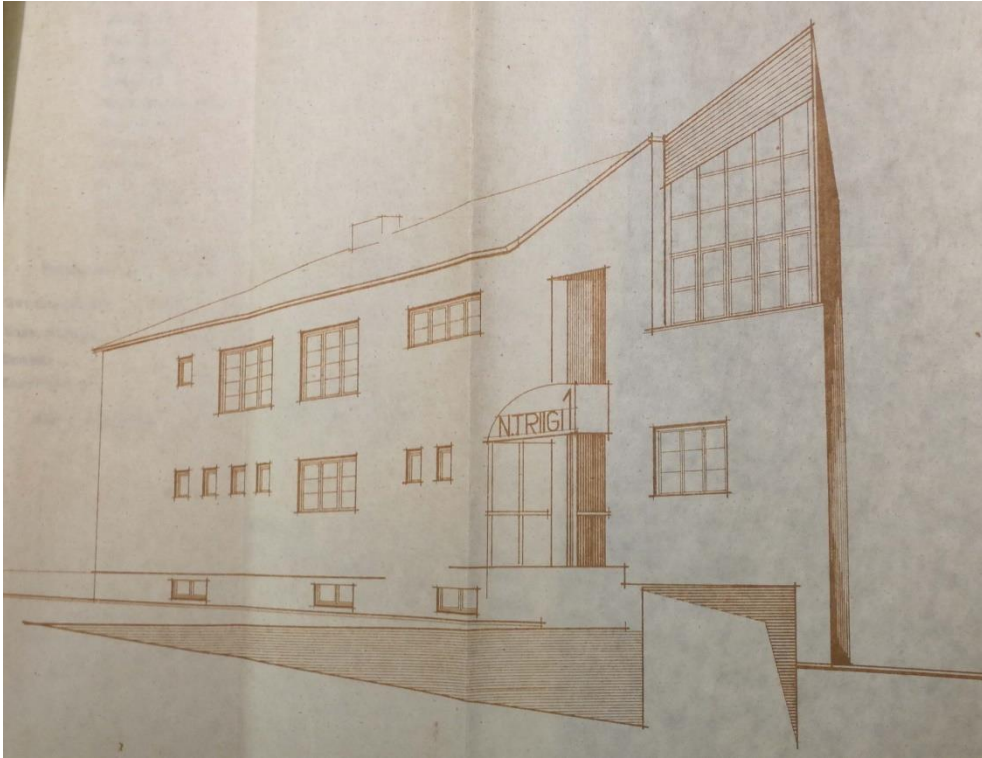
53. P. Areni 12, samuti luksusliku elamu näide. Foto: TLVEPA, s 31/97.

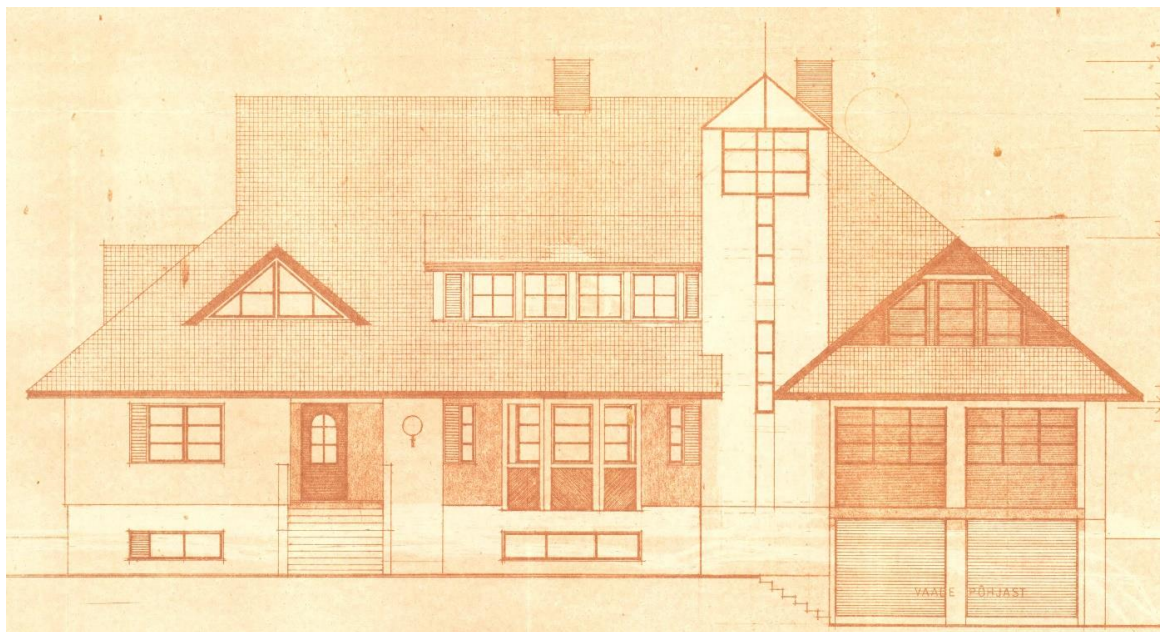
54. A. Starkopfi 27 elamu on vormistatud tagasihoidlikumalt. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10825.

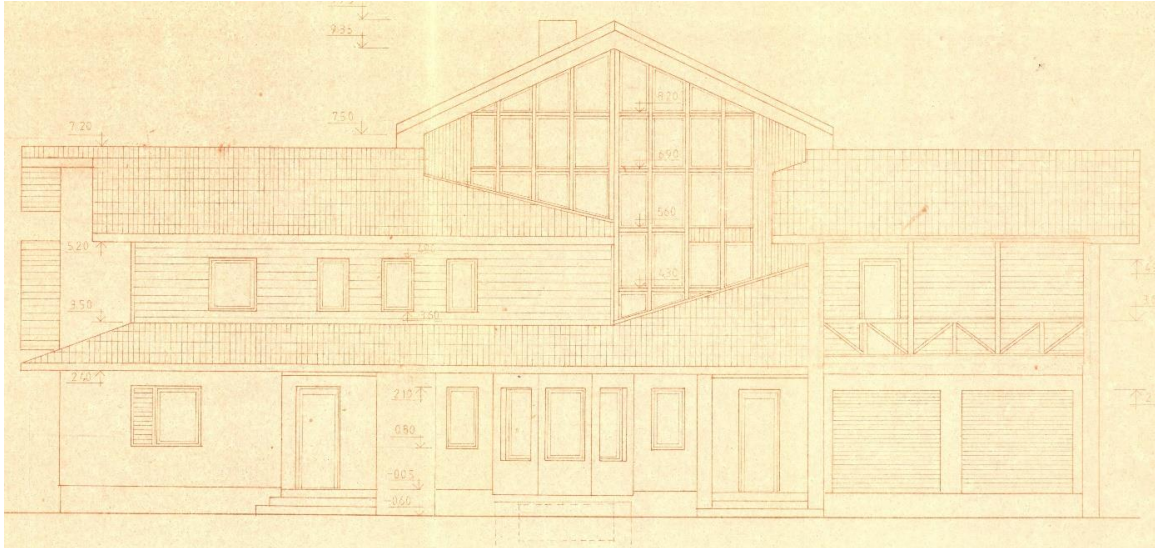
55. A. Laigo 15 vaade. Näide rahulikumast ja postmodernistlikumast elamust. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10805.

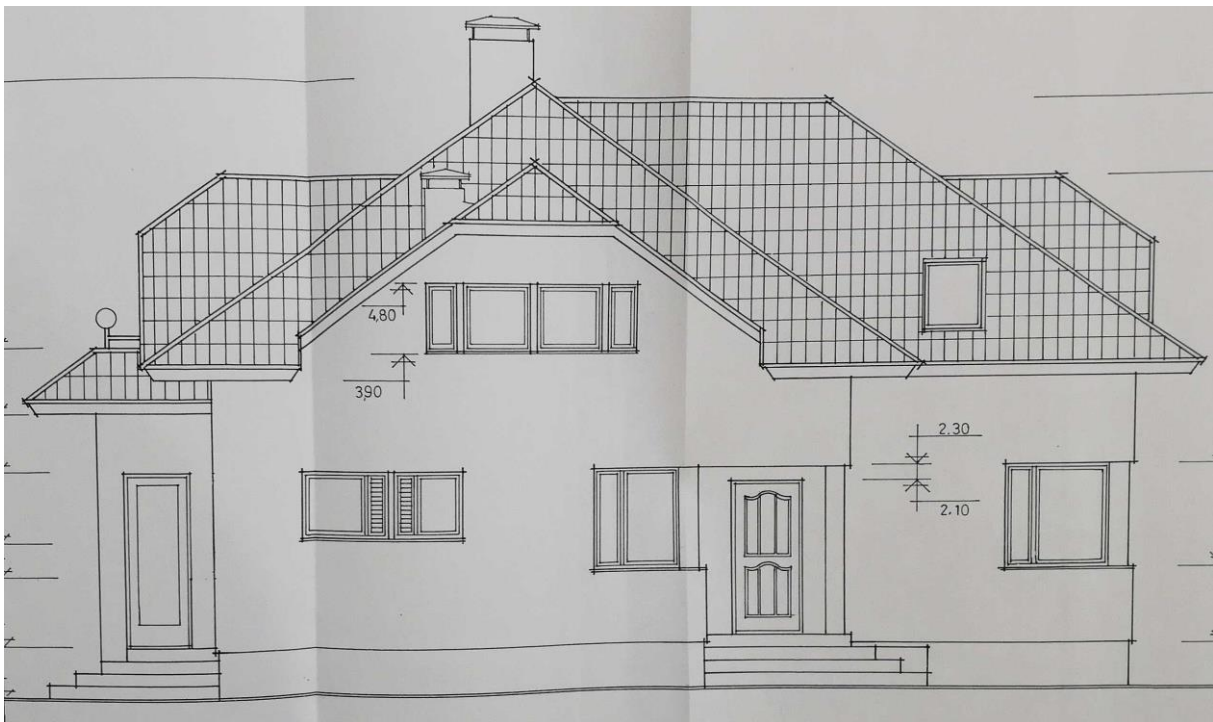
56. N. Triigi 1 aksonomeetria. Arhitektuurikeel muutub lihtsamaks ja rahulikumaks. Foto: RA, EAA.T-1168.2.14925: N. Triigi 1 projekt.

57. Kadaka tee 5, Ilmandu. Foto: HVA, Kadaka tee 5.

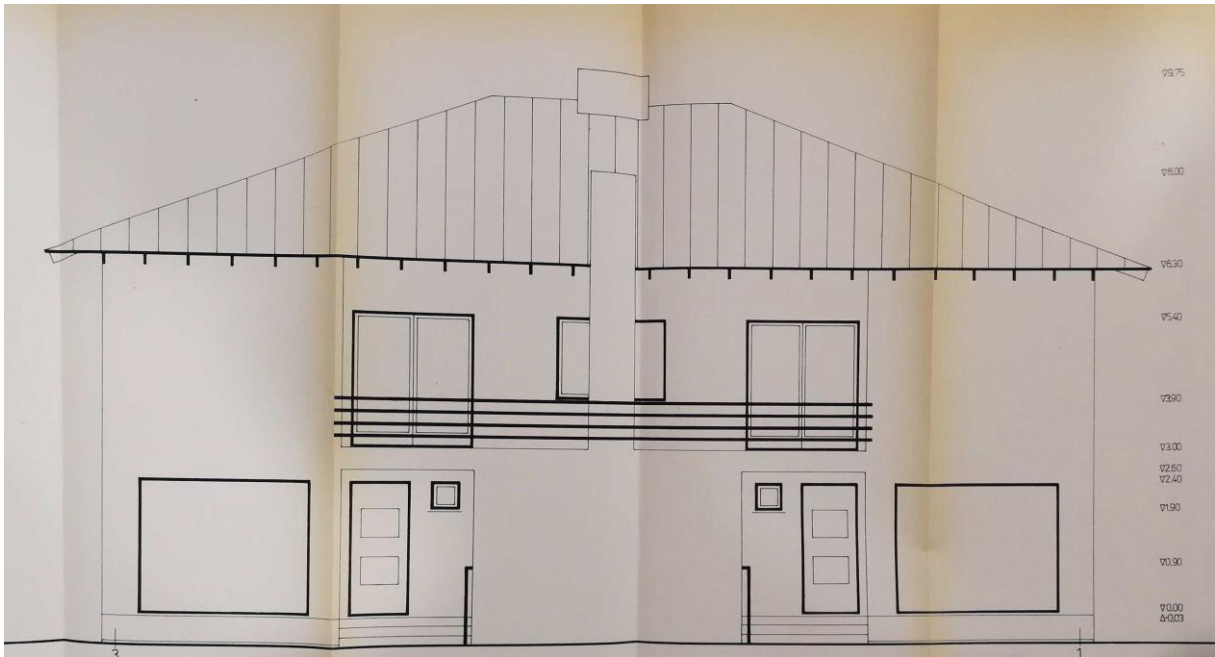
58. Kadaka tee 31, vaade põhjast. Detailiti meenutab see elamu juba kaasaegseid kodusid (lai klaaspind trepikojamahul). Foto: HVA, Kadaka tee 31.

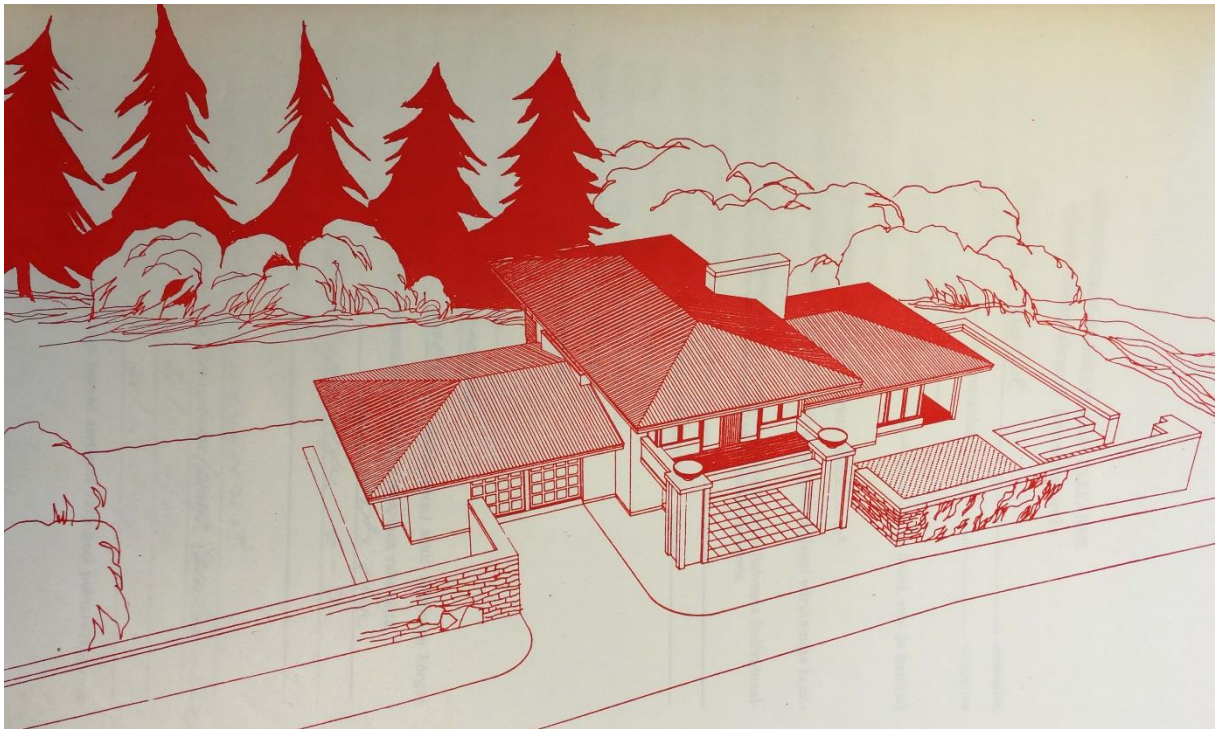
59. Meresihi tee 40, vaade tänavalt. Foto: VVA, Meresihi tee 40.

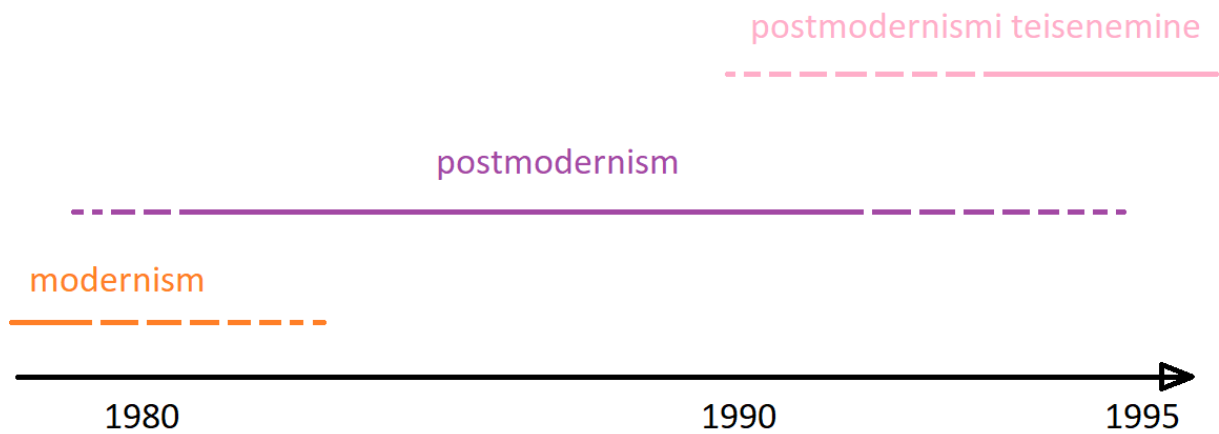
60. Kanarbiku tee 16, Kelvingi, vaade idast. Foto: VVA, Kanarbiku tee 16.

61. Meresihi tee 38 paarismaja, esifassaad. Foto: VVA, Meresihi tee 38,

62. Kadaka tee 22 aksomeetria, arhitekt R. Karp. Foto: RA, LVMA.888.1.2745.

63. Illustriativne skeem stiilide sujuva muutumise kohta uurimisalustel aladel. Foto: autor.

4.5 Siseplaneeringud

Kuigi kõigi alade elamute välimus võib erineda, näeb hoonete ruumiprogrammides funktsioonimuutusi, mis stiilist ei sõltu. Pigem näitab ruumide funktsiooni, suuruse ja arvu muutus arhitektuuripoliitika üldiseid muutusi ning omanike eelistusi: mis oli lubatud ja mis mitte, mida eelistati ja millest loobuti.

1980. aastate esimest poolt (Rehe ja Arhitekti) iseloomustavad järgmised suundumused siseplaneeringuis (ill 64–68):

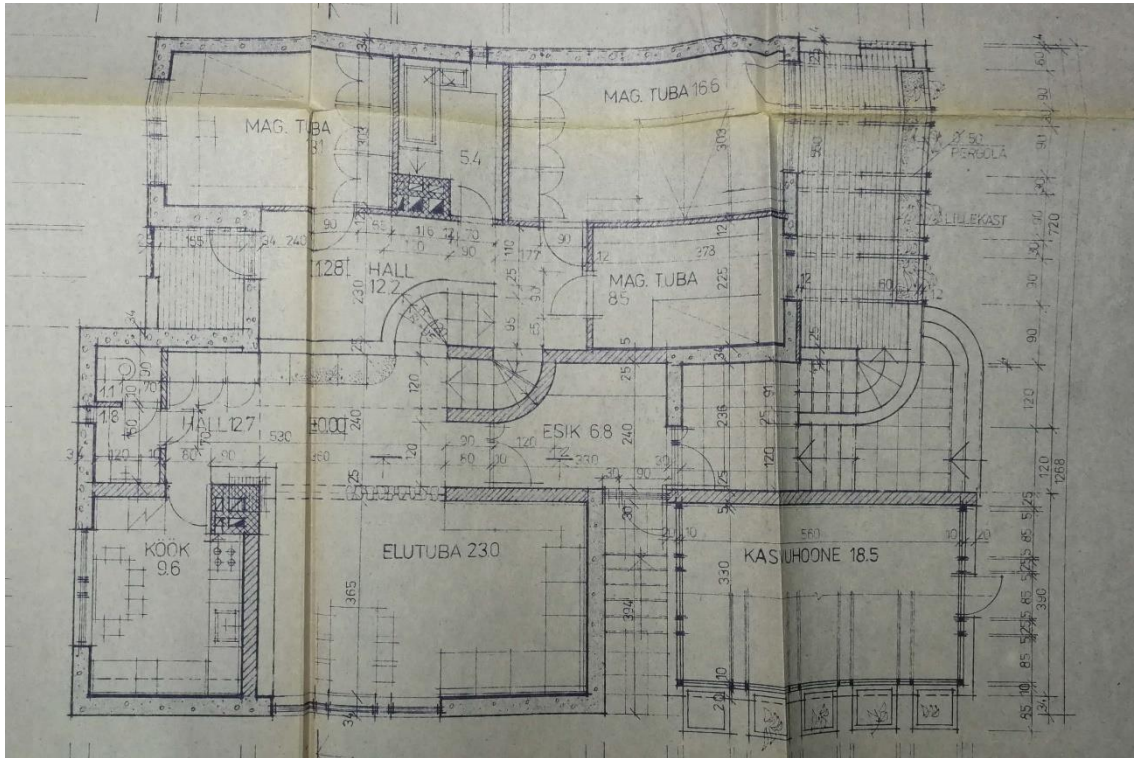
- ruumide „kantimine“. Tollele ajale omaselt pidi abiruumide rohkusega nn kasulikku pinda varjama, sest eluruumide ruutmeetrite arvul olid kindlad piirangud. Plaanides kohtab näiteks ebaloomulikult suurt pööninguruumi, mis kannab vahel suvetoa või pesukuivatusruumi nime, jättes tegelikult kasutuse vabaks ja andes võimaluse ruume hiljem ümber ehitada.²²⁹ Samal põhjusel valmisid keldris abiruumide paradiisid: köögivilja-, juurvilja-, puuvilja- ja küttehoidlad, tööruumid, eeskojad jne. Kuna kasuliku pinna alla ei kuulunud ka trepikojad, siis on ka nende arv ja suurus kasvavas trendis (Rehe tn pigem vähem, nn Arhitekti linnaosas rohkem), kandes aina enam trepihalli või halli nime ning kujunedes hiljem avaraks esik-halliks, üheks peamiseks elemendiks postmodernistlikus siseplaneeringus.
- terrassid, lodžad, rõdud ja verandad. Ühel hoonel võis neid olla erisuguseid või mitu tükki samasuguseid.
- elamuga kokku integreeritud kasvahoone. Enamasti on see liidetud maapinna tasandil hoonega, vahel harva ka mujal (nt katusel või pööningul).
- asjalik ruumiplaneering muutub mängulisemaks. Ruumid on enamasti täisnurga all, ratsionaalselt ja praktiliselt asetatud, kui tegu on hilismodernistliku või ühe ja teise stiili vahepealse elamuga. Postmodernistlikel majadel Rehe tänaval ja Nn Arhitekti linnaosas hakkab see sammhaaval muutuma mängulisemaks, katsetatakse erinevate ruumivormidega.
- üksikud erifunktsiooniga ruumid. Projektides võib vahetevahel kohata hobiruumi, raamatukogu, tööruumi jms. Arvatavasti on tegu tellija-omaniku soovidega.
- saun või teise nimega pesuruum, enamasti asub keldris.

²²⁹ T. Reidla, 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia. Tallinn, 2015, lk 29–30.

- bassein. Keldris või esimesel korrusel leidub aina rohkem basseine, sauna ligiduses. Tegu on pigem tagasihoidliku kümblemiskohaga, suurus jääb umbes 6 m² juurde.

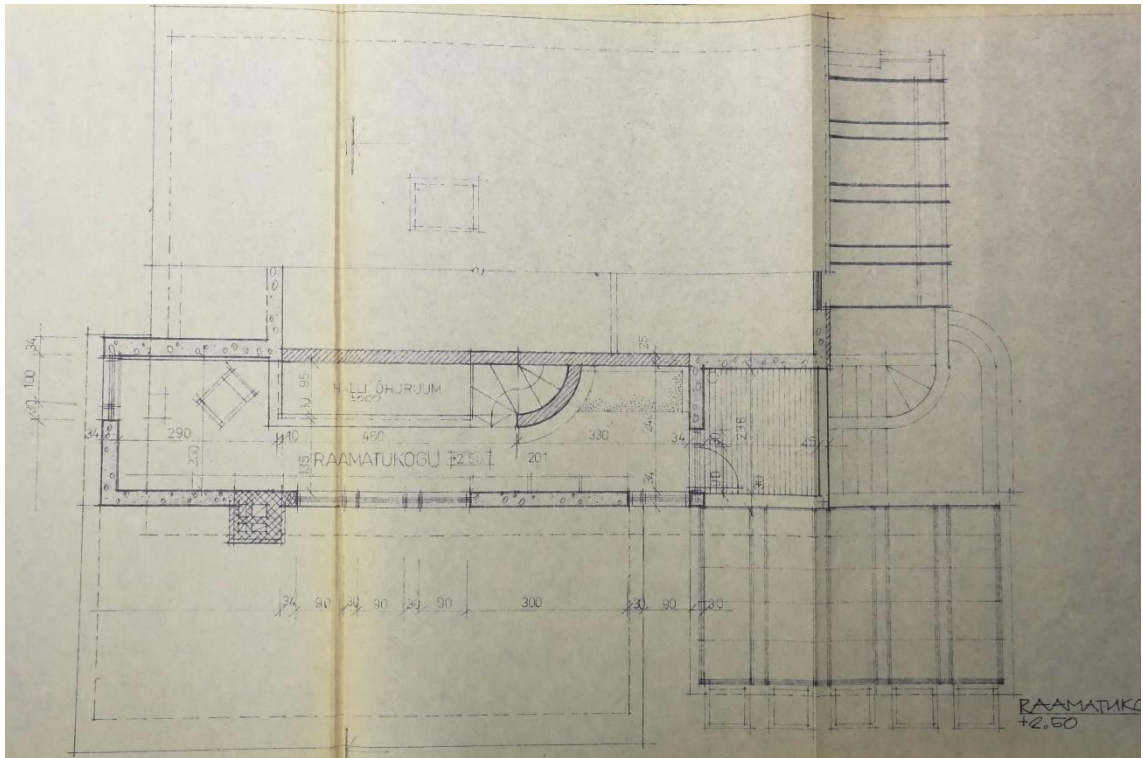
- garaaž. Pea kõigil elamutel on garaaž.

- läbi kahe korruse projekteeritud ruumid, millel võivad olla siserõdud. On pigem erandid, kuid paiguti esinevad juba ka Rehe tänava ja nn Arhitekti linnaosa elamutes. Kõige rohkem on selliselt lahendatud kas trepiahallid või elutoad.

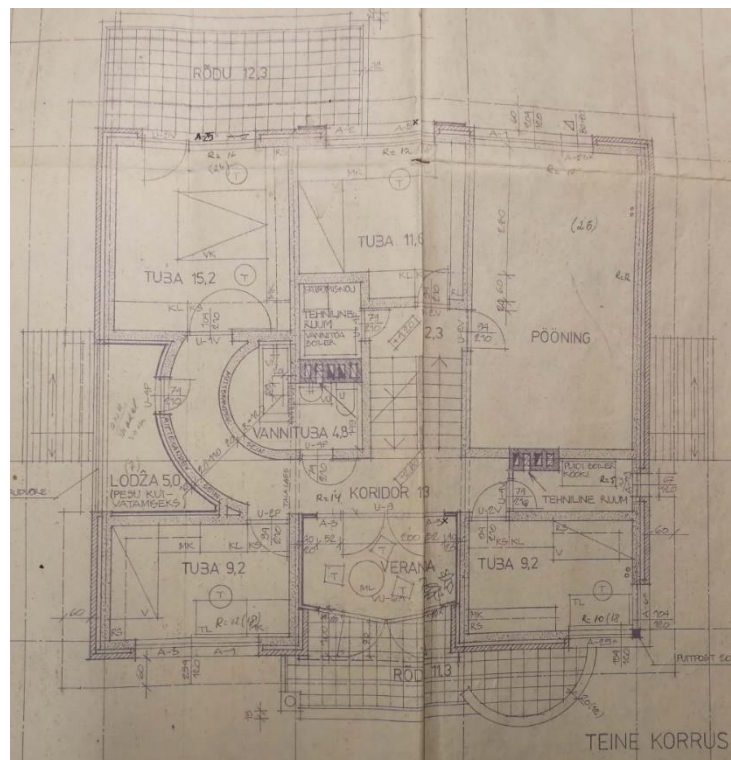

64. Rehe 56 esimese korruse plaan. Näha on ajastule omast elementi, integreeritud kasvuhoonet.

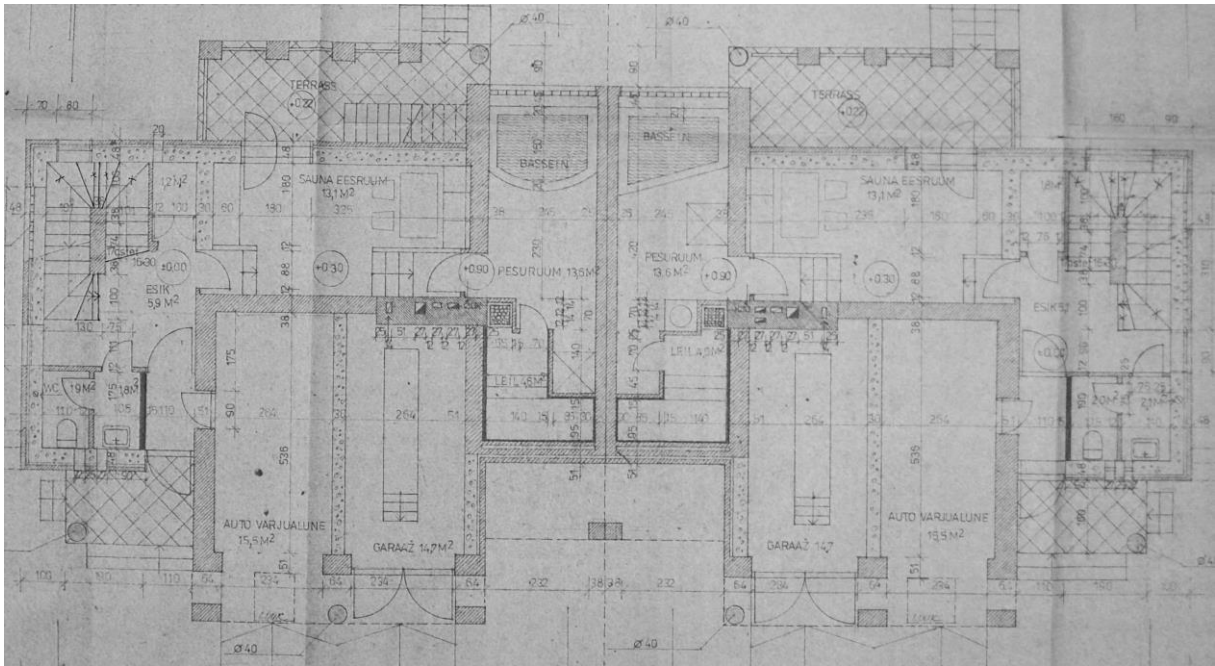
Täisnurksete ruumide vahele on asetatud kaarjate vormidega trepikoda-hall. Foto: RA, EAA.M-909.1.14763.

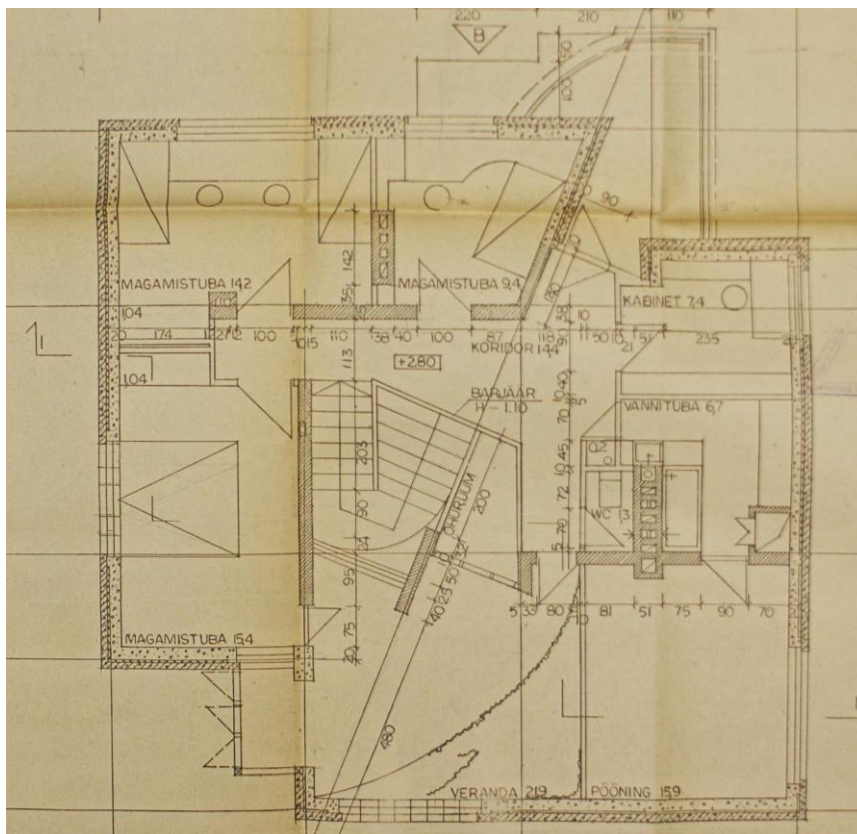
65. Rehe 56 teise korruse plaan, sel asuvad raamatukogu ja rõdu. Foto: RA, EAA.M-909.1.14763.

66. Rehe 35 teise korruse plaan. Näha on iseloomulikud detailid nagu kaarjas trepikoda ning rõdupiire; mitu rõdu ja lodža, avar pööninguruum. Foto: RA, EAA.M-909.1.14746.

67. Nisu 55 esimese korruse plaan. Ajastule omased ruumid: garaaž, terrass, bassein. Foto: TLVEPA, s 291/82.

68. Nisu 48 teise korruse plaan. Lisaks kaarjatele joontele tõi postmodernism kaasa ka diagonaalseid lõikeid. Plaanil on ka väga avar pööninguruum, jättes tegelikult võimaluse see eraldi toaks kohandada. Foto: TLVEPA, s 192/82.

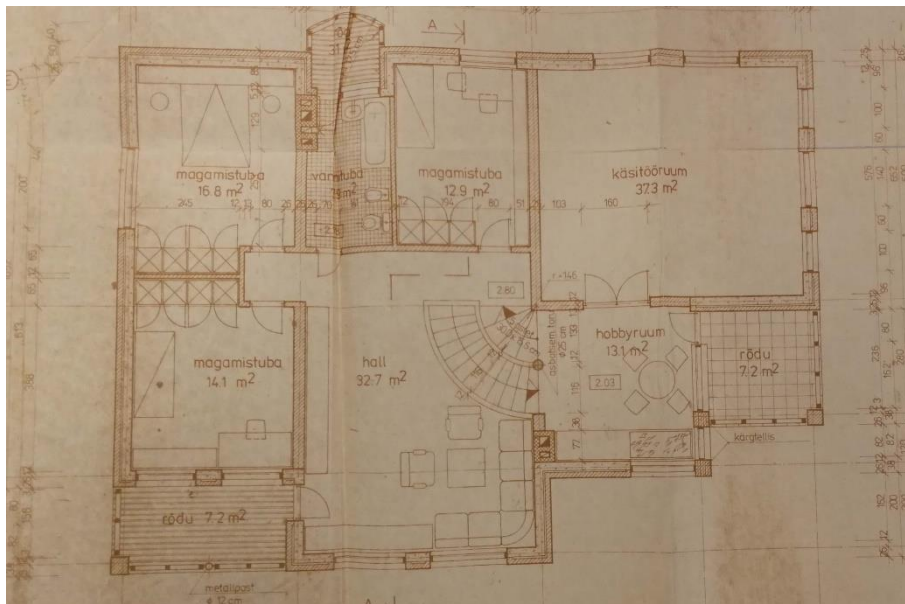
1980. aastatel alguse saanud suundumused jätkuvad kümnendi teises pooles (Ihaste). Eelmainitud muutused kinnitavad siinsetes projektides kanda ja on pigem reeglid kui erandid (ill 69–72). Järgnevalt on esitatud mõni planeeringu muutus:

- garaaž kahele autole. Juba Arhitekti linnaosa elamutes võib üksikuid kahele autole plaanitud garaaže kohata, valdavaks tunnusjooneks saab see Ihastes.

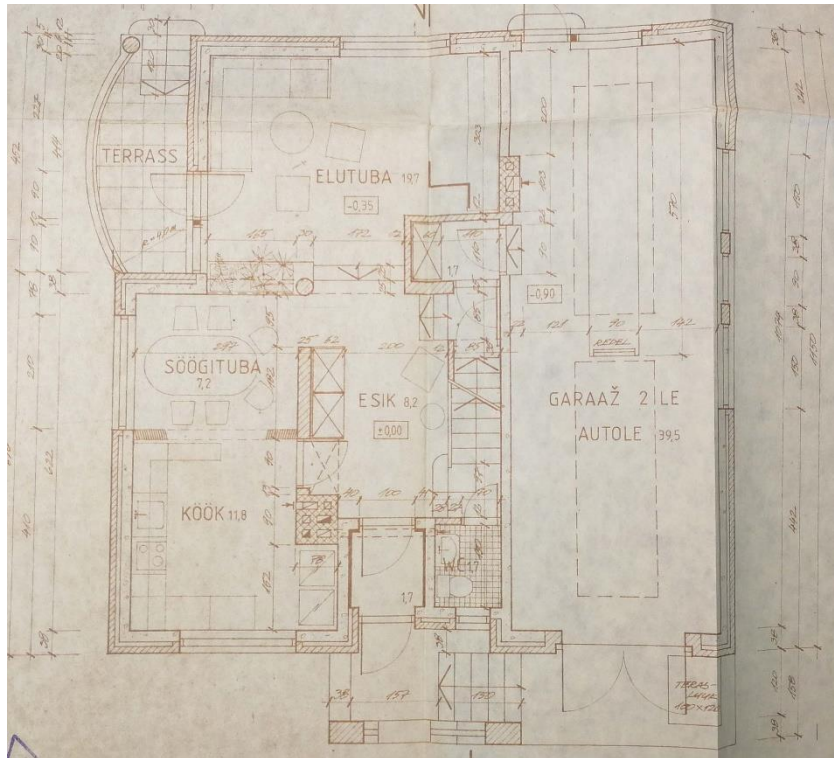
- erifunktsiooniga ruumid on sagedased, nende valik laieneb: hobiruum, kabinet või tööruum (esineb nt ka perenaise tööruumi nime all), majandusköök, käsitööruum, treeninguruum, raamatukogu, baar, kaminaruum jne.

- mängulised ja dünaamilised planeeringud. Varem alguse saanud mängulisus jätkub, palju on erikujulisi ruume, diagonaalseid lahendusi, erisuguseid tasandeid ühes ruumis jne. Siiski püsivad ka nn klassikalised kandilised planeeringud. Ilmselt on ka siin olnud võimalus omanikul sõna sekka öelda, samuti võisid planeeringut mõjutada ehitusmaterjalid (nt kindlamõõduline paneel vms).

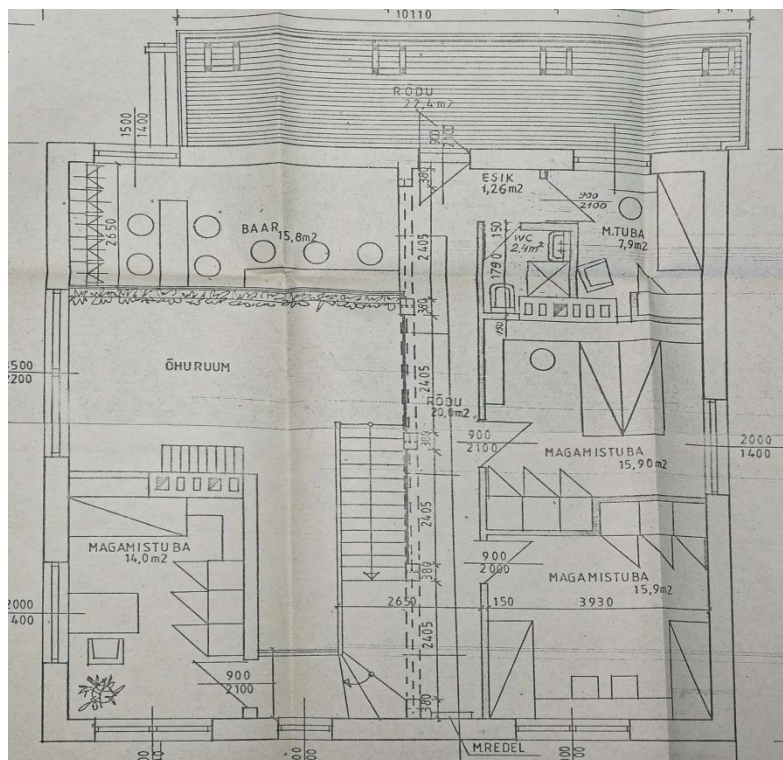
- söögitoad, elutoad ja köögid ühenduvad. 1990ndate eel ja kümnendi alguses hakkab kujunema tänapäeval pigem reegliski peetav köök-elutuba: söögituba ja elutuba on üksteisega ühendatud avara avaga või voldikuksega. Nende läheduses asub ka köök, mõnikord nurga alla paigutatuna, vahel otse ühendatud eelmainitud ruumidega.

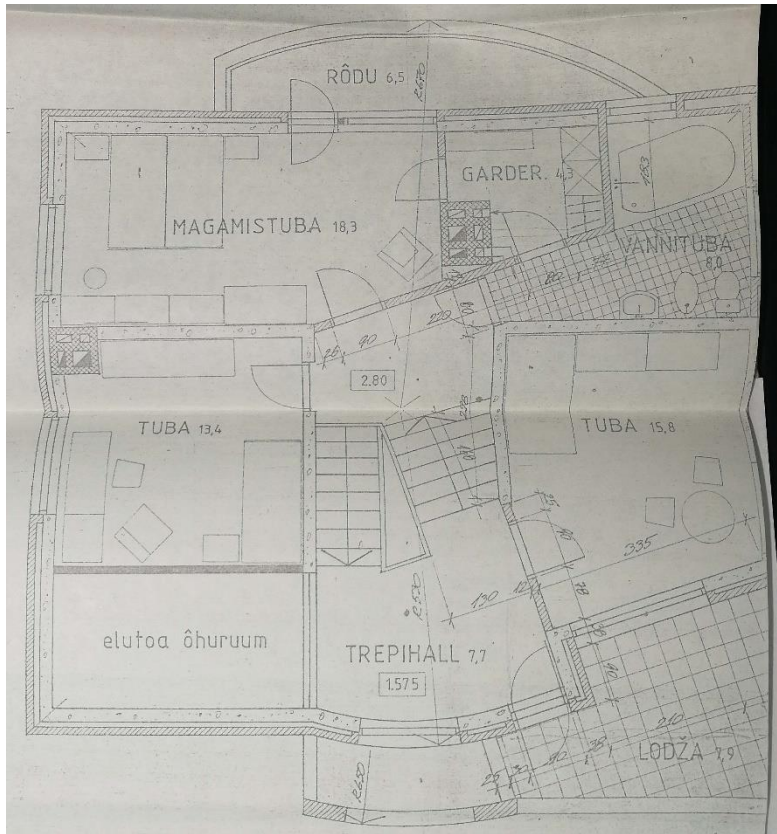
69. Pallase pst 12 teise korruse plaan. Ajastule omased elemendid: kaks rõdu, suur avar trepiahall, hobiruum, käsitööruum. Eriti elegantselt on paigutatud üks rõdu, kuhu pääseb läbi vannitua. Foto: TLVEPA, s 269/92.

70. A. Kongo 3 esimese korruse plaan. Näha on kööki ja söögituba, mis sisuliselt on kokku ehitatud ja garaaži kahele autole. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10793.

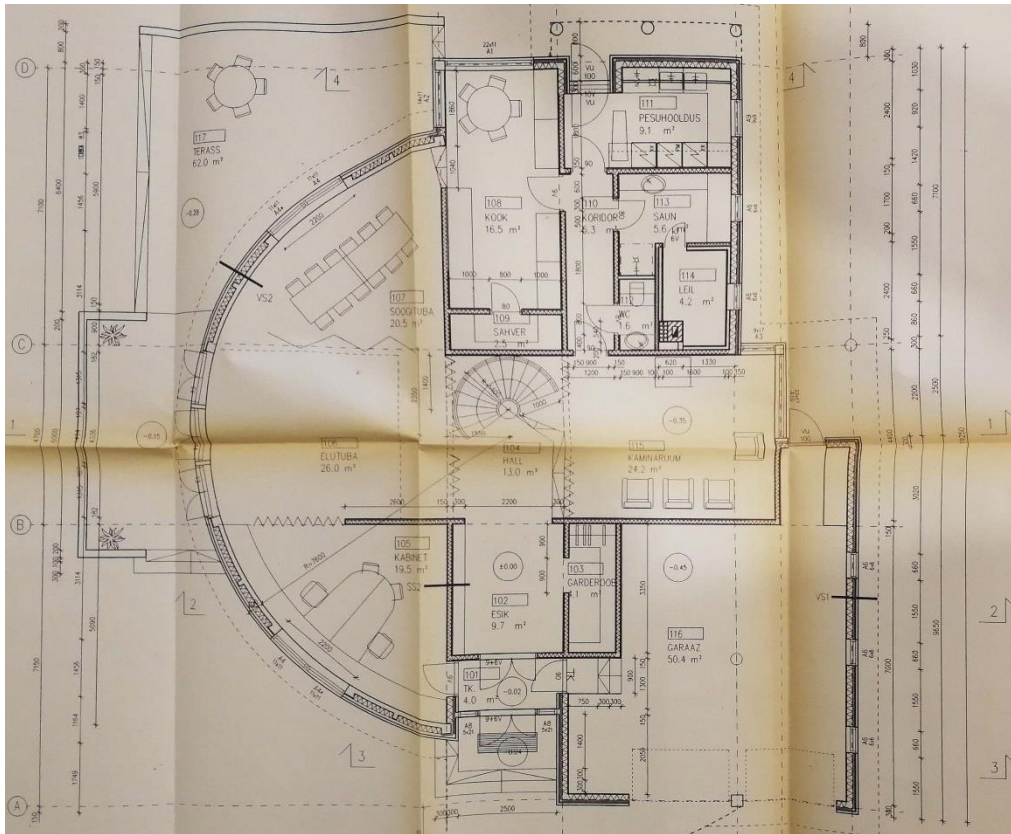
71. A. Laigo 11 teise korruse plaan. Näha on erifunktsiooniga ruumi, baari. Samuti on plaanil teise korruse elutoa õhuruum koos siserõduga. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10804.

72. A. Starkopfi 9, Ihaste. Teise korruse dünaamiline planeeringu fragment. Foto: RA, EAA.T-1168.2.10824.

1990. aastate saabumise eel ja 1990ndate elamute projektides on raske ühiseid jooni leida (Ihaste viimased ehitusjärgud, Ilmandu ja Kelvingi). Hooned on lahendatud kas lähtudes tegelikest võimalustest maja valmis ehitada või isiklikest soovidest arhitektile; toimub individualiseerumine. Siiski saab täheldada järgmist:

- ruumid on üldiselt suuremad. Eluruumi piirangud on taasiseseisvumise järel 1990ndatel kadunud.
- ruume on rohkem. Näiteks Kelvingis ja Ilmandus on sageli esinev magamistubade arv 4 või rohkem.
- kaduma hakkavad hoonega kokku integreeritud kasvuhooned.

75. Eha tee 43, Kelvingi. Esimese korruse ruumiplaneering on esinduslik, pannes rõhku puhkealadele. Plaaniil on kaarjas elutuba ning kaminaruum. Foto: VVA, Eha tee 43.

4.6 Projektijärgsus ja hilisemad muudatused

Uuritavate alade hoonete valmimine on olnud tihedalt seotud ehitusaja majanduslike ja poliitiliste muutustega, need on valminud vastavalt ajastu pakutavatele võimalustele. Näiteks 1990. aastal olid Ihastes puudu veel veevarustus- ja kanalisatsioonitrassid.²³⁰ Need mõjutasid omakorda hoonete kasutuselevõttu ja ehitamist. Rehe tänavale, nn Arhitekti ja Ihaste linnaossa projekteeritud elamud on sageli rohkem või vähem projektist mööda ehitatud. Ilmandu ja Kelvingi hooned on valminud valdavalt projektijärgselt. Nende ehitamise ajaks oli vaibunud taasiseseisvumisaegne segadus ning see kajastub ka arhitektuuris – (rahalisi) võimalusi ja pealehakkamist oli rohkem, et ehitus ei jääks venima ja maja valmiks.

Ilmselt nõukogude perioodi lõpul valitsenud defitsiidi ja taasiseseisvumise raskuste tõttu on uuritavate elamute ehitamine olnud vaevaline ning võtnud palju aega. Kuna materjalide kättesaadavus sõltus paljuski tutvustest oluliste ehitustegevusega seotud asutuste töötajatega, 1990ndate alguses ka kontaktidest välismaaga või nt valuuta olemasolust²³¹, on ehituse planeerimine olnud juhuslik. Ilmselt ei ole sellele kaasa aidanud ka asukoht – keskusest kaugel on ligipääs ning transport puuduliku infrastruktuuri tõttu olnud raskendatud. Samuti ei aidanud elamute ehitamise kiirendamisele kaasa majanduslikud muutused ühiskonnas. On näha, et üksikud eramajad vanema hoonestuse sees või lähedal on autentsemalt (ehk ka kiiremalt?) valminud kui uurimisalustes linnaosades, mis jäävad linnasüdameist kaugemale. Ehitamist on kindlasti mõjutanud ka omanikuvahetus, nt on edasi müüdnud tühi krunt või valmis ehitatud vundamendiga maatükk. Kui taasiseseisvumise esimesed raskused jäid seljataha sai stabiilsemas olukorras paremini elamuid ehitada, need valmisid kiiremini ja tihti rohkem projekti järgi (Ilmandu, Kelvingi).

Arhiiviallikate ja olemasoleva kõrvutamisel saab välja tuua mõned võimalused, kuidas elamud on valminud:

²³⁰ L. Gailan, Eramu- ja taluehitusest. Eramuehituse olukord Eestis seisuga 01.01.1990. – Ehitus ja arhitektuur 1990, nr 1, lk 22

²³¹ R. Lindemann, intervjuu 1990. aastatel kodu ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 31. X 2019. Lindistus autori valduses.

1. Elamu on valminud projekti järgi või selle lähedaselt, mööndusi on tehtud mõnes väikses detailis (ill 76–78):

76. A. Laigo 15 on valminud suures osas projekti järgi. Foto: I. Trummer

77. A. Starkopfi 27, Ihaste. Foto: I. Trummer.

78. Rehe tn projektijärgne elamu, täpsusta aadressi. Foto: J. Hint.

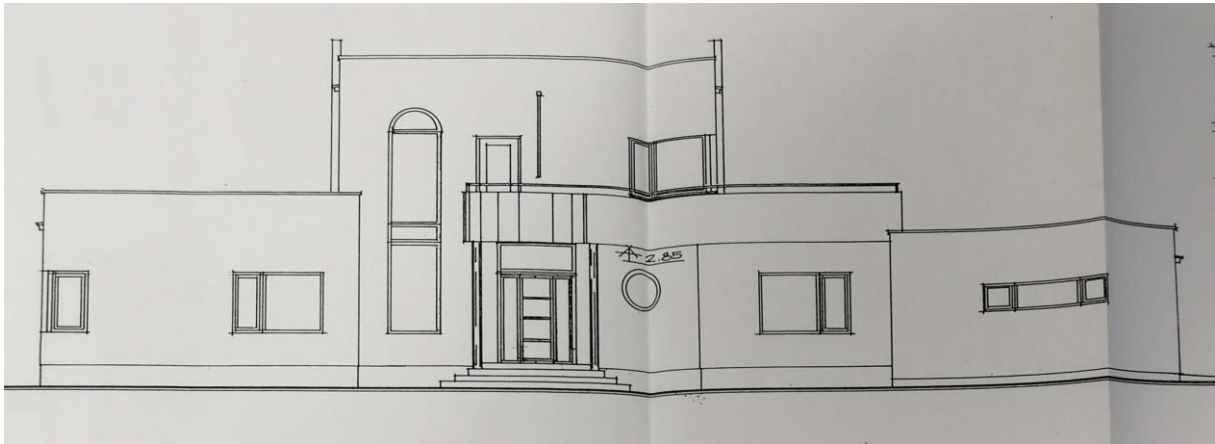
2. Elamu on valminud, aga projektist osaliselt mööda. Hoone üldmaht on projektiga sama, ent nt akende paigutus või muu detailistik on teistsugune või puudub, mõni keerulisem lahendus on ehitatud lihtsamalt (ill 79).

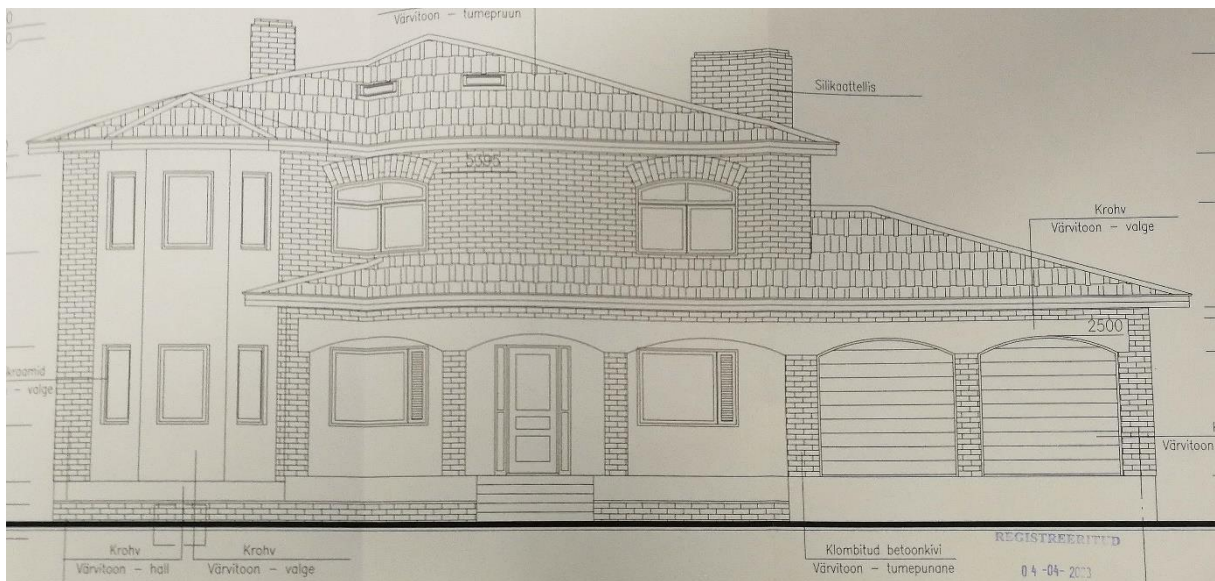
79. Arhitekt M. Tääkeri projekteeritud J. Koorti 21/23 paarismaja rikkalikud detailid on kadunud, samuti on maja soojustatud ning avatäited vahetatud. Elamu meenutab projekti ainult mahtude poolest. Foto:

Google Maps.

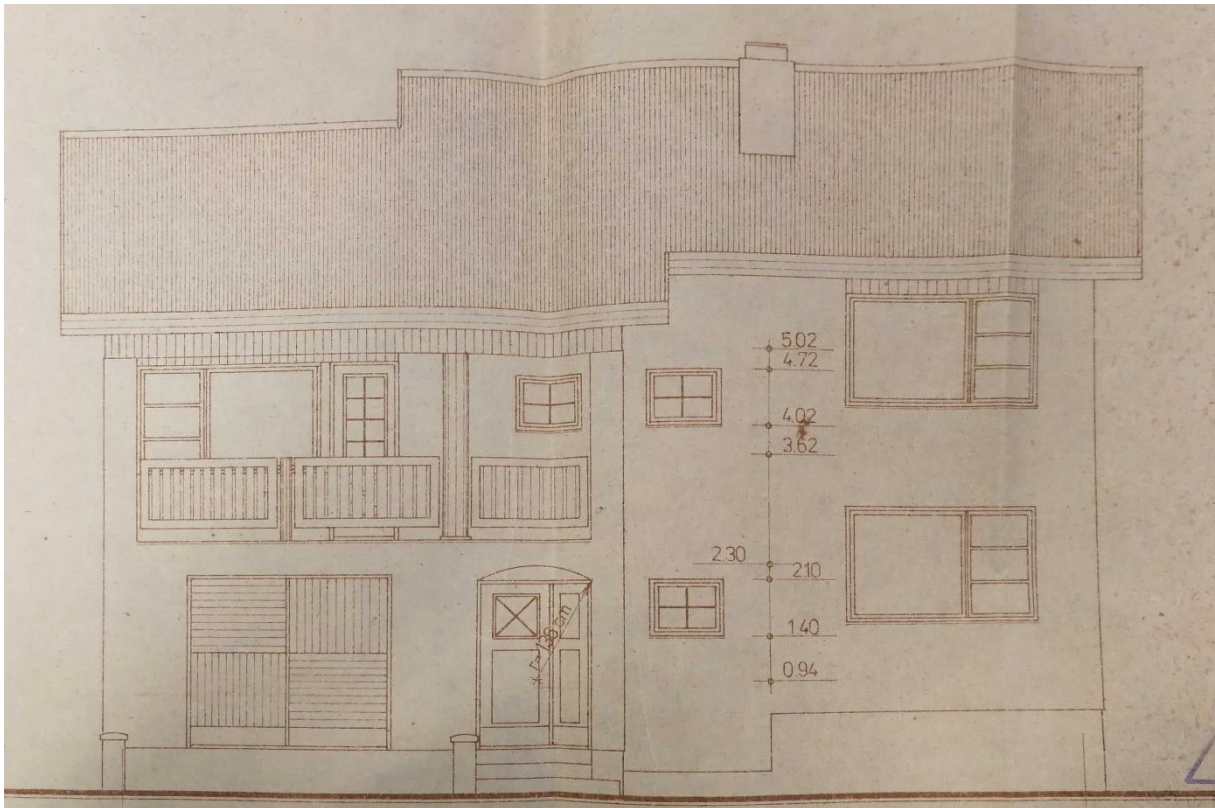
3. Elamu on valminud teise projekti järgi (ill 80–83). Elamu ehitamist on alustatud ja valminud on kas vundament või välisseinad. Sellele on hiljem loodud uus projekt, mis võib arvestada olemasolevat ehitatud substantsi, aga ei pruugi. Teise variandina ongi elamu ehitatud algusest peale uue projekti järgi, 1990. aastate teises pooles, 2000ndate alguses või kaasajal.

80. 2002. aasta uuselamu projekt, aadress E. Viiralti 1, autor M. Preem. Foto: TLVEPA, s 311/02: E. Viiralti 1 projekt.

81. Pallase pst 6 projekti väljavõte, autor V. Lill, 2006. a. Esialgse projekti järgi olid valminud hoone seinad, edasine ehitati teise projekti järgi. Foto: TLVEPA, s 14/05: Pallase pst 6 projekt.

82. J. Koorti 10 Ihastes, väljavõte esifassaadi projektist. Foto: TLVEPA, s 202/93.

83. J. Koorti 10 valminud elamu. Foto: TLVEPA, s 202/93.

4. Elamu ehitamine on jäänud pooleli.

84. Pooleli jäänud hotellihoone Pallase puiesteel Ihastes, piirkonna üks väheseid avaliku kasutusega hooneid. Foto: I. Trummer.

85. Pooleli jäänud elamu Ilmandu külas. Foto: autor.

5. Kruunt on tühjaks jäänud.

86. Tühi kruunt Ihastes A. Starkopfi tänaval. Foto: I. Trummer.

1.–3. punktile võib veel lisanduda võimalus, et elamu on veel kord ümberehitatud või on lisatud väiksemaid juurdeehitisi või välisilmet muudetud (nt vahetatud ära katusekattematerjal, soojustatud fassaade, muudetud avatäiteid ja nende paigutust jne).

Dokumentatsioon ehitiste valmimise ja muudatuste kohta on puudulik, mispärast on keeruline eelmainitud muudatusi tagantjärele jälgida. Mõnel üksikul on olemas mõõdistusprojektid, mis on olnud vajalikud ehitise kasutusloa saamiseks või mõne detaili seadustamiseks, samuti elamu müümiseks. Vahetevahel on neis lühikesed kirjeldused elamu valmimisest. Suuremal osal elamutest säärane materjal puudub; arhiivides leidub ainult algne ehitusprojekt ja/või hilisemad suuremad ümberehitusprojektid.

Näiteks Ilmandu küla planeeringu ja elamute dokumentatsioon on 1990. aastate algusele omaselt hektiline, materjalid asuvad eri arhiivides ning on puudulikud. Lisaks Rahvusarhiivi hooneregistri ja Harku vallavalitsuse säilikutele võib projekte võib-olla leida ka Harju maavalitsuse üle antud arhiivist. Viimases on aga väike aga: materjalid on järjestatud algse omaniku nime järgi (mis võib olla vahetunud), vahetevahel on lisatud planeeringu krundi number. Kui nime ei tea, on sealt peaaegu võimatu materjale üles leida. Ühe võimalusena saaks

taotleda ligipääsu notariaalsetele dokumentidele ja sedakaudu selgitada välja esialgse omaniku nimi eeldusel, et kõik kunagised dokumendid on korrektselt vormistatud.

Vaadeldes Rehe tn, nn Arhitekti linnaosa ja Ihaste elamuid, on näha, et majad on valminud enamasti nõukogudeaegse süsteemi järgi, kus omanik oli ka peamine ehitaja (ei ole välistatud lisajõu kaasamist, kuid ehitajat palgata polnud sisuliselt võimalik). Ilmandu ning Kelvingi küla elamutes tuleb välja teine tunnusjoon: ise ehitamiseks mahuliselt või ehitustehniliselt üle jõu käivate hoonete valmimisele on kaasatud professionaalsed ehitajad, samuti pole olnud rahalisi takistusi inimesi palgata. Erinevalt nõukogude ajast pole omanikud enam kohustatud elamut ise ehitama.

4.7 Kokkuvõte

Planeeringud

1980. ja 1990. aastate teise poole elamud asuvad enamasti kas asulate ääres või üksikute hoonete või hoonegruppide varem asustatud piirkondades asulate sees. Asula sisse juurde lisatud tänav on näiteks Rehe tänav, teised uuritavad alad – nn Arhitekti linnaosa, Ihaste linnaosa, Ilmandu ning Kelvingi küla – asuvad asulatest eemal, äärealadel. Tänapäevaks võib olla sinna lisandunud juba uusi, kaasaegsemaid elamuid ning tänavaid.

Kõigi viie uuritava elamuala alusdokumendid on andnud erinevaid juhiseid nende asukoha ja välimuse kohta, mille põhjal joonistuvad välja eramuehituse muutused uuritava ajaperioodi sees. Kruntide suurus ajateljel liikudes on kasvanud umbes 300 ruutmeetrist ligikaudu 1720 ruutmeetrini: aina suuremad majad vajavad rohkem ruumi ning nn õhku, et neid paremini vaadelda. Elamute suurus kasvab kruntide suurusest kiiremini, paljud hooned võiksid olla paremini vaadeldavad ja ehk ka selle tõttu imposantsemad, kui asuksid rohkem hajali.

Rehe tänava ja nn Arhitekti linnaosa planeeringus on tunda eramuarhitektuuri esimesi individualismipüüdlusi. Need alad illustreerivad just esimest vaimustust, püüdes lahti rabeleda tolaaegsetest ehituspiirangutest ning lahendades elamud eriprojektidega, mille arhitektuurikeelt täpsustatakse küllaltki vabades planeerimis-projekteerimisülesannetes. Rehe tänava planeeringu seletustekstis on püütud eriprojektide kasutamist erinevalt põhjendada, nn Arhitekti linnaosa ehitamise plaan on ühe sammu võrra julgem, seda nimetatakse eriprojektide elitaarseks eksperimendiks. Vaatamata suuremale vabadusele, on otsustatud hoida arhitektuurikeeles enam-vähem sama joont tänava(poole) või hoonekogumi kaupa, samas on kõrvale kerkinud ka julgema väljenduskeelega hooned, mis esimest põhimõtet ei järgi – kõik sõltus arhitekti isiklikust maitsest ning omaniku soovidest. Kõnealused kaks ala on mõnes mõttes esimesed pääsukesed eriprojektidega postmodernistlike elamute planeerimise loos.

Ihaste esindab 1980. aastate teise poole eramuehituse ning planeerimise suundumusi. Ehitusplaanid sel ajal on suurejoonelisemad kui tegelikkus võimaldas, kõik oli kergelt ülepaistatavad, vaimustuti veelgi enam piirangute puudumisest või nende tuntavast vähenemisest. Ala on kavatsatud erakordselt suurena, seda on proovitud ratsionaliseerida, jagades selle individuaalelamukollektiivideks, ja etapikaupa valmis saada. Tulemuseks on neli poolikut ja väga eriilmelist kunstnike nimesid või tööriistade nimetusi kandvate tänavate piirkonda. Poolikuse tõttu ei ole nelja ehitusetappi võimalik selgepiirilisel eristada.

Ilmandu küla Kadaka tee seevastu esindab eelnevalt kirjeldatud vabadusevaimustuse viimast akordi nõukogude perioodi lõpus: plaanitud tänavavõrgust sai valmis ainult üks pooles mahus hõredalt täis ehitatud tee, millel asuvad hooned on igäüks oma nägu. Ilmandu (ja ilmselt ka teised samaaegsed planeeringud)²³² on alguseks uuele trendile elamuehituses, mis kestab siiani: privaatne luksuslik eramaja mere ääres suurel krundil.

Kelvingi küla on planeeritud ajal, kui rasked ja segased taasiseseisvumise algusaastad on seljatatud ning rohkematel inimestel on tekkinud võimalus Ilmandust või mõnest teisest samaaegsest piirkonnast alguse saanud unistusidüllu ellu viia. Kelvingi erineb varasematest planeeringutest suurema konkreetsuse poolest, mis omakorda kirjeldab ühe uue arengusuuna algust: eramute planeerimist ja projekteerimist arhitektuuribüroode abiga.²³³

Arhitektid

Projektide autorite seas on näha ka ajastu muudatusi. 1980ndate algusaastail on projekteerinud eelkõige arhitektid, kes on tuttavad arhitektuuriajaloo teistest kirjutistest (Künnapu, Lapin, Tiirmaa, Herkel, Puuraid jpt), nendega kõrvuti loovad hooneid ka äsja arhitektikutse omandanud nooremad arhitektid. Kümneni keskel ja taasiseseisvumise järel kohtame rohkem uusi, veel vähe uuritud arhitektide nimesid, suuremad korüfeed on enamasti pildilt kadunud. Kindlasti tasub nn uute arhitektide loomingut ja pärandit tulevikus uurida.

Stiilimuutused

Uuritavatele aladele valminud projektid kirjeldavad hästi stiililisi muutusi: hilismodernismist postmodernismi ja sealt edasi. 1980. aasta ümbruses valminud elamute projektid (Rehe ja Arhitekti) hakkavad sammhaaval stiililiselt muutuma: modernistlikke projekte veel on, kuid on arvestatav hulk ka nn ülemineku- või postmodernistlikke projekte. Kümneni keskel jõuab postmodernism haripunkti (Ihaste esimesed projektid), hakates 1990. aastate eel väsimat ja teisenedes veel kümneni alguses (Ihaste viimased projektid, Ilmandu ja Kelvingi). Otsitakse uusi eeskujusid, mistõttu vastavad edasised projektid arhitekti eelistustele ja näole. Postmodernism teiseneb. Kindlasti suureneb ka tellija roll, mis suunab arvestataval määral elamute kujunemist: mõni kodu on lihtsam, mõni erakordselt väljendusrikas.

1990ndate projektid märgivad ka ehitustehnilist arengut, kasutusele tulevad postkonstruktsioonid, uued ehituskivid, kasvab monoliitbetooni kasutamine, tehasemajade

²³² L. Gailan, Eramu- ja taluehitusest. Eramuehituse olukord Eestis seisuga 01.01.1990. – Ehitus ja arhitektuur 1990, nr 1, lk 22.

²³³ Arhitektuurikroonika '92–'93, lk 6–7.

elemendid jne, mis võimaldavad erikujulisi lahendusi, mida esines nõukogudeaegsetel projektidel harva.

Siseplaneeringud

Siseplaneeringute muutused on tihedalt seotud ajastule omaste ehituspiirangute, samuti tellija-omaniku soovide tähtsuse osakaalu kasvuga. Muutused on sujuvad, ühes ajastus reegliks saanud elemente võib kohata ka varem või hiljem teistel uuritavatel aladel. 1980. aastate elamute (eelkõige Rehe ja Arhitekti) sisemist lahendust iseloomustavad järgmised asjad: ruumide „kantimine“, erifunktsiooniga ruumide ilmumine projektile, elamuga kokku integreeritud kasvuhoone, trepiahallide teke ning mahu kasvamine, rõdud, lodžad, terrassid, saun, bassein ja garaaž. Esineb esimesi läbi kahe korruse plaanitud ruume, milles võivad olla siserõdud.

Planeeringud muutuvad järk-järgult postmodernistlikult mängulisemaks, nt luuakse eri nurkade all või kaarjaid ruume, paralleelselt sellega jäävad alles ka nn klassikalised täisnurkselt lahendatud ruumid. Ihastes planeeritakse garaaž kahele autole, lisanduvad uued erifunktsiooniga ruumid (nt baar, kabinet, treeninguruum, ateljee). Hakkab välja kujunema köök-elutuba. 1990. aastate elamute siselahendustes toimub individualiseerimine, ühiseid jooni on vähe. Mõned muutused kirjeldavad kõiki erinevaid siseplaneeringuid: ruumid muutuvad suuremaks ja neid on rohkem, kaduma hakkavad 1980ndatel populaarsed integreeritud kasvuhooned.

Valmimine

Elamute valmimine on olnud tihedalt seotud ajastu poliitiliste ja majanduslike muudatustega. Rehe, Arhitekti ja Ihaste eramud on valminud pika aja vältel, ehitajaks olid enamasti omanikud ise. Ehitajat palgata ei olnud sisuliselt võimalik. Ilmandu ja Kelvingi elamud on valminud ilmselt kiiremini, sest hoone arhitektuurse lahenduse tõttu on olnud vajalik ehitajaid kaasata ja oli rahaliselt võimalik nii teha.

Dokumentatsioon ehitamise, laienduste ja muude muudatuste kohta on arhiivides puudulik, seega on keeruline jälgi ajada, mis on millal valminud või mis on teistmoodi ehitatud. Projekte ja olemasolevat kõrvutades leidub nii projektijärgseid kui ka projektist erinevalt ehitatud elamuid, hiljem ümber ehitatud, teise projekti järgi valminud, poolikuks jäänud ja ehitamata jäänud hooneid.

5. Väärtustamine

5.1 Väärtuste kujunemine

Pärand on tihedalt seotud inimesega; kultuuriga, mineviku ning tulevikuga. See, mida oluliseks peetakse ja mida otsustatakse hoida, kujuneb välja aja jooksul; tegu on ideoloogilise ja sümbolse konstruktsiooniga. Selle kujunemise ja muutumise juures on oluliseks faktoriks ka tähendused; väärtused ja interpretatsioonid, mida me objektidele omistame.²³⁴ Kindlasti märgivad rolli erinevate sotsiaalsete gruppide ja haldustasemetete arvamused, olgu selleks perekonnad, kes objektides elavad, kohalik omavalitsus või riiklikud asutused.²³⁵ Teisisõnu on kõige parem pärandit mõtestada, kaasates võimalikult palju osapooli, nii nn siseseid kui ka nn väliseid, olema igati kaasav.²³⁶

Väärtuste tüpoloogiaid on väga erinevaid: kultuuriline, kunstiline, ajalooline, esteetiline, unikaalsus, hariduslik, autentne, sotsiaalne, informatiivne, hariduslik, vaimne, pärandiväärtuslik, sümbolne, kasutusest tingitud, majanduslik jne.²³⁷ Need on kujunenud aja jooksul erinevate objektide väärtustamise käigus ning paljude teoreetikute sule alt. Erinevad lähenemisviisid suunavad ka teistsugustele väärtustele tähelepanu pöörama. Paljudest väärtustest kokku tekib väärtuste võrgustik: üks väärtus võib kasvatada väärtuslikkust ka teises.²³⁸ Harva vastavad objektid kõigile eelmainitud väärtustele, erinevate kategooriate olulisus erineb.²³⁹ Samuti võivad väärtused üksteist välistada või ka kahandada.²⁴⁰ Näiteks ilmselgelt on lossilikud postmodernistlikud eramud 1990. aastate algusest oma ajastu suundumuste õpikunäited, seega saab neile omistada nt haridusliku või ajaloolise väärtuse. Olles väga suured ja mitte energiatõhusad, kahaneb nende kasutusväärtus.

Samal ajal väärtuse andmisega tõstame objekti kasulikkust paljudes valdkondades.²⁴¹ Pole kahtlust, et näiteks huvi UNESCO maailmapärandi nimistu objektide vastu on praegu suurem

²³⁴ K. Konsa, *Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile*. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2014, lk 35.

²³⁵ Sealsamas, lk 47.

²³⁶ S. Muñoz Viñas, *Contemporary theory of conservation*. Oxford: Elsevier, 2005, lk 5–6.

²³⁷ K. Konsa, *Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile*, lk 70.

²³⁸ S. Muñoz Viñas, *Contemporary theory of conservation*, lk 46–49.

²³⁹ K. Konsa, *Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile*, lk 71.

²⁴⁰ M. Mason, *Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices*. – *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Research Report. The Getty Conservation Institute, 2002, lk 5–6, https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf (vaadatud 11. XII 2019).

²⁴¹ S. Muñoz Viñas, *Contemporary theory of conservation*, lk 8.

kui enne nimekirja lisamist, st tänu väärtustamisele kultuuripärandi valdkonnas tõusis ka väärtus näiteks majanduslikust ning hariduslikust aspektist. Samal ajal tuleb meeles pidada, et väärtused muutuvad ajas, nt hindame kõrgelt mõne ajaloolise objekti muutumist, mõjuvõimu ja konteksti ajateljel, mitte selle algset funktsiooni.²⁴²

20. sajandi jooksul on tunduvalt kasvanud objektide arv, mida me hoiame ja konserveerime.²⁴³ Ilmselt oleme varsti jõudmas hetke, kus siinse töö fookuses olevatel aladel ja hoonetel on võimalus ületada lävepakk, et pääseda läbi tihedast sõelast laiemalt tunnustatud kultuuripärandi hulka. Mängu tulevad eri valdkondade spetsialistid, kes aitavad väärtusi mõtestada. Näiteks saab kultuurilist väärtust määrata eksperdihinnangu või statistika analüüsiga, teema kõrvutamise teiste kirjalike allikatega, arhiivse ja etnograafilise-antropoloogilise uurimusega (intervjuud, sihtgruppide kokkusaamised, aruteluringid jne). Loetletutest ja paljudest muudest eeluuringutest, millest moodustuvad selged narratiivid, saab kujundada väärtused.²⁴⁴

Uurimisalused hooned sarnanevad mõnes mõttes mittemateriaalse pärandiga, kuna neid on nii plaaneerimise ja ehitamise ajal kui ka pärast valmimist muudetud ning arvatavasti muudetakse veel. Selle kiiresti muutuva ja areneva pärandi mõtestamisse tuleb kaasata mitme valdkonna spetsialistide teadmised ja kogemused, et tekiks tervikpilt ning mõistaksime paremini nende majade juures toimunud ning toimuvat pidevat muutumise protsessi.²⁴⁵ Ühiselt loodavad väärtused mõjutavad tugevalt seda, mis otsuseid me langetame.²⁴⁶ Igal ajastul on oma nägu, pärand on see nii ehk naa – küsimus on, kas me tunnustame seda või keeldume seda nägemast.²⁴⁷ Väärtuste andmise protsess on lõputu, sest aega ei peata keegi ja väärtustatavaid objekte tuleb aina juurde.

²⁴² S. Muñoz Viñas, Contemporary theory of conservation, lk 57–58.

²⁴³ Sealsamas, lk 8–9.

²⁴⁴ M. Mason, Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. – Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report, lk 19–22, https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf (vaadatud 11. XII 2019).

²⁴⁵ S. Muñoz Viñas, Contemporary theory of conservation, lk 41.

²⁴⁶ M. Mason, Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. – Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report, lk 5, https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf (vaadatud 11. XII 2019).

²⁴⁷ Alternatives to historical reconstruction in UNESCO World Heritage Cities: international conference in Tallinn, Estonia, May 16-18. Tallinn: UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon, 2003, lk 40.

5.2 Postmodernistlike eramute väärtustamine küsitlusandmete põhjal

Pärandi ja selle väärtuste kujundamisel on oluline kaasata võimalikult laia ringkonda ning nende arvamusi. Niiviisi saavad kujuneda ühiselt mõistetavad väärtused. Tähtis on teada, mida arvavad uurimisalustest ja teistest eramutest kultuuripärandi valdkonna eksperdid aga samavõrd ka teised inimesed, kes igapäevaselt pärandiga ei tegele.

Arvamuse väljaselgitamiseks viisin läbi fotode valikul põhineva internetiküsitluse Muinsuskaitseameti töötajate kui kultuuripärandi valdkonna ekspertide seas, kes suurima tõenäosusega esimestena sel ajastul ehitatuga pärandi mõtestamisel kokku puutuda võivad, ning valdkonnakaugemate inimeste seas, kes Muinsuskaitseametis ei tööta. Võimalik, et teiste vastanute seas on inimesi, kes on valdkondliku haridusega, kuid arvestades vastanute hulka, on see väike osa. Vastata sai anonüümselt.

Soovisin teada saada esmast hinnangut, andmata täpsemat informatsiooni hoonete kohta: oli mainitud ainult hoonete ehitamise periood 1980.–1990. aastad. Kindlasti võiks tulevikus põhjalikumaid küsitlusi teha. Siinse töö maht ja kirjutamise aeg seda ei võimaldanud. Näiteks võiks teha üldküsitluse postmodernismi kui stiili kohta või koostada detailsema küsimustiku iga ala kohta eraldi. Samuti võiks täpsustada sihtgrupe ja teha nendega süvaintervjuid. Ka küsitlusi saaks teistmoodi koostada, nt näidata peale esifassaadi piltide ka teisi vaateid ning plaane.

Eesmärk oli välja selgitada kahte suhtumist (küsitluse statistika ja valitud kommentaarid on LISA 2). Valdkonna spetsialistidelt küsisin, milliseid maju võtaksid kultuurimälestisena kaitse alla (ehk professionaalne vaade) ja millises sooviksid elada (ehk isiklik vaade). Teistelt, valdkonnavälistelt inimestelt küsisin ainult viimast küsimust. Osalenutel oli võimalik lisada kommentaar, et põhjendada enda valikut.

Eesmärgipäraselt oli fotoküsitlusele lihtne vastata, samuti köitis see visuaalselt tähelepanu. Valida sai Rehe tänava, nn Arhitekti linnaosa, Ihaste, Ilmandu ja Kelvingi hoonete vahel. Lisasin valikusse ka mõne teise hoone muudest piirkondadest (nt Nõmmelt Vahe ja Udu tänavalt) ning mõne ikoonilise eramaja näite arhitektuuriajaloo (Villa Valeri II ja „Venna maja“). Valikus oli nii poolelijäänud, tänaseks ümberehitatud kui ka muutumatuna säilinud maju. Küsitlusele vastasid 40 kultuuripärandi valdkonna spetsialisti ja 340 valdkonnakaugemate inimest.

Kultuuripärandi valdkonna inimeste kõige populaarsemad valikud potentsiaalseteks kultuurimälestisteks olid Nisu 32 Tartus (autor Lapin), „Venna maja“ ja nn Arhitekti linnaosa Ravila 37/39 (autorid Niina ja Ado Eigi). Need on ka algsena säilinud, st ei ole ümber ehitatud ja on enam-vähem hästi hooldatud. Palju hääli said ka Nõmmel asuv loss-maja Vahe 16 ja Ihaste paarismaja J. Koorti 43/45. Ihaste eramu on algset ehitatut arvestades soojustatud, Nõmme maja on projektist lähtudes pika aja jooksul valmis saanud. Ülejäänute hääletustulemused olid oluliselt väiksemad.

	
<p>87. „Venna maja“. Foto: https://kodustiil.postimees.ee/3581239/fotod-kultuuripreemiaga-parjatud-arhitekt-veljo-kaasiku-kultusmaja, autor Erik Prozes (vaadatud 14. XII 2019).</p>	<p>88. Nisu 32, nn Arhitekti linnaosas. Foto: http://nagi.ee/photos/t6nis/14195793/inset/13731/ (vaadatud 14. XII 2019).</p>
	
<p>89. Ravila 37/39, foto: http://nagi.ee/photos/t6nis/2541155/inset/13731/ (vaadatud 14. XII 2019).</p>	<p>90. Vahe 16 Nõmmel. Foto: autor</p>

91. Koorti 43/45 kaksikelamu Ihastes. Foto:

<http://nagi.ee/photos/t6nis/14037467/inset/13731/> (vaadatud 14. XII 2019).

Kokkuvõtvalt nenditakse kommentaarides, et tegu on oma ajastu näidetega; iga hoone väljendab erinäolisust ja vabadust teha midagi muud; ideaali ja tegelikkuse kokkupõrkeid. Valiku tegemine oli raske. Saadakse aru, et need hooned võivad juba kaduma hakata, st lammutatakse või ehitatakse ümber. Oldi valikute tegemisega kimpus, sest puuduvad üldised arusaamad, kuidas neid hooned väärtustada: „*Kui olen päris aus, siis ma vaatasin neid pilte päris pikalt ja... ma ei osanud teha valikut. Minu jaoks on tegemist tundmatu ajastuga, raske on seda arhitektuuri hinnata – puudub väärtuste süsteem stiilile lähenemiseks. Raske on seda hinnata nagu barokki või historitsismi. Samas stiilina on see samasugune nähtus nagu eelnevad ajastud.*“

Samuti on valikut mõjutanud erialane taust. Eelistatakse hooned, mille on projekteerinud tuntud arhitektid (Lapin, Eigi) ja mis on esinenud arhitektuuriajaloo kirjutistes (nt „Venna maja“). Samas on nähtud väärtust ka ühes ajastu kõige ekstravagantsemas hoones, Nõmme loss-majas, Vahe 22.

Erialaekspertide isiklik arvamus erines vähesel määral professionaalsest. Kolm kõige populaarsemat valikut olid Nisu 32 nn Arhitekti linnaosas Tartus, „Venna maja“ ja Nõmmel Sihi 22a (tagasihoidlikum elamu 1990ndate keskelt või teisest poolest) maja. Neist järgmisena said rohkelt häälti Kelvingi küla Eha tee 19 ja Villa Valeri I Nõmmel Udu tänaval. Valdavad kriteeriumid, mida valimisel välja toodi, olid järgmised: hubasus, hea looduslähedane asukoht, mõistlik (krundi) suurus, inimlikkus, kompaktsus, kehva ehituskvaliteedi vältimine, valgusküllasus, lakoonilisus ja rahulikkus. Sedastatakse ka seda, et ei taheta üheski elada,

tuuakse välja nende ebaökonoomsust ja liigset ilutsemist. On ka inimesi, kes valisid lossilikumaid elamuid – neis oleks põnev elada.

	
<p>92. Eha tee 19, Kelving. Foto: Google Maps.</p>	<p>93. Villa Valeri I Nõmmel. Foto: Google Maps.</p>
	
<p>94. Sihi 22a. Foto: autor.</p>	

Teistelt, mitte Muinsuskaitseameti töötajatelt said kõige enam häält Eha tee 27 ja 19 Kelvingis ning P. Areni 12 Ihastes. Palju oli valitud ka „Venna maja“ ning Ilmandu maju Kadaka tee 9 ja 25. Huvitaval kombel oli kommentaarides postmodernismi termini kõrval ka näha halvustavas kontekstis lollideküla nimetust, kuid oli valitud ka Ilmandu küla hooneid. Hüüdnime juured on 1990ndates ja see seostub vaatajail ilmselt ebapraktiliselt suure hoone ning kitsiliku maitsega.²⁴⁸

Eelistatud on enamasti kaasaegsemaid, väga hästi hooldatud ning terviklikult valminud elamuid. Arvamused jagunesid kolme leeri. Kõige rohkem leidis inimesi, kellele postmodernism ei sümpatiseeri. Nemad valisid hooneid hubasuse, väiksuse, valgusküllasuse, stiilsuse, maitsekuse, energiatõhususe, materjalivaliku, kena ümbruse jms omaduste järgi. Küll vähem, kuid siiski palju oli neid, kes olid oma arvamuses kahevahel: ei soovi elada üle võlli

²⁴⁸ 10 aastat uut Eestit, lk 84; Ilmandu küla ja külavanema portreelugu Postmehe veebiportaalis. <https://www.postimees.ee/3119413/lollidemaa-endine-kulavanem-naine-utleb-mulle-et-peaksime-otsima-vaiksema-maja> (vaadatud 1. XII 2019).

majas, kuid tavalises kuubikus oleks ka igav. Leidus ka neid, kellele n-ö tornikestega (ko)lossid sümpatiseerisid, proportsionaalselt oli neid arvamusi kõige vähem.

95. Kelvingi, Eha tee 27. Foto: Google Maps.

96. P. Areni 12, Ihaste. Foto: I. Trummer.

97. Kadaka tee 9, Ilmandu. Foto: autor.

98. Kadaka tee 25, Ilmandu. Foto: autor.

Küsitluse vastuste ja kommentaaride põhjal võib järeldada, et postmodernism kui ajastut kirjeldav stiil on suure osa vastanute seas vähe sümpaatne; stiili rehabiliteerimine laiema ringkonna seas pole veel toimunud. Seepärast ei osata näha neis hoonetes väärtust, samuti hinnatakse neid väga erinevate kriteeriumide järgi. Kultuuripärandi eriala inimeste ning teiste arvamuste erinevus sõltus hariduslikust taustast, valdkonnaspetsialistid valisid tuntud arhitektide projekteeritud või arhitektuuriajaloo ikoonilisi hooneid. Teised inimesed hindasid kõrgemalt pigem neid hooneid, mis on stiililt postmodernismist välja kasvamas ja väga heas korras.

5.3 Väärtustamisprobleemid

Seoses 20. ja 21. sajandi üha kiireneva elutempoga muutub arusaam elamu elueast, see jääb lühemaks ning pärandihoiu mõttes on see kindlasti indikaator, et vaadata üle senised lähenemisprintsipiibid, -meetodid ja tegutsemistempo.²⁴⁹ Ühel hetkel tuleb valdkonnas tegutsejatel suunata pilk postmodernistlike hoonete, sealhulgas eramute poole. Eramute kui selliste ehitamine Eestis vaatamata väiksele langusele 1990. aastatel on jätkuvalt tõusuteel.²⁵⁰ Seega püsib eramute teema edaspidigi pinnal; neid on palju ehitatud.

Eelistatult võiks olla tegevustes rohkem proaktiivne ja väärtustada seda, mis on olemas, enne kui see kaduda jõuab: analüüsida; mõtestada; konteksti paigutada; teha valikuid, mis on oluline ja mis mitte, mida säilitada ja kuidas. Muljet avaldav töö 20. sajandi Eesti arhitektuuripärandi kaardistamise ja analüüsiga on tehtud aastatel 2010–2012.²⁵¹ Andmebaasi on üles märgitud ka elamud; 1980. aastatel valminud postmodernistlikest eramutest on kaardistatud ikoonilisi objekte (Tõnu Virve elamu, „Venna maja“) ja mõned elamud nn Arhitekti linnaosas Ravila, Maisi ja Nisu tänaval.²⁵² Teiste käesolevas magistritöös uuritavate alade hooned seal esile tõstetud ei ole, samuti jääb mõni siin uuritav ala (osaliselt Ihaste ning Ilmandu ja Kelvingi) inventeerimisprojekti perioodist välja (1870–1991). Seega jäävad töös käsitletud hoonekogumid nn auku, sest ei ole esindatud inventeerimises; arvatavasti nii laiahaardelist või, vastupidi, kitsama fookusega elamu hoonetüübist lähtuvat kaardistamist ja analüüsi lähitulevikus ka ei tehta.

Mida väärtustada 1980. aastate ja 1990. aastate I poole postmodernistlike, suuresti argiste elamute juures, mis on planeeritud asulate piirimaile, on keerulise projekteerimis- ning valmimislooga ja tekitavad valdaval osal inimestest vastuolulisi reaktsioone ning nõutust? Selgelt ei ole tegu nn kavatsatud monumentidega (*intended monuments*)²⁵³, vaid inimeste kodudega, uhkemate ja tagasihoidlikematega, millest igaühel oma lugu.

²⁴⁹ K. E. Ryan, Preserving Postmodern Architecture and the Legacy of Charles W. Moore. Magistritöö, Columbia ülikool, Columbia Ülikooli raamatukogu, 2012, lk 87–88, <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8BV7PRJ> (vaadatud 22. XI 2019).

²⁵⁰ Statistikaameti andmebaas, eluruumidega hoonete arv ehitusaja järgi, ajavahemik 1981–1990 (omavalitsusüksus), <https://estat.stat.ee/StatistikaKaart/VKR> (vaadatud 1. XII 2019).

²⁵¹ Eesti 20. sajandi (1870–1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs, projektitutvustus, <https://www.artun.ee/eesti-20-sajandi-1870-1991-vaartusliku-arhitektuuri-kaardistamine-ja-analuus/> (vaadatud 9. XII 2019).

²⁵² Kultuurimälestiste riiklik register, XX sajandi arhitektuur, otsingusõna „elamu“, „individuaalmaja“ ja „villa“, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=architecture> (vaadatud 9. XII 2019).

²⁵³ J. Earl, Building conservation philosophy. Shaftesbury: Donhead, 2003, lk 11.

Nende kümnendite erinevate valdkondade materjalist on palju veel uurimata. Ilmselt ei kattu eri valdkondade mõtestajate valikud ja järeldused, ent kindlasti saavad need üksteist mõjutada ning toetada. Mida suuremaks kasvab ajaline distants, seda suurema tõenäosusega sellega ka tegeletakse, otseselt või kaude. Sedasi saavad erinevad distsipliinid üksteist toetada, arendada.

Võimalik, et ka magistritöös uuritavad elamualad või hooned võivad kunagi olla olulised mäluobjektid, samavõrra on võimalik, et need selleks kunagi ei saa – sõltub sellest, mida arvata ja kuidas arvamust edaspidi tõlgendatakse. Eramu on muinsuskaitse vaatepunktist üks keerulisemaid hooneliike, sest avalikku huvi on raske põhjendada ning eraomaniku käes olevat kodu kiputakse rohkem ümber ehitama kui näiteks ühiskondlikke hooneid.

Muinsuskaitseaduse rakendusaktis on määratletud kriteeriumid, mille järgi ehitismälestisi valitakse.²⁵⁴ See on üldine kokkuleppeline raamistik, mille järgi võimalikku kultuuripärandit hinnata. Magistritöö eesmärk ei ole hooneid või hoonekogumeid kultuuriväärtuslikeks hinnata ega määrata, mismoodi need on väärtuslikud või mitte. Seaduse rakendusakti kriteeriumid on paslikud, et läbi mängida, kas ja kuidas uuritavad hoonekogumid praeguste hindamispunktidega sobituvad. Kõiki rakendusaktis esitatud mõisteid läbi ei katsuta; järgnevas analüüsin ainult neid, mis on uuritavate objektidega rohkem või vähem vastavuses või millega tekivad väärtuste määramisel erinevad lähenemisenurgad või konfliktid.

Väga määravaks saab siin hoonete ehitamise-projekteerimise aeg: nõukogude perioodist kaitstakse selle kõige olulisemaid näiteid, pärast 1991. a kaitstakse väga silmapaistva arhitektuurse, autorluse või kumuleeruva väärtuse korral.²⁵⁵ Sedasi vaadates praegu uuritavaid elamualasid väärtuslikuks pidada ei saa. Arvatavasti saab olukorda paremini hinnata mõne aastakümne möödudes – kas need hooned või kogumid on alles, mismoodi sobituvad need laiemasse konteksti ja kui oluliseks saab neid selles pidada. Küsitluses kultuuripärandi valdkonna spetsialistide seas esines ka üks säilivust puudutav kommentaar: „... *arvan, et selline arhitektuur on vist kuni praeguseni sellises alavääristatud staatuses, siis on see ka vast kiirem kaduma.*“ Seega, ootame ja elame-näeme.

- **arhitektuuriväärtus.** Selle väärtuse omistamine on tihedalt seotud arhitektuuri- ja stiiliajalooaga.

²⁵⁴ Muinsuskaitseaduse rakendusakt „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“, 2019. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/116052019001> (vaadatud 7. XII 2019).

²⁵⁵ Sealsamas.

Uuritavad hoonekogumid on näited **stiilimuutustest**, millisena ehitati või projekteeriti eramuid modernismi viimastel hingetõmmetel, postmodernismi kõrghetkil ja sellest väsinuna. Tekib küsimus, kuidas seda hinnata. Postmodernism on lisaks keerulistele mahtudele ka rohkete erikujuliste detailidega stiil. Detailid on ühtaegu ka kõige nõrgem lüli, mida saab kergesti eemaldada või asendada. Tulemusena on valminud elamud, mis on stiililt natukene vildakad või kärbitud, postmodernismi meenutavad elamud. Neid vaadates tekib vajadus n-ö pea viltu ajada ja silmi kissitada, kujutades niiviisi ette puuduolevat. Võib küsida, kas ka nn nuditud postmodernism on omaette väärtuslik?

Tänaseks on eksperdid väärtuslikuks hinnanud enamasti stiilipuhtaid hooneid, modernistlikke või postmodernistlikke. Kas olukorras, kus uuritavatel aladel on palju ühe või teise stiili üleminekuaja, on põhjendatud stiilikriitiline lähenemine? Kas ka üleminekuaja elamutes on väärtust?

- **arhitektid**. Hoonete väärtustamisel võib määravaks saada ka **arhitekti tuntus**.

Aladele on projekteerinud paljud arhitektid, kes ei ole Eesti arhitektuuriajaloo veel kajastamist leidnud, samuti on ka neid, kes on laiemalt tuntud. Projektide analüüsis tuleb välja, et viimased on arvuliselt vähemuses. Praegustest arhitektuuriajaloo kirjutistest jääb mulje, et tole aja elamud ongi nn tippude loodud. Siiski on arvestatav hulk eramuid tulnud just esimeste käe alt. Mõnda neist tasuks põhjalikumalt uurida, nt huvi võiksid pakkuda väga viljakad arhitektid: Koit Kõbas, Vilmar Lill, Meeli Truu, Kalli Voolaid, Urmas Elmik. Arhitektide tuntus sõltub selgelt ka neist, kes meie arhitektuuriajalugu kujundavad.

Praegu on kõrgelt hinnatud tuntud arhitektide projekteeritud eramud, kuid väärtuste andmisel tasub mõelda natukene laiemalt. Mõni hoone on ajastule nii iseloomulik, et selle olulisuses ei tekita kõhklust, sõltumata autori tuntusest. Näiteks tuli küsimustiku vastustest välja, et mõni inimene näeb suuri vähetuntud arhitektide projekteeritud (ko)losse väärtusena, ajastu opulentsust kirjeldavana.

Samuti oleks vajalik **küsida arhitektide ning projekteerijate arvamust** hoonete väärtustamise kohta. Kuna uuritava ajastu kohta on vähe kirjalikke allikaid, oleks hea aeg teha intervjuusid veel elus arhitektide ja planeerijatega – saada infot nii laiemalt arhitektuurikultuuri kui ka konkreetsete hoonete ja nende kogumite kohta. Tulevikus ehk saaks nõu küsida hoonete restaureerimise-konserveerimise kohta, juhul kui mõni neist laiemalt väärtuslikuks osutub.

Arhitektuuriväärtust saaks hinnata ka natuke üksteist välistavate lähenemisnurkade alt: kas väärtustada arhitekti ideed (enamasti projekti), valminud hoonet (projektijärgne või -lähedane) või arhitekti-omaniku koosloomingu (projektist mööda või ümber ehitatud). Iga aspekt on ajastule omane ja vääriks tähelepanu.

- **autentsus ja säilivus.** Autentsus on kindlasti oluline lähtepunkt väärtuste omistamisel. Uuritavate objektide autentsuse määramine on üpris suur katsumus, sest igal majal on oma valmimise lugu, argine ja oluline. Elamu valmimise plaanid ning võimalused muutusid ajas vastavalt sellele, kuidas ja kas nn muutuja x maja ehitamise valemisse sisse hüppas. Harv polnud ka see, kui poolikut maja ühest otsast remontima hakati.²⁵⁶ Klassikaliselt võiks võrrelda hooneid projektijärgsuse järgi (juhul kui projekt on arhiivis olemas), kuid siis sobituks kriteeriumi alla väiksem osa hoonetest. Samuti võiks kõrvutada hoonet teiste ümberkaudsetega ja vaadelda seda stiilikriitiliselt (sh stiililised üleminekud, kui seda oluliseks pidada) – kui on olemas ajastu nägu ja tegu, siis võiks hoone olla väärtuslik. Selle edasiarendusena võiks väärtuslikuks ja ka autentseks pidada hooneid, mis on sarnast joont hoides edasi või ümber ehitatud; hinnata kõiki olemasolevaid lisandusi ja tõlgendada neid kui autentseid, osana tervikust. Näiteks küsitluses valisid Muinsuskaitseameti töötajad võimalikuks mälestiseks projektilähedase ümberehitatud (st soojustatud fassaad) paarismaja J. Koorti 43/45 Ihastes; näib et nende majade ümberehitus ei tekita vastuolu väärtuse nägemises.

Hea säilivuse kriteerium vastab eelkõige hoonetele, mis on tänaseni püsinud projektijärgse või -lähedasena. Võiksime juurde lisada ka pooleli jäänud hooned (ehk kunagi neid väärtustada kui postmodernistlikke varemeid?). Viimane sobituks hästi ajastule väga iseloomuliku pooliklikkuse näitena, omadusena, mida võiks võtta juba omaette väärtusena. Poolikuna võib võtta ka hooneid, mis on projektilähedased või tundmatuseni muutunud – sel juhul on algne projekt jäänud pooleli ning on lisandunud uued kihid. Pooliklikkust ja head säilivust on väga keeruline kaitsta või hoida, sest lähtepunkte on mitmeid, samuti pole välistatud edasine ehitamine.

- **Materjaliehedusele** ei pruugi liialt rõhku panna, sest palju on asendunud uuega. Kui otsida algsubstantsi, siis ehk saaks väärtuslikuks ja säilitatavaks pidada seda, mida on raske muuta, nt välisseinu või vundamenti, ehk ka esimesi avatäiteid, siserõdusid. Paljuski on see hilisemate kihistuste all ega ole visuaalselt hoomatav. Erinevalt vanemast pärandist ei pruugita

²⁵⁶ R. Lindemann, intervjuu 1990. aastate alguses kodu ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 31. X 2019. Lindistus autori valduses.

väärtuslikuks hinnata 1980. ja 1990. aastatel ehitatud hoonete müüre või vundamenti; ehitustehniliselt ja materjali poolest on neis harva uut.

Võimalik, et **interjöörides** on säilinud algseid detaile, ka see võiks olla omaette väärtuskriteerium. 1990. aastatel laienenud ehitusmaterjalide valiku tõttu võivad olla paljud asjad vahetunud. Tekib küsimus, kas peaksime väärtuseks pidama nt 1990ndatel esimesi Eestisse saabunud välismaa kipsplaate, katuseaknaid ja ripplagesid või kas 1980ndatel valuuta eest Soomest toodud keraamilised plaadid on omaette väärtus. 1980. aastate ja 1990. aastate elamute sisekujunduse säilivust ei ole süvitsi uuritud.

- **ansamblilisus.** Kõik uuritavad hooned moodustavad kokku suurema ala: kvartali, tänava, linnaosa, asumi. Stiilist ja ehitusloost tingituna puudub sealsetel elamualadel tervikuna võttes sarnane arhitektuurikeel, detailistik, ehitusmaterjalid, jms. Samas esineb ühiseid jooni paari hoone kaupa või tänavalõiguti (nt Ilmandu kordusprojektid Kadaka teel), kuid neid väärtustades võib välja jätta mõne muu olulise hoone (Ilmandu suur lossilik elamu Kadaka tee 25). Lisaks võivad erinevused omamoodi terviku luua, näiteks nn Arhitekti linnaosa Nisu tn elamud on mõeldudki erisugustena.

Väärtuslikuks saab pidada postmodernistlike elamukogumite **planeeringuid**, sh kuidas need lõpuks valmisid ja/või poolikuks jäid. Eramuarhitektuuri ajaloo kontekstis on neil kaalukaasis palju vihke; ambitsioonikad plaanid on üllataval kombel valminud, kuigi pika aja peale, kohandustega ning mitte stiililiselt ühtsena. Ka see on üks ajastule omastest märkidest. Iga maja neil aladel ei ole silmapaistev arhitektuuriteos ning igal hoonel ei ole palju „ehedat“, kuid on osa suuremast tervikust, planeeringust, tänavalõigust jne.

Kui alasiid pidada oluliseks, saaks neid väärtustada näiteks miljööalana. Aladel on olemas kindel tänavavõrk, krundistruktuur ja -suurus, hoonete paiknemise ning mahu seaduspärad²⁵⁷, kuid siiski ei leia me igale praegu laiemalt levinud miljööala kriteeriumile vastet. Seega peaks põhjalikult üle vaatama ja kohandama väärtuslikud miljööd moodustavad elemendid iga elamukogumi kohta eraldi.

²⁵⁷ Nõmme linnaosa üldplaneering, seletuskiri, <https://www.tallinn.ee/est/ehitus/Nomme-linnaosa-uldplaneering> (vaadatud 7. XII 2019).

5.4 Mis saab edasi?

Kui kõnealuseid hoonekogumeid või laiemalt 1980.–1990. aastatel ehitatud edaspidi uuritakse, jälgitakse, dokumenteeritakse või mõtestatakse kultuuripärandi valdkonnas, siis on kasulik püüda ette mõelda, missugused takistused võivad ilmned. Küsitlusest ja väärtustamise kitsaskohtade kirjeldamisest kujunes välja kolm peamist probleemi:

- **väärtusprobleemid.** Küsitlusest ja selle kommentaaridest selgus, et nii erialaspetsialistid kui ka teised inimesed väärtustavad neid hooneid vähe. Tundmata laiemat pilti ja konteksti, ei osata väärtuseid täpselt omistada, seepärast on ka hindamiskriteeriumide spekter väga lai ja paljud vastanutest oleksid soovinud jätta valiku tegemata. Postmodernistlike eramute **väärtustamiseks puuduvad ühtsed kriteeriumid.** Seda saab laiendada ka stiilile, ilmselt jõuaksime sarnaste järeldusteni ka teisi tol ajal ehitatud hooneid analüüsides (v.a olulised ja ikoonilised üksikobjektid). Kui väärtustamisega edasi tegeleda, siis vajab iga praegu väärtust kirjeldav mõiste läbitöötamist, analüüsi ja arutelu, sh võrdlust kasutuses olevate väärtuskriteeriumidega, ning kriitilist ülevaatamist, arvatavasti ka uute väärtuskriteeriumide loomist. Paikapanevate otsuste tegemiseks on selles perioodis on veel liiga palju nn musta maad.

Vähe väärtustamise üheks põhjuseks võib pidada lühikest **ajalist distantsi.** Sarnast probleemi 1990. aastate arhitektuuri tendentside kirjeldamisel on kasutanud ka H. Liivrand 2000. aastal.²⁵⁸ Ka nüüd näib, et aeg ei ole täiesti küps, et teha väga paikapanevaid otsuseid. Samuti jätavad mitmed asjaolud lahti **autentsuse** ja **pooliklikkuse** küsimuse. Piirid alguse ja lõpu ning ümber- või edasiehituste vahel on ähmased, vahel on neid ka raske tagantjärele kindlaks teha. Ilmselt täiendatakse neid hooneid edaspidigi. Säärased juba tehtud ja tulevikus aset leidvad muudatused teevad autentsuse või hea säilivuse määramise ülimalt keeruliseks. Ometigi on need praegu väga olulised kriteeriumid, mille järgi hindame hoonete väärtust.

- **kasutus.** Elamute ja nende kogumite ehitamisest tingituna joonistub välja mitu murekohta. Mida aeg edasi 1990. aastate poole, seda suuremaks ning ebapraktilisemaks muutuvad hoonete mahud ning ruumiplaneering. Hoonete arhitektuurikeel on suuresti ebapraktiline, millest tingituna ilmnevad **kasutus- ja säilivusprobleemid.** See on soosinud ümberehitusi (nt akende väljavahetamine, soojustamine), mõnele osale uue funktsiooni leidmist (nt keldri basseini saab kasutust kartulilaona) ja lammutamist (nt kasvuhuone).

²⁵⁸ H. Liivrand, Kommerts ja loovuse duell... , lk 295.

Üksikuid kommentaare elamute **energiatõhususe** ja kasutusmugavuse kohta toodi välja ka küsimustiku vastustes, see on selgelt väljajoonistuv probleem. Maja, mida ei jõuta hooldada, võib jääda tühjana seisma, sealt edasi ei ole lühike tee hülgamise ning lagunemiseni. Kultuuripärandi seisukohalt on iga selline maja ometigi kadunud võimalus. Elamud vajavad omanikelt nutikaid lahendusi, kuidas muuta need energiasäästlikuks ning nende pidamine majanduslikult jõukohaseks või kuidas leida pooltühjale majale uusi funktsioone.²⁵⁹ Hoone pidamiskuludega seotud probleemid võivad tekkida siis, kui esimesed elanikud jõuavad vanemasse ikka ja järeltulijad on ära kolinud.²⁶⁰

- **asukoht**. Hoonekogumite asukoht enamasti ei soosi laiemat teadvustamist. Need jäävad asulate piirimaile või suurematest keskustest kaugele ja on **eraldatud**. Ühistransport käib neisse kohtadesse harva või ei käi üldse, nt pühapäevasteks jalutuskäikudeks on need alad liiga kaugel. Kõige mugavamalt saab kohale autoga, mis omakorda piirab ligipääsetavust. Seega sinna ei satuta, kui põhjust ei ole. Viimast ei anna ka palju otsida, sest uuritavad alad on enamasti **monofunktsionaalsed**. Seal puuduvad või on väga vähe avalikus kasutuses hooneid või asutusi (nt pood, kool, kultuurikeskus). Sellest tulenevalt pole paljudel soodsat kogemuste pinnast, millel põhjal võiks kogumite vastu huvi tekkida.

Siinkohal saaksid appi tulla arhitektuuriajaloolased ning muinsuskaitstjad – tutvustamiseks oleks oluline uuritavate alade ja ka tegelikult postmodernistliku pärandi nn nähtavaks kirjutamine. Kui ajastu kohta on rohkem teada, saab alustada ka arutelu väärtuste üle. Samuti võiks väärtuste loomisel või alade ajaloo teadasaamisel kasutada olemasolevaid struktuure, nt Ilmandus, Kelvingis ja Ihastes tegutsevad kogukonnaseltsid, kellega tasuks dialoogi astuda.²⁶¹

²⁵⁹ Näiteks kohandati garaažiruumist lastehoiuteenuse pakkumiseks sobiv ruum. R. Lindemann, intervjuu 1990. aastate alguses kodu ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 31. X 2019. Salvestis autori valduses.

²⁶⁰ Ü. Russak, Kõrguvad tornid pankrannikul, <https://maaleht.delfi.ee/news/eestielu/arhiiv/korguvad-tornid-pankrannikul?id=64358565> (vaadatud 9. XII 2019).

²⁶¹ Ü. Russak, Kõrguvad tornid pankrannikul, abivallvanema kommentaar seltsiliikumisele Ilmandus, <https://maaleht.delfi.ee/news/eestielu/arhiiv/korguvad-tornid-pankrannikul?id=64358565> (vaadatud 9. XII 2019); M. Müüripeal, Kuidas kerkis Viimisse Kelvingi küla ehk inimasustus koortekasvatuse ja lasketiiru asemel, Portreerlugu Kelvingist: <https://maaleht.delfi.ee/news/eestielu/arhiiv/kuidas-kerkis-viimisse-kelvingi-kula-ehk-inimasustus-koortekasvatuse-ja-lasketiiru-asetel?id=70031013> (vaadatud 9. XII 2019); Kelvingi küla seltsi kodulehekül, <https://kelvingi.wordpress.com/> (vaadatud 10. XII 2019); Ilmandu külaseltsi registreerimisinfo, <https://www.inforegister.ee/80395544-ILMANDU-KULASELTS-MTU> (vaadatud 10. XII 2019); Ihaste seltsi kodulehekül, <http://ihasteselts.ee/> (vaadatud 10. XII 2019).

Kokkuvõte

1980. aastatel ja kuni 1990. aastate keskpaigani ehitatud eramute arhitektuur on siiani saanud väikese tähelepanu osaliseks. Selle ajastu pärandi mõtestamine ja väärtustamine terendab ukse ees. Käesolev magistritöö käigus selgitasin välja, kuidas väärtustatakse postmodernistlikke eramuid nii kultuuripärandi valdkonna spetsialistide kui ka valdkonnaväliste inimeste seas, ja hindasin, missugused väärtustamise probleemid võivad üles kerkida. Selleks analüüsisin eelnevalt elamukogumite asukohti, ajalugu ja projekte ning kõrvutasin viimaseid praeguse olukorraga. Fookusesse olid valitud viis erinevat suuremalt jaolt terviklikku hoonekogumit, mis on planeeritud-projekteeritud uuritava ajaperioodi sees: Rehe tänava lõik Viljandis, nn Arhitekti ja Ihaste 1980. aastatel rajatud linnaosa asum Tartus, Ilmandu küla Harku vallas ja Kelvingi küla Viimsi vallas.

1980. ja 1990. aastatel toimuvad ajaloolised sündmused mõjutasid tugevalt elu Eestis. Nõukogude Liidu lagunemisest ning omariikluse taastamisest jäid puutumata vähesed elualad. 1980ndatel defitsiidi käes virelenud ehitussektor ning 1990ndate algusaastate segadus-puudus jätsid jälje ka elamuehitusse. 1980. aastatel pidi enda kodu ehitama eelkõige omanik ise. Elamute ehitamist oli keeruline plaanida, materjale oli keeruline kätte saada ja nende kvaliteet kõikus tugevalt; ehitus venis plaanitust mitu korda pikemaks. Kaasa ei aidanud ka puuduolevad kommunikatsioonid ning taristu. Eraehitaja ei sobitunud hästi nõukogudelikku tsentraliseeritud ehitussüsteemi. 1990. aastatel omaehitamise kohustust ei olnud ning kaasati julgelt abijõude, kuid kümnendi esimesel poolel oli vähestel sääraseid ressursse. Umbes 1994.–1995. aastast hakkab majanduslik olukord stabiliseeruma ning sellega ühes elavnema ka ehitustegevus.

1980. aastatel jõuab Eestis kanda kinnitada postmodernistlik esteetika, mille lipulaevaks on Tallinna kool, eelkõige Tallinna Kümne nime kandev rühmitus. Huvitatakse erinevatest seni põlu all olnud ajaloolistest stiilidest ja välismaa teoreetilisest kirjandusest, mis avab põhjalikumalt postmodernismi nüansse. Tüüpprojekteerimise, ratsionaliseerimise ja tsentraliseerimise rõhuvates tingimustes oli see kui uus värske kaua oodatud tuuleil, millest leiti julgelt kannustust – ideid hakati kohe ellu viima. Üheks arhitektuurižanriks, kus postmodernismi esteetikat rakendati, oli eramu. Vähehaaval kasvas ka kodu tellija sõna kaalukus. 1990. aastate alguse muutused sundisid arhitekt-kunstniku rolli üle vaatama ning kohanduma turumajandusliku süsteemiga, kus arhitekt pidi aina rohkem arvestama tellija

arvamust, tegemata samal ajal erialast allahindlust. Postmodernistliku stiili aeg saab 1990. aastate kestel ümber, toimub individualiseerimine.

Uuritavad elamukogumid ilmestavad hästi eelmainitud muutusi, iga ala planeeringu piirangud või, vastupidi, nende puudumine on oma ajastu märk. Tendents on ehitada elamuid aina rohkem eriprojekti järgi, tüüplahendused jäävad harvemaks. 1980. aastate alguses kohtame projekteerivate seas arhitektuurialal tuntud isikuid, samas kui kümnendi lõpus ja 1990. aastate alguses projekteerivad vaadeldavatel aladel valdavalt arhitektid, keda veel hästi ei tunta või keda ei ole uuritud, kuigi osa neist vääraks seda. Samuti on märgata stiilimuutusi nii väliskui siselahendustes, ajastule omaseid elemente. 1980. aastate alguses on tunda modernismi mõjutusi, kümnendi keskel on postmodernism peateel, kuid 1990. aastate alguses asutakse otsima uusi eeskujusid ning postmodernism teiseneb. Mõned muutused on mõjutanud meie elamisviisi, nt sai 1990. aastatel alguse avatud köök-elutoa võidukäik. Milleks postmodernism teises ja kas seda saab ka stiilikriitiliselt hinnata, tuleb edaspidi põhjalikumalt arhitektuuriajaloo kirjutamise käigus uurida.

Projektide analüüsi käigus selgines ka elamute ning elamukogumite valmimise lugu. 1980. aastate materjalidefitsiidi tõttu ehitamine venis. Rehe, Arhitekti ja Ihaste eramud on valminud pika aja vältel, Ilmandu ja Kelvingi elamud on valminud ilmselt kiiremini, sest hoonete ehitamisele sai kaasata ehitajaid; samuti polnud enam kohustust ise ehitada. Projekte praeguse olukorraga kõrvutades sai välja tuua mitu valmimise varianti: projektijärgsed või -lähedased, projektist erinevalt ehitatud, teise projekti järgi valminud, poolikuks jäänud ja ehitamata jäänud hooned. Suur osa uuritavatest elamutest on ehitatud projektilähedaselt, tänaseks võivad olla lisandunud uued kihistused: juurde- ja ümberehitused, soojustamine jms.

Magistritöö uurimisteemat tutvustades olen saanud vastuseks küsimuse, et miks ma neid kummalisi maju fookusesse võtan: neis ei ole midagi erilist. Küsimusest „Mis neis olulist on?“ arenes omakorda välja küsimus, kuidas suhtuvad neisse elamutesse kultuuripärandi valdkonna spetsialistid ja teised inimesed, kes pole valdkonnaga seotud. Mismoodi ja kuidas peaksime postmodernistlikku eramuarhitektuuri väärtustama? Mida rohkem osapooli väärtuste kujundamisel kaasa saab rääkida, seda paremini tulevad välja ühiselt mõistetavad kriteeriumid ning kujuneb arusaam objektide olulisusest kultuuripärandi kontekstis.

Kõnealused hooned kätkevad endas erinevaid probleeme, mis tulid välja eelnenud ajaloolises ning projektide ülevaates, need selginevad veel rohkem küsitluse tulemustes. Erialaspetsialistid arvavad, et ilmselt on mõnel uuritaval hoonel potentsiaali saada kunagi arhitektuurimälestiseks.

Valiti hooneid, mis on arhitektuuriajaloo juba tuntud (nt „Venna maja“) või mis olid oma ajastu eredad näited (nt lossilik elamu Nõmmel). Teised inimesed hindasid kõrgelt hooneid, mis arhitektuuristiili poolest on postmodernismist välja kasvamas ja on hästi hooldatud.

Postmodernistliku eramuarhitektuuri väärtustamist raskendavad järgmised asjaolud:

- puuduvad ühtselt mõistetavad kriteeriumid;
- keeruline on sobitada hooneid praegusesse väärtustamise süsteemi, näiteks on raske tuvastada autentsust, head säilivust, miljöölisust, sest lähtepunkte on mitmeid;
- lühike ajaline distants ajastuga;
- hoonete ehitamisest tulenevad takistused. Keeruline arhitektuurikeel ei soosi kasutusmugavust, mis omakorda julgustab rohkem muudatusi ellu viima. Energiatõhusus joonistus selgelt välja kui potentsiaalne probleem, raske on neid maju majandada;
- hoonete asukoht. Elamukogumid on asulate piirimail või neist väljas, ligipääs neile on osaliselt piiratud ja alad on monofunktsionaalsed. Laiemal publikul on nende kohtadega vähe kokkupuuteid.

Postmodernismi ajastu, sh 1980. aastate ja 1990. aastate alguse eramuarhitektuur pakub veel palju uurimisvõimalusi. Näiteks saaks iga elamukogumit veel rohkem süvitsi uurida, analüüsides sinna projekteerinud arhitektide loomingut, teha intervjuusid aladega seotud inimestega (planeerijad-projekteerijad, arhitektid, elanikud). Samuti puudub ka ulatuslik ülevaade postmodernistlike eramute ehitamisest, sh ridamajade valmimisest – kuhu neid plaaniti, kui palju neist valmis ehitati jne. 1990. aastatel jõuavad Eestisse esimesed välismaa tehasemajad, ka neid oleks hea uurida. Kindlasti annaks olulist informatsiooni analüüs, kus käsitletakse ehitussektori kohandumist uue majandusmudeliga.

Oluline on tõsta teadlikkust 1980. ja 1990. aastatel ehitatud pärandist. Selles saavad kaasa lüüa arhitektuuriajaloolased, muinsuskaitstjad ja teised arhitektuurihuvilised, perioodi tuleb põhjalikumalt uurida ja tutvustada. Magistritöö materjal sobib alustuseks päris hästi, uuritavatele aladele võiks teha kas või ekskursioone või kirjutada aladest pikemaid portreelugusid. Iga uuritava ala hoone kätkeb endas isiklikku lugu – krundi saamisest valmis hooneni; ka see võib laiemat huvi pakkuda. Nende majade valmimise lood kirjeldavad hästi, mis toimus tollel muutlikul ajaperioodil elamuehituses: valdkond ei olnud nõukogude ajal osa tsentraliseeritud ehituspoliitikast ning riigi iseseisvuse taastamise järel oli see iga inimese isikliku võimekuse asi. Samuti annab töö tulemus põgusa sissevaate, millega tuleb 1980. ja

1990. aastatel ehitatu väärtustamisel rinda pista. Edaspidine uurimine-tutvustamine annab soodsa pinnase, et kunagi saaks ehitatut laiemalt väärtustada.

Väärtusprobleemide analüüsimine võib anda võrdlemisi keerulise arhitektuurikeelega hoonete hindamisele tulevikus uue perspektiivi, ning seda mitte ainult postmodernistlikku arhitektuuri silmas pidades – ka praegu ehitatav on kunagi potentsiaalne pärand. Kindlasti ei ole postmodernistlike eramute teema ammendatud; projektide, planeeringute ja olemasolevate hoonete kõrvutamine ning analüüsimine on ainult väike osa suuremast tervikust, mida see ajastu meile uurimiseks pakub.

Summary

Such an Ugly House! Postmodern Residential Buildings and Issues of Evaluation

Triin Reidla

The objective of master's thesis *Such an Ugly House! Postmodern Residential Buildings and Issues of Evaluation* is to ascertain attitudes within and outside of the field of cultural heritage towards postmodernist residential houses built from the 1980s to mid-1990s, and explore questions that arose in the process of trying to determine their value.

A thorough review of buildings, with the aim of better understanding them, will precede any assessment of issues of value and recognition. In the first part of this thesis (Chapters 1-3), I will briefly look at political changes in Estonia in the 1980s and 1990s. As part of this, I will also describe changes in the construction sector and architectural culture: the arrival of postmodernism as a style and its subsequent transformation, the transfiguration of the role of an architect, and the move away from a centrally planned economy and the impact this had on the field of construction.

The middle part of my research (Chapter 4) is dedicated to describing the locations of the houses in question, the initial concept of the building design, the architects, stylistic changes made to exterior and interior architecture, and the completion of the houses.

In the final part of the thesis (Chapter 5), I will summarise the results of a survey conducted as part of this work, using this as a basis to examine issues surrounding the assignment of value to postmodernist residential houses.

The thesis draws on written sources in both Estonian and English from previously published works, magazines and academic studies on art and architectural history, together with theoretical works on the conservation and restoration of architecture. Four interviews were conducted with people who were either involved in the construction sector or built a house during the period in question. The core of this study is formed by archival research of over 200 items in local archives in various towns around Estonia as well as the National Archives of Estonia. These materials were compared to the current state of the houses, ascertained by site

visits or via map applications. An online survey, which asked participants to assess 25 photos, was carried out from 20 November to 2 December 2019.

To this day, little attention has been given to residential architecture from the 1980s to mid-1990s. We are on the threshold of rethinking and reevaluating the legacy of this era, including in the field of cultural heritage. In the scope of this master's thesis, I established how postmodernist residential houses are valued by two different audiences, and assessed the kinds of issues of value that may arise in the process. This research is supported by a historical overview, an analysis of building design, and study of the houses alongside archival sources. The focus is on five different and mostly complete groups of houses planned and designed during the period of study: a section of Rehe Street in Viljandi, the so-called Architect and Ihaste neighbourhoods built in 1980 in Tartu, Ilmandu village in Harku Municipality, and Kelvingi village in Viimsi Municipality.

Historical events in the 1980s and 1990s had a notable impact on life in Estonia. Few areas of life remained untouched by the collapse of the Soviet Union and the restoration of independence. The construction sector of the 1980s struggled under deficit, and the new decade came with confusion and scarcity. This left a mark on the construction of residential houses. In the 1980s, it largely fell to the owner to build their own home. Building a residential house was difficult to plan, the availability and quality of materials would waver significantly, and construction itself would drag on much longer than planned. The lack of physical infrastructure and utilities was a further hindrance. The private housebuilder fitted uncomfortably into the centralised building system of the Soviet era. In the 1990s, when there was no longer an obligation to build on one's own, the use of hired hands became more common, but in the early part of the decade very few could still afford it. The situation in society started to stabilise around 1994/95, giving construction a boost as well.

In the 1980s, a postmodernist aesthetics takes hold in Estonia. Its flagship is the Tallinn school, particularly a group known as the "Tallinn Ten". Different historical styles which were formerly scorned now become objects of interest, accompanied by foreign theoretical literature which gives the opportunity to dive deeper into the nuances of postmodernism. At a time of mass housing, rationalisation and centralisation, it came like a breath of fresh air and many gulped for it – ideas started to be implemented straight away. One genre where the postmodernist aesthetic was tried and tested was the private residential house. Gradually, the opinion of the

person who commissioned the house took on more importance. Changes in the early 1990s brought about a reevaluation of the role of the architect/artist. In accordance with the capitalist model, the architect now had to take the owner's opinion into greater consideration, all the while trying not to make any compromises on their vision. The era of postmodernism comes to its end in the 1990s, individualisation takes over.

The groups of houses under study here are telling illustrations of the aforementioned changes. The planning limitations for each area, or in some cases the lack of them, are a sign of their era. While in the beginning of the 1980s we encounter people known from architectural history among the planners, the majority of architects involved at the end of the decade and the beginning of the next are not yet well-known or have not been studied until this day, even though some of them would deserve to be. We can also notice stylistic changes in exterior and interior solutions, elements characteristic to the era. In the beginning of 1980s the influence of modernism can still be felt in places, by the middle part of the decade postmodernism has hit the mainstream, but on the eve of the 1990s new examples are already being sought and postmodernism transforms into something else. Some of these changes have also affected the way we live - for example, the open-plan kitchen-living room came into prominence in the 1990s. It remains a task for architectural historians to research what other elements have emerged in the course of this transformation and whether it is possible to engage with them and their style critically.

From analysing planning designs emerged the story of how the houses and groups of houses were completed. Due to a scarcity of building materials in the 1980s, construction dragged on. The houses in Rehe, Arhitekti and Ihaste have taken a long time to be completed, while the houses in Ilmandu and Kelvingi have probably been completed at a faster pace – due to their complex architectural design it would have been necessary to involve builders, plus there was no longer an obligation to build by oneself. When comparing the projects with the current state of the houses, it was possible to identify five possible variants of completion, starting with a building being finished in accordance with the project and finishing with the plot of land standing empty. A large part of the houses under study have been built in relatively close accordance with the project, with some new layers potentially added over time: extensions and alterations, insulation, etc.

When I have told people about the topic of my master's thesis, I have often had to face questions about why I am focusing on these strange houses: after all, as I have been told, there is nothing special about them. The question "what is special about them?" gave occasion to another question: how do cultural heritage specialists and others feel about these buildings. In what way and how should we place a value on postmodernist residential architecture? The more different parties are involved in shaping those values, the better we can detect widely understood criteria and reach a better understanding of the importance of these objects in the context of cultural heritage.

The buildings in question come with a set of different issues, as determined by the historical review and the analysis of planning designs; these become even clearer in the results of the survey. Specialists who participated in the survey thought that some of the buildings under study could have the potential to become cultural monuments in the future. Preference was given to buildings already known from architectural history (for example "Brother's House", or "Venna maja" in Estonian) or buildings that are standout examples of their era (for example the castle-like house in Nõmme). Other people highly rated buildings which from an architectural style perspective were already outgrowing postmodernism and had been well-maintained.

Giving greater recognition to postmodernist residential architecture is hampered by the following aspects:

- there is a lack of commonly understood and accepted criteria
- it is difficult to place these buildings into the current system of recognition; for example it is difficult to determine authenticity, good condition, and suitability with existing criteria for milieu areas, as there can be different starting points.
- short historical distance between the era in question and the present
- complications created by the construction of the buildings. The difficult architectural language does not favour user comfort, which in turn encourages owners to make more changes. Energy efficiency was one potential problem highlighted during my research, it is costly to maintain these houses.
- the location of the buildings. The groups of houses are located on the edges or outside of settlements, access is partially limited and the areas are monofunctional. A wider audience has little contact with these places.

The postmodernist era, including residential architecture of the 1980s and early 1990s, offers many more opportunities for research. For example, each group of houses could be studied more thoroughly, analysing the body of work of its architects, and interviewing people involved in those areas (planners-designers, architects, residents). There is also currently no comprehensive overview of the construction of postmodernist residential houses, including row houses: where were they planned, how many were built, etc. In the 1990s the first factory-made homes arrived in Estonia, which could also make an interesting topic of study. Analysing the way in which the construction sector adapted to the new economic model would certainly offer up valuable information.

It is important to raise awareness of heritage built in the 1980s and 1990s. It falls to architectural historians, heritage conservationists and others interested in architecture to research and introduce this heritage more thoroughly. Some of the material for this master's thesis could be a good starting point, for example for organising guided tours to the areas under study, or writing longer portrait pieces on them. Every single house in these areas comes with a unique story - from getting the plot of land to the building being completed - which could also be of wider interest. The stories of how these buildings were completed aptly illustrate what was going on at this turbulent time for residential construction: during the Soviet times these buildings lived a life outside of centralised construction policy, and after the restoration of independence their completion depended on each individual's resourcefulness and ability. In addition, the conclusions of this research offer brief insight into the issues that arise when trying to give recognition to architecture from the 1980s and 1990s. This research hopes to pave the way for further study into this era and wider recognition of its architectural heritage.

Analysing issues of value and recognition can help us gain a new perspective on how to assess buildings with a complex architectural language in the future, not only in the case of postmodernist architecture – what is being built now could also become heritage one day. The topic of postmodernist residential houses has certainly not been exhausted; comparing and analysing projects, planning designs and existing buildings is only one small part of a greater whole that this period offers up for research.

Summary was translated by Britta Tarvis.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Arhiivide lühendid:

Rahvusarhiiv – RA

Tartu linnavalitsuse ehitusprojektide ja planeeringute arhiiv – TLVEPA

Viljandi linnavalitsuse arhiiv – VLVA

Viimsi vallavalitsuse arhiiv – VVA

Harku valla arhiiv – HVA

Rahvusarhiiv

RA, EAA.M-909.1.14737: Rehe 26

RA, EAA.M-909.1.14739: Rehe 28

RA, EAA.M-909.1.14746: Rehe 35

RA, EAA.M-909.1.14748: Rehe 39

RA, EAA.M-909.1.14750: Rehe 41

RA, EAA.M-909.1.14755: Rehe 46

RA, EAA.M-909.1.14763: Rehe 56

RA, EAA.T-1168.3.1004: Inventariseerimise toimik Arhitekti 10

RA, EAA.T-1168.2.11381: Inventariseerimise toimik Arhitekti 12

RA, EAA.T-1168.2.11382: Inventariseerimise toimik Arhitekti 14

RA, EAA.T-1168.2.11393: Inventariseerimise toimik Arhitekti 22

RA, EAA.T-1168.2.11387: Inventariseerimise toimik Arhitekti 30

RA, EAA.T-1168.2.11388: Inventariseerimise toimik Arhitekti 32

RA, EAA.T-1168.2.16217: Inventariseerimise toimik Ravila 23

RA, EAA.T-1168.2.16223: Inventariseerimise toimik Ravila 31

RA, EAA.T-1168.2.16225: Inventariseerimise toimik Ravila 33

RA, EAA.T-1168.2.16227: Inventariseerimise toimik Ravila 35

RA, EAA.T-1168.2.16228: Inventariseerimise toimik Ravila 37

RA, EAA.T-1168.2.15084: Inventariseerimise toimik Nisu 32

RA, EAA.T-1168.2.15102: Nisu 35 individuaalelamu.

RA, EAA.T-1168.2.15086: Inventariseerimise toimik Nisu 37

RA, EAA.T-1168.2.15087: Inventariseerimise toimik Nisu 39

RA, EAA.T-1168.2.15089: Inventariseerimise toimik Nisu 41

RA, EAA.T-1168.2.15090: Inventariseerimise toimik Nisu 43

RA, EAA.T-1168.2.15091: Inventariseerimise toimik Nisu 44
RA, EAA.T-1168.2.15109: Inventariseerimise toimik Nisu 46
RA, EAA.T-1168.2.15093: Inventariseerimise toimik Nisu 47
RA, EAA.T-1168.2.15113: Nisu 49 individuaalelamu
RA, EAA.T-1168.2.15095: Inventariseerimise toimik Nisu 50
RA, EAA.T-1168.2.15096: Inventariseerimise toimik Nisu 51
RA, EAA.T-1168.2.15097: Inventariseerimise toimik Nisu 54
RA, EAA.T-1168.2.15099: Inventariseerimise toimik Nisu 59
RA, EAA.T-1168.2.14510: Inventariseerimise toimik Maisi 38
RA, EAA.T-1168.2.14512: Inventariseerimise toimik Maisi 40
RA, EAA.T-1168.2.16772: Inventariseerimise toimik Rukki 37
RA, EAA.T-1168.2.10794: A. Kongo 4 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10795: A. Kongo 6 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10796: Tartu, A. Kongo 8
RA, EAA.T-1168.2.10820: Inventariseerimise toimik, Tartu, A. Starkopfi 1
RA, EAA.T-1168.2.10824: A. Starkopfi 9 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10822: A. Starkopfi 23 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10821: A. Starkopfi 25 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10825: A. Starkopfi 27 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10827: A. Starkopfi 31 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10828: A. Starkopfi 42 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10823: A. Starkopfi 50 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10826: A. Starkopfi 52 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10846: A. Vardi 1 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10847: A. Vardi 2 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10848: A. Vardi 3 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10850: A. Vardi 5 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10852: A. Vardi 7 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10854: A. Vardi 9 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10856: A. Vardi 11 projekt
RA, EAA.T-1168.2.14926: N. Triigi 1A projekt
Foto: RA, EAA.T-1168.2.14925: N. Triigi 1 projekt
Foto: RA, EAA.T-1168.2.14927: N. Triigi 2 projekt
RA, EAA.T-1168.2.14929: N. Triigi 8 projekt
RA, EAA.T-1168.2.11510: E. Kõksi 5 projekt
RA, EAA.T-1168.2.11511: E. Kõksi 9 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10797: A. Laigo 1 projekt

RA, EAA.T-1168.2.10799: A. Laigo 5 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10801: A. Laigo 8 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10802: A. Laigo 9 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10803: A. Laigo 10 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10804: A. Laigo 11 projekt
RA, EAA.T-1168.2.10805: A. Laigo 15 projekt
RA, EAA.T-1168.2.12400: K. Veeberi 4 projekt
RA, EAA.T-1168.2.15639: Pintsli 1 projekt
RA, EAA.T-1168.2.15636: Pintsli 3 projekt
RA, EAA.T-1168.2.15423: Pastelli 8 projekt
RA, LVMA.888.1.3232: Kadaka tee 1
RA, LVMA.888.1.2469: Kadaka tee 9
RA, LVMA.888.1.2203: Kadaka tee 20
RA, LVMA.888.1.2745: Harku vald, Ilmandu küla, Kadaka tee 22
RA, LVMA.888.1.2507: Ilmandu küla, ER kood 116037213
RA, LVMA.888.1.2337: Ilmandu küla, ER kood 116056365
RA, LVMA.888.1.2854: Ilmandu küla, ER kood 116056315

Tartu linnavalitsuse ehitusprojektide ja planeeringute arhiiv

TLVEPA, Tartu linna Ihaste individuaalelamurajooni I ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestusprojekt
TLVEPA, s 98/87, Ihaste 1. etapi korrektuur: Pallase, Liimandi, Starkopfi, Viiralti
korrektuur/ridamajade asemele kaksik- ja üksikeramutega
TLVEPA, Tartu linna Ihaste elurajooni detailplaneerimise 2. ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestuse
eskiisprojekt
TLVEPA, Tartu linna Ihaste elurajooni detailplaneerimise 1. ehitusjärjekorra põhilahenduse muutmine
ja 2. ehitusjärjekorra 1. etapi hoonestuse eskiisprojekt.
TLVEPA, s 236/82: Arhitekti 6 projekt
TLVEPA, s 76/86: Arhitekti 8 projekt
TLVEPA, s 10/83: Arhitekti 24 projekt
TLVEPA, s 9/83: Arhitekti 26 projekt
TLVEPA, s 72/83: Arhitekti 28 projekt
TLVEPA, s 265/82: Arhitekti 34 projekt
TLVEPA, s 253/82: Arhitekti 36 projekt
TLVEPA, s 228/80: Ravila 21 projekt
TLVEPA, s 29/80: Ravila 25 projekt
TLVEPA, s 210/80: Ravila 27 projekt

TLVEPA, s 223/80: Ravila 29 projekt
TLVEPA, s 23/81: Ravila 39 projekt
TLVEPA, s 157/87: Ravila 41 projekt
TLVEPA, s 213/82: Nisu 34 elamu projekt
TLVEPA, s 139/89: Nisu 36 individuaalelamu projekt
TLVEPA, s 67/83: Nisu 38 elamu projekt
TLVEPA, s 193/82: Nisu 45 projekt
TLVEPA, s 192/82: Nisu 48 projekt
TLVEPA, s 38/83: Nisu 52 projekt
TLVEPA, s 92/83: Nisu 53 projekt
TLVEPA, s 291/82: Nisu 55 projekt
TLVEPA, s 141/83: Nisu 56 projekt
TLVEPA, s41/84: Nisu 61 projekt
TLVEPA, s 291/82: Nisu 63 projekt
TLVEPA, s 311/02: E. Viiralti 1 projekt
TLVEPA, s 532/92: E. Viiralti 11 projekt
TLVEPA, s 376/23: E. Viiralti 19 projekt
TLVEPA, s 377/93: E. Viiralti 17 projekt
TLVEPA, s 124/93: E. Viiralti 29
TLVEPA, s 168/91: E. Viiralti 35 tööprojekt
TLVEPA, s 182/9: E. Viiralti 31/33 tööprojekt
TLVEPA, s 14/05: Pallase pst 6 projekt
TLVEPA, s 119/92: Pallase pst 10 projekt
TLVEPA, s 269/92: Pallase pst 12 projekt
TLVEPA, s 424/92: Pallase pst 14 projekt
TLVEPA, s 51/94: Pallase pst 17 projekt
TLVEPA, s 330/92: Pallase pst 21 individuaalelamu projekt
TLVEPA, s 175/90: Pallase pst 22 ehitatava individuaalelamu projekt
TLVEPA, s 26/91: Pallase pst 25 projekt
TLVEPA, s 266/91: Pallase pst 31 projekt
TLVEPA, s 183/89: Pallase pst 35 projekt
TLVEPA, s 16/90: Pallase pst 37 projekt
TLVEPA, s 200/93: Pallase pst 39 projekt
TLVEPA, Pallase TVI elamud Tartus, Pallase pst 127/129
TLVEPA, s 127/95: J. Koorti 2 projekt
TLVEPA, s 84/93: J. Koorti 4 projekt
TLVEPA, s 237/93: J. Koorti 5 projekt

TLVEPA, s 517/92: J. Koorti 7 projekt
TLVEPA, s 202/93: J. Koorti 10 projekt
TLVEPA, s 277/92: J. Koorti 13 projekt
TLVEPA, s 50/93: J. Koorti 14 projekt
TLVEPA, s 215/90: J. Koorti 15 projekt
TLVEPA, s 160/91: J. Koorti 19 projekt
TLVEPA, s 272/92: J. Koorti 21 projekt
TLVEPA, s 273/92: J. Koorti 23 projekt
TLVEPA, s 213/90: J. Koorti 25 projekt
TLVEPA, s 214/90: J. Koorti 27 projekt
TLVEPA, s 209/90: J. Koorti 29 projekt
TLVEPA, s 210/90: J. Koorti 31 projekt
TLVEPA, s 211/90: J. Koorti 33 projekt
TLVEPA, s 212/90: J Koorti 35 projekt
TLVEPA, s 172/89: J. Koorti 39 projekt
TLVEPA, s 72/84: J. Koorti 37 projekt
TLVEPA, s 119/89: J. Koorti 41 projekt
TLVEPA, s 108/89: J. Koorti 43 projekt
TLVEPA, s 107/89: J. Koorti 45 projekt
TLVEPA, s 19/9: J. Koorti 49 elamu projekt
TLVEPA, s 224/90: P. Areni 1 projekt
TLVEPA, s 9/91: P. Areni 2 projekt
TLVEPA, s 48/91: P. Areni 4 projekt
TLVEPA, s 116/95: P. Areni 8 projekt
TLVEPA, s 223/93: P. Areni 10 projekt
TLVEPA, s 31/97: P. Areni 12 projekt
TLVEPA, s 565/92: A. Elleri 1 esialgne projekt
TLVEPA, s 602/92: A. Elleri 7 projekt
TLVEPA, s 448/92 A. Elleri 10 projekt
TLVEPA, s 120/95: A. Elleri 11 projekt
TLVEPA, s 85/09: Bajadeeri 3 projekt
TLVEPA, s 39/02: Bajadeeri 5 projekt
TLVEPA, s 69/03: Bajadeeri 7 projekt
TLVEPA, s 22/03: Bajadeeri 15 projekt

Viljandi linnavalitsuse arhiiv

VLVA, Viljandi linna individuaalkvartalite nr 90 ja 91 tihendamise hoonestuskava

VLVA, Rehe 13 projekt

VLVA, s Vi-2390: Viljandi linnas Rehe tn 17 asuva individuaalelamu TP 100–74 muudatustega sidumisprojekt

VLVA, Rehe 8 projekt

VLVA, s Vi-3705, Viljandis Rehe 25, kv 92, kr 21 J. Toome elamu ja kõrvalhoone projekt

VLVA, s 5469: Rehe 21 individuaalelamu projekt

VLVA, Rehe 27 projekt

VLVA, Rehe 29 projekt

VLVA, Rehe tn 31 individuaalelamu projekt

VLVA, Rehe 33 projekt

VLVA, Rehe 37 projekt

VLVA, Rehe 47 projekt

VLVA, s PR-3446, Rehe 49 projekt

VLVA, Viljandi linna Rehe tn nr 51 kv nr 90 kr nr 24 individuaalelamu projekt

VLVA, Rehe 53 projekt

VLVA, Rehe 55 projekt

VLVA, Rehe 62 projekt

Viimsi vallavalitsuse arhiiv

VVA, Uus-Rohuneeme detailplaneering, 1993. aasta

VVA, Koidu tee 34

VVA, Koidu tee 39

VVA, Eha tee 5 sidumisprojekt

VVA, Eha tee 43

VVA, Meresihi tee 37

VVA, Meresihi tee 38

VVA, Meresihi tee 39

VVA, Meresihi tee 35

VVA, Meresihi tee 45

VVA, Meresihi tee 40

VVA, Sambliku tee 13

VVA, Roostiku tee 12

VVA, Kanarbiku tee 16

Harku valla arhiiv

HVA, Ilmandu küla individuaalelamu rajooni planeeringu täpsustus 1991. a

HVA, Kadaka tee 1

HVA, Kadaka tee 5

HVA, Kadaka tee 10

HVA, Kadaka tee 19

HVA, Kadaka tee 22

HVA, Kadaka tee 24

HVA, Kadaka tee 25

HVA, Kadaka tee 28b

HVA, Kadaka tee 31

HVA, Kadaka tee 37

Intervjuud

R. Valliste, intervjuu Valga KEKi töödejuhatajaga 1980ndatel. Küsitles autor, 2. V 2019. Lindistus autori valduses.

U. Oja, intervjuu Hiiu KEKi töödejuhatajaga 1980. aastatel. Küsitles autor, 28. IV 2019. Lindistus autori valduses.

U. Trummer, intervjuu 1980. aastatel elanut ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 10. V 2019. Märkmed autori valduses.

R. Lindemann, intervjuu 1990. aastatel kodu ehitanud majaomanikuga. Küsitles autor, 31. X 2019. Lindistus autori valduses.

Trükitud allikad

Earl, J., Building conservation philosophy. Shaftesbury: Donhead, 2003.

Gailan, L., Eramu- ja taluehitusest. Eramuehituse olukord Eestis seisuga 01.01.1990. – Ehitus ja arhitektuur 1990, nr 1, lk 22–23.

Hansar, L., Vastuseis uuslinnastumisele. – Eesti kunsti ajalugu 6, I osa. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2013, lk 444–446.

Kalm, M., Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Sild, 2002.

Kalm, M., Eesti arhitektuuri 100 aastat. Tallinn: Post Factum, 2018.

Kalm, M., Mis on saanud arhitektuurist? - Positsioonid. Lugesimik uuest Eesti arhitektuurist, lk 14–15.

Kangilaski, J., Kunstikultuuri ajalugu 12. klassile: postimpressionismist uue meediani. Tallinn: Kunst, 2005.

Kurg, A., „Keskkond läbi müüdi“. – Eesti kunsti ajalugu 6, II osa. Peatoim K. Kodres. Tallinn: Eesti

Kunstiakadeemia, 2016, lk 310–318.

Kurg, A., Werewolves on Cattle Street: Estonian Collective Farms and Postmodern Architecture. – Second World Postmodernisms: Architecture and Society Under Late Socialism. Toim V. Kulić. London: Bloomsbury Visual Arts, 2019, lk 111–127.

Kodres, K., Arhitekt – sotsiaalse tellimuse täitja. Positsioonid. Lugemik uuest Eesti arhitektuurist, lk 59–61.

Konsa, K., Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2014.

Laar, M., Eesti areng 1991–2007. – Eesti vabariik 90: Pärnu 27.–28. august 2008, konverentsi kogumik. Koostanud M. Oja. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, 2008, lk 81–84.

Laar, M., T. Hiio, Eesti riigi 100 aastat, II osa. Tallinn: Post Factum, 2018.

Liivrand, H., Kommerts ja loovuse duell: aastad 1990-2000. – Eesti XX sajandi ruum. Näitus Rotermanni soolalaos 17.12.1999 – 6.02.2000. Peatoim L. Lapin. Tallinn: Leonhard Lapin, 2000, lk 295, 295–319.

Maripuu, A., Kodu oma kätega. Tallinn: Valgus, 1989.

Muñoz Viñas, S., Contemporary theory of conservation. Oxford: Elsevier, 2005.

Reidla, T., 1980. aastate linnaplaneerimise eksperiment Tartus. "Arhitekti linnaosa" kujunemine ja väärtused. Bakalaureusetöö, Eesti Kunstiakadeemia, Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond, Tallinn, 2015.

Ojari, T., Olla arhitektiks. – Positsioonid. Lugemik uuest Eesti arhitektuurist. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2012, lk 54–55.

Ojari, T., Uue ajastu lävel: 1990. aastad Eesti arhitektuuris. – Ülbed üheksakümnendad. Probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis. Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2001, lk 269–278.

Padrik, A., Vaatenurk kolmnurgale. – Maja, 1996, nr 3, lk 12–14.

Port, M., Nõukogude Eesti arhitektuur. Tallinn: Perioodika, 1983.

Tarvel, E., Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak, 2018.

Vahtre, L., M. Laar, Eesti ajalugu II. Gümnaasiumile. Tallinn: Maurus Kirjastus, 2013.

Zetterberg, S., Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2011.

Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoim S. Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Eesti Vabariik 90: sündmused ja arengud. Toim J. Tamm. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

10 aastat uut Eestit. Peatoim E. Tammer. Tallinn: Tänapäev, 2001.

100 sammu läbi Eesti 20. sajandi arhitektuuri. Peatoim L. Välja. Tallinn: Eesti arhitektuurimuseum, 2013.

Projekt ja ehitus 1993. Tallinn: Solness, 1993, lk 7–102, 160, 167–168.

Projekt ja Ehitus 1994. Tallinn: Solness, 1994, lk 2–12, 19–186.

Aseri tellisetehase reklaam. – Maja, 1994, nr 3, lk 6.
Arhitektuurikroonika '89. Tallinn: Ehituse TUI, 1992.
Arhitektuurikroonika '88, Tallinn: Ehituse TUI, 1991.
Arhitektuurikroonika '90, Tallinn: Ehituse TUI, 1993.
Arhitektuurikroonika '92–'93, Tallinn: Ehituse TUI, 1996.
Vaba Eesti ehitab: 10 aastat ehitamist Eestis 1991-2001. Toim H. Grossschmidt, S. Vallner. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2001.
Eesti Tööstusprojektist Sweco Projektini: 1944-2007: projektid, inimesed, sündmused. Toim M. Makko. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2016.
Merko 25. Toim M. Kullasepp, K. Saar, M. Orav. Tallinn: Printon, 2015.
Alternatives to historical reconstruction in UNESCO World Heritage Cities: international conference in Tallinn, Estonia, May 16-18. Tallinn: UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon, 2003.

Internetiallikad

Näituse „Ise tehtud Eesti“ tutvustus Eesti Rahva Muuseumi kodulehel.
<https://www.erm.ee/et/content/ise-tehtud-estti> (vaadatud 11. II 2019).
Vikerraadio saade „Ülbed üheksakümnendad“,
https://vikerraadio.err.ee/arhiiv/ylbed_yheksakymnendad (vaadatud 10. II 2019).
Näituse „Vali parem minevik“ tutvustus Ajaloomuuseumi kodulehel.
<https://www.ajaloomuuseum.ee/naitused/ajutised-naitused/vali-parem-minevik> (vaadatud 7. XII 2019).
Statistikaameti andmebaas, rahva- ja eluruumide loendus, 2000. aasta.
<http://andmebaas.stat.ee/Index.aspx?lang=et&DataSetCode=RL706> (vaadatud 7. XII 2019).
Eesti eluasemefondi ehitustehniline seisukord – ajavahemikul 1990- 2010 kasutusele võetud korterelamud, lk 216-217. https://www.mkm.ee/sites/default/files/uute_korterelamute_uuring_.pdf (vaadatud 7. XII 2019).
I. Palm, Ehitustööde kvaliteedi kujunemine tööde teostamise käigus. Ettevõtte ja projekti mõjutused. Magistritöö, Eesti Maaülikool, Tartu, 2015, lk 13.
https://dspace.emu.ee/xmlui/bitstream/handle/10492/2371/Ingemar_Palm_EH_2015MA_EH_t%C3%A4istekst.pdf?sequence=1 (vaadatud 7. XII 2019).
K. Haavasalu, 20 aasta ehitusvead kui iseseisvumise viljad.
<https://www.ehitusuudised.ee/uudised/2012/06/11/20-aasta-ehitusvead-kui-iseseisvumise-viljad> (vaadatud 7. XII 2019).
Männimäe külalistemaja koduleht. <http://www.mannimaja.ee/> (vaadatud 10. V 2019).
AS Silikaat koduleht, ettevõtte tutvustus. <https://silikaat.ee/ettevottest/> (vaadatud 10. V 2019).

Kunda Nordic Tsement ettevõtte ajalugu ja tutvustus. <https://www.knc.ee/et/node/4121> (vaadatud 10. V 2019).

Võrukivi Tehnopargi koduleht. <https://vktehnopark.ee/> (vaadatud 10. V 2019).

Arhitektuurimuuseumi koduleht, muuseumi ajalugu. <https://www.arhitektuurimuuseum.ee/muuseum/ajalugu/> (vaadatud 11. II 2019).

Jarmo Kauge arhitektuuriblogi. <http://arhitektuurid.blogspot.com/search/label/eramud> (vaadatud 7. XII 2019).

Ilmandu küla ja külavanema portreelugu Postimehe veebiportaalis. <https://www.postimees.ee/3119413/lollidemaa-endine-kulavanem-naine-utleb-mulle-et-peaksime-otsima-vaiksema-maja> (vaadatud 1. XII 2019).

Roosi 4, Pärnu müügikuulutus. <https://www.city24.ee/et/kinnisvara/majade-muuk/Parnu-Parnu-linn/8593701> (vaadatud 17. X 2019).

Tartu linna bussigraafik. <https://www.tartu.ee/sites/default/files/uploads/Transport/bussiliinikaart.pdf> (vaadatud 29. X 2019).

Viljandi bussigraafik, Suur-Kaare peatus Rehe tänava läheduses. <http://peatus.ee/#city:viljandi-linn:bus> (vaadatud 29. X 2019).

Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri ja linnaplaneerimise eriala lõpetanute nimekiri. <https://www.artun.ee/arhitektuur-ja-linnaplaneerimine-int/> (vaadatud 10. X 2019).

Kultuurimälestiste riiklik register, XX sajandi arhitektuur, otsingusõna „elamu“, „individuaalmaja“ ja „villa“, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=architecture> (vaadatud 9. XII 2019).

Eesti 20. sajandi (1870–1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs, projektituvustus, <https://www.artun.ee/eesti-20-sajandi-1870-1991-vaartusliku-arhitektuuri-kaardistamine-ja-analuus/> (vaadatud 9. XII 2019).

Statistikaameti andmebaas, eluruumidega hoonete arv ehitusaja järgi, ajavahemik 1981–1990 (omavalitsusüksus), <https://estat.stat.ee/StatistikaKaart/VKR> (vaadatud 1. XII 2019).

Ü. Russak, Kõrguvad tornid pankrannikul, <https://maaleht.delfi.ee/news/eestielu/arhiiv/korguvad-tornid-pankrannikul?id=64358565> (vaadatud 9. XII 2019).

M. Müüripeal, Kuidas kerkis Viimisse Kelvingi küla ehk inimasustus koortekasvatuse ja lasketiiru asemel, Portreerlugu Kelvingist: <https://maaleht.delfi.ee/news/eestielu/arhiiv/kuidas-kerkis-viimisse-kelvingi-kula-ehk-inimasustus-koortekasvanduse-ja-lasketiiru-asetel?id=70031013> (vaadatud 9. XII 2019).

Kelvingi küla seltsi kodulehekül, <https://kelvingi.wordpress.com/> (vaadatud 10. XII 2019).

Ilmandu külaseltsi MTÜ registreerimisinfo, <https://www.inforegister.ee/80395544-ILMANDU-KULASELTS-MTU> (vaadatud 10. XII 2019).

Ihaste seltsi kodulehekül, <http://ihasteselts.ee/> (vaadatud 10. XII 2019).

M. Mason, Assessing Values in Conservation Planning: Methodological Issues and Choices. – Assessing the Values of Cultural Heritage. Research Report, lk 5–6, 19–22.

https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf

(vaadatud 11. XII 2019).

K. E. Ryan, Preserving Postmodern Architecture and the Legacy of Charles W. Moore. Magistritöö, Columbia ülikool, Columbia Ülikooli raamatukogu, 2012, lk 87–88,

<https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8BV7PRJ> (vaadatud 22. XI 2019).

„Venna maja“ foto, <https://kodustiil.postimees.ee/3581239/fotod-kultuuripreemiaga-parjatud-arhitekt-veljo-kaasiku-kultusmaja>, autor Erik Prozes (vaadatud 14. XII 2019).

Nisu 32, Ravila 37/39 ja J. Koorti 43/45 fotod, <http://nagi.ee/photos/t6nis/14195793/in-set/13731/>

(vaadatud 14. XII 2019).

Nõmme linnaosa üldplaneering, seletuskiri, <https://www.tallinn.ee/est/ehitus/Nomme-linnaosa-uldplaneering> (vaadatud 7. XII 2019).

Muinsuskaitseaduse rakendusakt „Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid“, 2019. – Riigi Teataja,

<https://www.riigiteataja.ee/akt/116052019001> (vaadatud 7. XII 2019).